



Moterų su negalia apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje:

Lietuvos ir tarptautinės
teisės analizė

2023 m. sausio 31 d.
Nr. (22)NA-2)-1

Analizę parengė:

Audronė Daušaitė-Timpė, Teisės grupės vyresnioji patarėja
Karolis Čepas, Teisės grupės patarėjas

Prie analizės rengimo prisidėjo:


Mintautė Jurkutė, Diskriminacijos prevencijos ir komunikacijos grupės vadovė
Aušrinė Smilgytė, visuomenės informavimo specialistė



**Bendrai finansuojama
Europos Sąjungos**

Analizė parengta įgyvendinant projektą „Matomos: dėmesys smurtui prieš moteris su negalia“. Projektas iš dalies finansuojamas Europos Sąjungos Piliečių, lygybės, teisių ir vertybių programos 2021 m. lėšomis. Europos Komisija neprisiima atsakomybės už galimą pateiktos informacijos panaudojimą.

Projekto partneriai:

 Lygių galimybių
kontrolieriaus
tarnyba



Turinys

Įvadas	4
Problemos analizė	5
Tarptautinėje teisėje įtvirtinti standartai	9
Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims	10
Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija	12
Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo	14
Pagrindiniai konvencijos terminai	15
Smurto rūšys	16
Smurto prevencija	18
Smurtą patyrusių asmenų apsauga	18
Kaltųjų persekiojimas	19
Nuostatos, susijusios su negalia	20
Apibendrinimas	21
Pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl kovos su smurtu prieš moteris ir smurtu šeimoje Nr. 2022/0066 (COD)	21
Pagrindiniai direktyvos apibrėžimai	22
Smurto formos	23
Kitos aktualios nuostatos	24
Apibendrinimas	25
Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgaliųjų moterų padėties (2018/26855RSP)	26
Europos Komisijos patvirtinta 2021–2030 metų neįgaliųjų teisių strategija	28
Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES 2012 m. spalio 25 d., kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR	29
Tarptautinės teisės standartų apibendrinimas	34
Nacionalinė teisė	36
Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas	37
Svarbiausi apibrėžimai	38
Prevencija	40

Smurtą patyrusio asmens apsauga	42
Pagalbos teikimas	44
Pagrindinės įžvalgos	46
Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2012 m. gegužės 7 d. įsakymu Nr. A1-227 patvirtintas Specializuotos pagalbos centrų veiklos aprašas	49
Socialinių paslaugų reglamentavimo ypatumai	52
Teisėsaugos veiklą reglamentuojantys dokumentai	54
Lietuvos policijos generalinio komisaro 2018 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 5-V-611 patvirtintas Policijos pareigūnų reagavimo į pranešimus apie smurtą artimoje aplinkoje, teismo sprendimo dėl laikinųjų smurtą patyrusio asmens apsaugos užtikrinimo priemonių skyrimo vykdymo ir šio sprendimo vykdymo kontrolės tvarkos aprašas	54
Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymu Nr. I-63 patvirtintos Rekomendacijos dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo	55
Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas	57
Nukentėjusių asmenų teisės	59
Informacijos nukentėjusiems asmenims teikimas pirmojo kontakto institucijoje	60
Pagalbos tarnyba	61
Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas	63
Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas	70
Išvados ir rekomendacijos	80

Įvadas

Smurtas artimoje aplinkoje nėra nauja tema Lietuvos teisinėje erdvėje. Jau nuo 2011 metų pabaigos šalyje galioja Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, kuriame numatyta, kad smurtas artimoje aplinkoje yra žmogaus teisių ir laisvių pažeidimas. Nors smurtas artimoje aplinkoje šiuo metu šalyje yra reglamentuojamas išimtinai neutraliai lyties atžvilgiu, tiek pagal mokslinę literatūrą, tiek pagal statistinę informaciją galima daryti išvadą, kad vyrus ir moteris ši problema veikia skirtingai. Pagal Oficialiame statistikos portale skelbiamą informaciją¹, 2021 metais 79 proc. suaugusiųjų nukentėjusiųjų buvo moterys, o dauguma įtariamųjų (kaltinamųjų) – vyrai (jie sudaro 87 proc. visų įtariamųjų). Tokios tendencijos nesikeičia daugybę metų. Dėl šios priežasties yra įprasta kalbėti apie smurtą artimoje aplinkoje lyties pagrindu – pripažinti, kad moterys neproporcingai dažnai patiria smurtą dėl savo lyties. Tokio neproporcingumo priežastis yra nelygiaverčiai moterų ir vyrų galios santykiai, paremti patriarchalinės visuomenės modeliu.

Teigti, kad visas moteris smurtas artimoje aplinkoje paveikia vienodai, būtų netikslu, kadangi moterys, kaip ir visa visuomenė, pasižymi įvairiomis skirtingomis tapatybėmis: tautybe, odos spalva, amžiumi, negalia, socialine padėtimi ir pan. Šie faktoriai veikia neatskiriama ir tam tikrais tapatybės požymiais pasižyminčios moterys gali susidurti su kur kas didesne smurto rizika. Tokios situacijos, kai du ar daugiau skirtingų tapatybės požymių yra tarpusavyje neatsiejamai susiję ir dėl jų asmuo atsiduria mažiau palankioje padėtyje, laikytinos sąveikine diskriminacija (angl. *intersectional discrimination*)². Atsižvelgiant į tai, tikslinga analizuoti ir tyrinėti, kaip skirtingos asmenų grupės yra veikiamos smurto artimoje aplinkoje.

Šios teisinės analizės tikslinė grupė yra moterys su negalia. Ši grupė yra pasirinkta neatsitiktinai. Europos Komisijos 2021–2030 metų žmonių su negalia teisių strategijoje pabrėžiama, kad ši komisija skirs ypatingą dėmesį moterims su negalia, kurioms rizika patirti smurtą yra nuo 2 iki 5 kartų didesnė negu kitoms moterims. Europos Parlamento rezoliucijoje Nr. 2018/26855RSP buvo pabrėžta, kad 34 proc. moterų, turinčių sveikatos problemų arba negalią, per savo gyvenimą yra patyrusios partnerio fizinį arba seksualinį smurtą. 2019 metais atlikto tyrimo „Smurtas artimoje aplinkoje: prevencija, apsauga, pagalba ir bendradarbiavimas“ metu buvo nustatyta, jog negalią turintys asmenys

¹ Lietuvos statistikos departamento skelbiami duomenys: <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=9634950>.

² <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1492>.

beveik du kartus dažniau patiria smurtą artimoje aplinkoje ir net tris kartus rečiau kreipiasi pagalbos³.

Todėl atliekant šią analizę yra siekiama išsiaiškinti, kaip tarptautinės teisės aktais ir nacionalinės teisės aktais yra reglamentuojama apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje sistema, ypatingą dėmesį skiriant specifinės grupės – moterų su negalia – teisių užtikrinimo aspektams. Leidinyje tarptautinės teisės aktai yra analizuojami kaip numatantys esminius standartus, o nacionalinės teisės aktai šalyje vertinami pagal tai, kaip jie šiuos tarptautinės teisės standartus atitinka. Taip pat vertinama, ar nacionalinės teisės aktai atitinka smurtą patiriančių moterų su negalia poreikius, siekiant įvardinti esminius dabar galiojančio reglamentavimo trūkumus.

Pažymėtina, kad tyrimo metu nebuvo / nėra atliekama teisinio reglamentavimo praktinio veikimo analizė. Taikant sisteminės ir lyginamosios analizės metodus vertinama, kaip ir kokie esminiai teisinio reglamentavimo principai yra įtvirtinti Lietuvos teisinėje bazėje, ar toks teisinis reglamentavimas atitinka tarptautinės teisės standartus.

Problemos analizė

Prieš imantis nagrinėti teisės aktų nuostatas svarbu įvardyti, kuo moterys su negalia skiriasi nuo kitų moterų, patiriančių smurtą artimoje aplinkoje, ir kokio pritaikymo pagalbos teikimo sistemoje, apsaugoje ar prevencijoje reikia šiai grupei asmenų. Kadangi rengiant šį leidinį buvo atliekama tik teisės aktų bei teisinio reglamentavimo analizė, smurto prieš moterų su negalia problema paaiškinama remiantis kitais šioje srityje atliktais tyrimais, ypač vykdant projektą „Matomos: dėmesys smurtui prieš moteris su negalia“ parengtu leidiniu „Dėmesys moterims su negalia vykdant koordinuotą atsaką į smurtą artimoje aplinkoje ir jo prevenciją: situacijos ir gerųjų praktikų apžvalga“⁴.

Šiuo metu aktualiausias negalios apibrėžimas, kurį vartojame ir šioje analizėje, yra įtvirtintas Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos 1 straipsnyje: „Prie neįgaliųjų priskiriami asmenys, turintys ilgalaikių fizinių, psichikos, intelekto ar jutimo sutrikimų, kurie sąveikaudami su įvairiomis kliūtimis gali trukdyti šiems asmenims visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenėje lygiai su kitais asmenimis.“ Taigi apibrėžiant, kas yra negalia, didelis dėmesys skiriamas ne asmens sveikatos sutrikimams, bet įvairioms kliūtims, dėl kurių asmenys gali susidurti su sunkumais dalyvauti visuomenės gyvenime

³ <https://www.spezializuotospagalboscentras.lt/smurtas-lietuvoje/>.

⁴ https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2022/12/demesys-moterims-su-negalia-vykdam-koordinuota-atsaka-i-smurta-artimoje-aplinkoje-ir-jo-prevencija_situacijos-ir-geruju-praktiku-apzvalga.pdf.

kaip lygiaverčiai su kitais asmenimis. Trumpai tariant, esminė problema yra ne medicininės priežastys, o aplinkos sudaromos kliūtys.


Atkreiptinas dėmesys, jog moterys su negalia taip pat yra įvairi asmenų grupė, pasižyminti skirtingais poreikiais. Šiuo metu išskiriamos šios skirtingos negalios rūšys: judėjimo, sensorinė (regos, klausos, kalbos), psichosocialinė ir intelekto. Kartu pabrėžtina, kad negalia gali būti kompleksinė, apimanti skirtingas negalios rūšis. Nors būtina pripažinti, jog moterys su skirtingomis negaliomis gali turėti individualių poreikių, šioje teisinėje analizėje moterys su negalia smulkiau pagal negalios rūšis nebus skirstomos. Papildomi tyrimai dėl asmenų su skirtingomis negaliomis lyties pagrindu patiriamo smurto artimoje aplinkoje būtų aktualūs ateityje.

Pagal Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvenciją įkurtas Neįgaliųjų teisių komitetas 2016 metais priėmė bendrąją pastabą Nr. 3 dėl negalią turinčių moterų ir mergaičių. Šios pastabos 17 paragrafo e punkte pabrėžiama, kad dėl stereotipų, kurių pagrindas yra lytis ir negalia kartu, moterims su negalia gali kilti kliūčių pranešant apie smurtą. Keli tokių iššūkių pavyzdžiai gali būti policijos, prokurorų ir teismų netikėjimas nukentėjusiosiomis ir bylų nutraukimas. Komitetas taip pat išskyrė kitas problemas, su kuriomis gali susidurti moterys su negalia:

- 1) žalingi stereotipai – moterys su negalia infantilizuojamos ir abejojama dėl jų gebėjimo priimti sprendimus; moterys taip pat laikomos asexualiomis arba hiperseksualiomis; kiti prietarų nulemti klaidingi įsitikinimai ar mitai (30 paragrafas);
- 2) izoliacija, priklausomybė ar priespauda – moterims su klausos, regos ar intelekto negalia kyla išskirtinė rizika (33 paragrafas);
- 3) nepakankamos procesinės ir tinkamos sąlygos – „neigiamos nuostatos vykdant procedūras gali įbauginti aukas arba atgrasyti nuo teisingumo siekimo; sudėtingos ar žeminančios pranešimo procedūros, aukų nukreipimas į socialines tarnybas užuot garantavus teisių gynimo priemones, atmestinas policijos ar kitų teisėsaugos tarnybų požiūris yra tokių neigiamų nuostatų pavyzdžiai. <...> Moterys su negalia taip pat gali bijoti pranešti apie smurtą, išnaudojimą ar prievartą, nes gali baimintis, kad praras globėjų pagalbą, kurios joms reikia“ (52 paragrafas).

Moterys su negalia gali susidurti su nestandartinėmis ir mažiau žinomomis smurto formomis. Europos Parlamentas rezoliucijoje Nr. 2018/26855RSP pažymėjo, jog moterys su negalia gali patirti neįprastų formų prievartą, kurią sudėtinga atpažinti, pavyzdžiui, kai atimami ar sunaikinami asmens judumo įrenginiai arba neleidžiama naudotis su negalia susijusiais ištekliais bendruomenėje, neleidžiama nuvykti į susitikimus su sveikatos priežiūros specialistais. Taip pat buvo pažymėta, jog moterų su negalia sterilizacija joms

nežinant ar neduodant sutikimo yra paplitusi smurto forma, visų pirma daranti poveikį etninių mažumų moterims, pavyzdžiui, romėms.

 Moterys su negalia gali patirti neįprastų formų prievartą, kurią sudėtinga atpažinti, pavyzdžiui, kai atimami ar sunaikinami asmens judumo įrenginiai arba neleidžiama naudotis su negalia susijusiais ištekliais bendruomenėje ir pan.

Kaip buvo rašoma leidinyje „Dėmesys moterims su negalia vykdant koordinuotą atsaką į smurtą artimoje aplinkoje ir jo prevenciją: situacijos ir gerųjų praktikų apžvalga“, moterys su negalia susiduria su didesniu priklausomumo lygiu visose gyvenimo srityse, o tai didina riziką atsidurti izoliacijoje ir tapti visiškai priklausomomis nuo šeimos narių, turinčių stereotipinį, diskriminuojantį požiūrį, kuris padidina ir smurto dėl lyties riziką.

Didesnė rizika patirti smurtą kyla moterims su klausos, regėjimo, psichosocialine, intelekto, kompleksine negalia ir esančioms autizmo spektre. Šiame leidinyje išskiriami iššūkiai, dėl kurių pagalba moterims su negalia nėra tokia efektyvi:

- 1) moterys su negalia dažnai sutapatamos su savo negalia ir nėra suvokiamos kaip asmenys, moterys;
- 2) fizinė izoliacija, ribotos galimybės gauti informaciją ir bendrauti su likusia visuomenės dalimi;
- 3) nepakankamai atsižvelgiama į lyties ir negalios sąveikas;
- 4) netinkamas paslaugų teikėjų atsakas (neatsižvelgiama į specifines su negalia susijusias smurto dėl lyties formas);
- 5) nėra išteklių nuosekliai integruoti negalios klausimą;
- 6) pagalbos teikėjams neugdomas žmogaus teisėmis pagrįstas požiūris į negalią;
- 7) pagalbos teikėjai linkę abejoti moterų (ypač su intelekto ir / arba psichosocialine negalia) pasakojimais;
- 8) negalios aspektas užgožia smurto situaciją (moterys nukreipiamos gauti paslaugas, susijusias su negalia);
- 9) informacijoje apie smurtą prieš moteris trūksta duomenų apie negalią (kyla institucionalizacijos pavojus);
- 10) dėl požiūrio, kad aplinkos pritaikymas yra brangus ir sunkiai įgyvendinamas, problemų sprendimą linkstama atidėti.

L. Healey, C. Humphreys ir K. Howe 2013 m. leidinyje „Inclusive domestic violence standards: Strategies to improve intervention for women with disabilities?“ rašo, kad

kuriant atsako į smurtą artimoje aplinkoje sistemą išskirtini tokie standartai:

- moterų su negalia dalyvavimas priimant sprendimus visais politikos formavimo lygmenimis; įvairias patirtis apimančios sąvokos (smurtą prieš moteris su negalia artimoje aplinkoje gali vykdyti nebūtinai partneris ir nebūtinai namuose, taigi teisės aktuose įtvirtintos sąvokos turėtų atitikti įvairias situacijas, į kurias galėtų patekti moterys su negalia);
- negalios kaip rizikos veiksnio suvokimas;
- duomenų apie smurtą patyrusių moterų negalią ir informacijos apie su tuo susijusią pagalbą rinkimas;
- prieinamumo užtikrinimas;
- tarpinstitucinis bendradarbiavimas;
- žmogaus teisėmis pagrįstas požiūris;
- darbuotojų ugdymas teikiant jiems žinias apie negalios aspektą.

Remiantis Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2021 m. leidiniu „Smurtas artimoje aplinkoje. Praktinis vadovas savivaldybėms“ buvo išskirtos tokios smurto artimoje aplinkoje prevencijos priemonės: švietimas mokykloje keičiant nuostatas; ekonominis įgalinimas; izoliacijos mažinimas; specialistų švietimas; moterų su negalia švietimas ir savišvieta; visuomenės švietimas. Panašūs aspektai buvo paminėti ir S. Aginskaitės ir R. Uscilos, jiems atliekant viktimologinį tyrimą dėl moterų su negalia smurto patirčių⁵.

S. Aginskaitės ir R. Uscilos tyrimo išvadose nurodyta, kad palikti smurtautoją arba atsiriboti nuo jo moterims su negalia trukdo priklausomybės nuo smurtautojo elementai – finansinė priklausomybė, neturėjimas, kur išeiti (nėra galimybių turėti kitą būstą), priklausomybė nuo pagalbos, baimė likti vienai su vaikais. Šie elementai ir buvo lemiami apie 40 proc. atvejų, kai moterys liko su smurtautoju. Manytina, kad tokiomis aplinkybėmis aktualius klausimus yra sunkiau išspręsti nei atvejais, kai auka neturi negalios. Kaip nurodyta tyrimo medžiagoje, „Smurto reiškinyms negali būti suprastas pasitelkus vieną priežastį ar aplinkybę, todėl būtų nekorektiška teigti, kad moterų su negalia atveju smurtą lėmė būtent negalia (su negalia susijęs didesnis pažeidžiamumas). Visgi negalia galėjo būti reikšmingas komponentas, paskatinęs smurtautoją smurtauti ir apsunkinęs aukos galimybes iš tokio santykio išeiti.“ Pusė apklaustųjų manė, jog negalia galėjo būti veiksnys, paskatinęs smurtą prieš jas. Trečdalis respondenčių smurto su negalia nesiejo, o kita dalis moterų nebuvo tikros, ar smurtas buvo susijęs su jų turima negalia. Tyrimo autoriai padarė išvadą, jog tai rodo, kad negalia yra reikšminga aplinkybė analizuojant smurto prieš moteris problemą: „Moterys su negalia smurto aukomis tampa dėl daugybės priežasčių, tarp kurių svarbią

⁵ <https://www.lnf.lt/wp-content/uploads/2022/03/Viktimologinio-tyrimo-ataskaita-LNF.pdf>.

įtaką turi negalios situacija, lemianti didesnę jų pažeidžiamumą. Jei moteris dėl negalios buvo izoliuota, negavo tinkamo išsilavinimo, neturi galimybių dirbti, negauna savarankiškumą užtikrinančių paslaugų, ji tampa priklausoma nuo artimos aplinkos ir beveik neturi galimybių savarankiškai išspręsti situacijos.“

Viktimologiniame tyrime dalyvavusios moterys su negalia akcentavo, kokia pagalba būtų naudinga. Jos įvardijo saugios aplinkos poreikį, specialistų pagalbą realiai sprendžiant problemas. Pusė visų apklaustųjų atsakė, kad teikiant pagalbą nebuvo atsižvelgta į jų negalią – nebuvo įvertintas paslaugų ar patalpų prieinamumas, neatliktas konkrečios situacijos vertinimas, pavyzdžiui, nepagalvota apie galimai didesnę asmens su negalia priklausomumą nuo artimos aplinkos.

Apibendrinant darytina išvada, kad, siekiant spręsti stereotipų, izoliacijos ir kitas šiame skyriuje išvardytas problemas, didelis dėmesys turėtų būti skiriamas gerinti moterų su negalia padėtį – tiek finansinę, tiek socialinę. Taip pat svarbu, kad konkrečią pagalbą moterims su negalia teikiančios įstaigos (specializuotos kompleksinės pagalbos centrai, policija ir kt.) tinkamai suprastų asmenų su negalia situaciją ir teiktų individualizuotą pagalbą, įskaitant smurtą artimoje aplinkoje patyrusių moterų su negalia apsaugą nuo antrinės viktimizacijos⁶.

Tarptautinėje teisėje įtvirtinti standartai

Tarptautinė teisė yra šaltinis, leidžiantis itin svarbias žmogaus teisių problemas spręsti plačiau, valstybėms tarpusavyje dalintis gerąja praktika ir stebėti savo progresą. Tarptautinė teisė taip pat numato svarbius standartus, kuriuos valstybės turėtų taikyti ir savo nacionalinėje teisėje. Tokių žmogaus teisių standartų laikymasis yra valstybių tarptautinis įsipareigojimas. Todėl visų pirma svarbu šiuos įsipareigojimus prisiimti ratifikuojant tarptautines sutartis, antra – vėliau jų laikytis formuojant valstybės politikos kryptis bei priimant nacionalinius teisės aktus.

Lyčių lygybės, nediskriminavimo ir kiti aktualūs teisės principai yra įtvirtinti įvairiuose tarptautiniuose teisės aktuose. Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų konvencijoje dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių

⁶ Antrinė viktimizacija – neigiami padariniai, kuriuos patiria auka ir kurie nėra tiesioginiai viktiminio įvykio padariniai, pavyzdžiui, įvairūs neigiami išgyvenimai, nuostoliai, atsirandantys dėl netinkamo ikiteisminio ar teismo bylos nagrinėjimo, dėl žiniasklaidos įsikišimo, dėl netinkamos, asmenį žeminančios medicininės apžiūros, dėl nepagrįstų kaltinimų ir pan. (R. Uscila. Viktimologijos pagrindai. Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: mokslinis-metodinis leidinys, Vilnius, 2005).

konvencijoje, Europos Sąjungos (ES) pagrindinių teisių chartijoje, o Sutartyje dėl Europos Sąjungos veikimo yra numatyti esminiai tikslai, kurių siekti valstybės narės įsipareigojo savo veikloje, – kova su socialine atskirtimi ir diskriminacija, moterų ir vyrų lygybė.

Šiame skyriuje bus smulkiau aptariami tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai, kuriais nustatomi su smurtu artimoje aplinkoje susiję teisiniai aspektai, ypač stengiantis atkreipti dėmesį į moterų su negalia apsaugą. Pažymėtina, kad toliau aptariamuose tarptautinės teisės šaltiniuose pripažįstama, jog moterų, o ypač moterų su negalia, patiriančių smurtą, apsaugai ir pagalbai užtikrinti yra reikalinga suvokti šio reiškimo priežastis bei imtis specialių, individualius aukų poreikius atitinkančių reagavimo bei prevencijos priemonių.

Kaip Lietuvos teisinėje sistemoje įtvirtinti toliau pateikti tarptautiniai standartai, bus smulkiau analizuojama trečiojoje šio leidinio dalyje aptariant nacionalinėje teisėje veikiančius instrumentus.

Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims

Moterų teisių kontekste viena svarbiausių konvencijų yra Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (CEDAW) (toliau vadinama ir Konvencija dėl diskriminacijos panaikinimo), kuri Lietuvoje įsigaliojo 1994 metais. Nors šioje konvencijoje tiesiogiai nėra užsimenama apie smurtą prieš moteris artimoje aplinkoje, šis dokumentas itin svarbus, kadangi tarptautiniu lygmeniu nustato diskriminacijos draudimą, o smurtas prieš moteris artimoje aplinkoje galėtų būti laikomas radikalia moterų diskriminacijos forma.

Konvencijoje taip pat pabrėžiama, jog valstybės turi imtis visų reikiamų priemonių, kad būtų pakeisti socialiniai bei kultūriniai vyrų ir moterų elgesio modeliai, kad išnyktų prietariai, papročiai ir visa kita praktika, pagrįsta vienos lyties nepilnavertiškumo ir kitos lyties pranašumo idėja arba stereotipišku vyrų ir moterų vaidmeniu (5 straipsnio a punktas).

Pagal šią konvenciją veikiantis komitetas (CEDAW komitetas) ne kartą Lietuvai teikė rekomendacijas, susijusias su smurtu artimoje aplinkoje, taigi galima teigti, jog smurto prieš moteris panaikinimas yra CEDAW dalis. 2019 m. CEDAW komitetas savo pastabose⁷ Lietuvai ragino:

- a) paspartinti teisės aktų, skirtų kovai su smurtu prieš moteris dėl lyties, tolesnį derinimą su Konvencija – priimti įstatymo pakeitimą dėl persekiojimo ir ratifikuoti

⁷ <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/moteru-ir-vyru-lygybe/lyciu-lygybe-ir-tarptautine-erdve/cedaw-atskaitomybes-mechanizmas>.

- Europos Tarybos konvenciją dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo konvenciją (dar vadinamą Stambulo konvencija);
- b) smurto artimoje aplinkoje atvejais baudžiamųjų bylų nagrinėjimo procese pirmenybę teikti baudžiamajam persekiojimui, o ne susitaikymui ar mediacijai, įvertinti naujų susitaikymo ir mediacijos teisės aktų galimą neigiamą poveikį moterims, tapusioms nukentėjusiomis nuo smurto artimoje aplinkoje, ir pateikti šią informaciją kitame periodiniame pranešime;
 - c) stebėti ir vertinti teisminių institucijų, prokurorų ir policijos reagavimą smurto dėl lyties atvejais, įskaitant seksualinį smurtą ir smurtą artimoje aplinkoje, užtikrinti privalomą teisėjų, prokurorų, policijos pareigūnų ir kitų teisėsaugos pareigūnų gebėjimų, susijusių su griežtu baudžiamosios teisės nuostatų taikymu smurto prieš moteris dėl lyties atveju ir su tyrimo procedūromis, vykdomomis atsižvelgiant į lyčių aspektą, stiprinimą, veiksmingai persekioti vadovaujantis baudžiamąja tvarka ir bausti bet kokios formos smurto dėl lyties vykdytojus;
 - d) panaikinti reikalavimą pradėti ikiteisminį tyrimą, kad policija galėtų prašyti taikyti ribojančias bei apsaugos priemones, ir sustiprinti tokių priemonių vykdymą, siekiant apsaugoti nuo smurto dėl lyties nukentėjusias moteris, taip pat stiprinti teisėjų, prokurorų ir policijos pareigūnų gebėjimus;
 - e) priimti teisės aktus, nustatančius atskirą civilinio apsaugos orderio taikymo tvarką nukentėjusiems nuo smurto artimoje aplinkoje;
 - f) skirti didesnę finansavimą specializuotos pagalbos nuo smurto nukentėjusioms moterims centrams, kad jie galėtų veikti efektyviai, ir padidinti specializuotos kompleksinės pagalbos centrų skaičių kaimo vietovėse.

CEDAW komitetas 2019 m. rekomendacijų 42 punkto *b* papunktyje taip pat pareiškė susirūpinimą dėl specialiųjų apsaugos priemonių moterims su negalia, įskaitant moteris su intelekto ar psichosocialine negalia, nukentėjusias nuo smurto dėl lyties, ypač seksualinio smurto, ir specialiai joms pritaikytų paslaugų trūkumo. Atitinkamai CEDAW komitetas 43 punkto *a* papunktyje rekomendavo „stiprinti priemones, užtikrinančias, kad moterys su negalia nepatirtų smurto dėl lyties“.

Pagal CEDAW komiteto rekomendacijų turinį galima daryti išvadą, kad smurto artimoje aplinkoje temos neabejotinai priskirtinos Konvencijoje dėl diskriminacijos panaikinimo įtvirtintam diskriminacijos draudimui ir sudaro neatsiejamą veiklos siekiant užtikrinti moterų teises dalį. Pastebėtina, jog CEDAW komitetas atkreipė dėmesį į smurtą artimoje aplinkoje patiriančias moteris su negalia – akcentuotas specialiųjų apsaugos priemonių ir pritaikytų paslaugų trūkumas.

Nors tai, kaip Lietuva įgyvendina CEDAW komiteto rekomendacijas, bus smulkiau analizuojama trečiojoje šio leidinio dalyje prie atskirų nacionalinės teisės aktų, pastebėtina, jog socialinės apsaugos ir darbo ministro 2021 m. birželio 11 d. įsakymu Nr. A1-448 patvirtintame šių rekomendacijų įgyvendinimo plane 2021–2023 metams⁸ nėra numatytas 43 punkto a papunktyje pateiktos rekomendacijos įgyvendinimas. Manytina, kad tai rodo, jog valstybė neidentifikuoja moterų su negalia patiriamo smurto artimoje aplinkoje kaip specifinės problemos, kuriai reikėtų skirti ypatingą dėmesį ir imtis specialių veiksmų ją spręsti.

Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija

Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija, kurią Lietuva ratifikavo 2010 metais, yra esminis tarptautinis dokumentas apibrėžiantis asmenų su negalia teises. Kartu tai yra Lietuvos Respublikos įsipareigojimas užtikrinti aukštą žmonių su negalia teisių standartą įvairiose gyvenimo srityse. Ši konvencija yra išsamus teisinis dokumentas, nustatantis aukštus žmogaus teisių standartus asmenims su negalia įvairiose srityse – pilietinių teisių, švietimo, paslaugų prieinamumo ir t. t.

Šios konvencijos 6 straipsnis „Neįgalios moterys“ yra skirtas užtikrinti moterų su negalia teises. Straipsnio turinys:



1. Valstybės, šios Konvencijos Šalys, pripažįsta, kad neįgalios moterys ir mergaitės patiria įvairių formų diskriminaciją, ir dėl to imasi priemonių, kad užtikrintų, jog neįgalios moterys ir mergaitės visapusiškai ir lygiomis teisėmis galėtų įgyvendinti visas žmogaus teises ir pagrindines laisves.

2. Valstybės, šios Konvencijos Šalys, imasi visų atitinkamų priemonių, kad užtikrintų visapusišką moterų vystymąsi, padėtų gerinimą ir suteiktų joms daugiau teisių ir galimybių, kad garantuotų joms šioje Konvencijoje įtvirtintų žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių įgyvendinimą ir naudojimąsi jomis.



⁸ <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/05d20380caab11eba2bad9a0748ee64d>.

Konvencijoje yra tiesiogiai pabrėžiama, kad moterys ir mergaitės su negalia patiria įvairių formų diskriminaciją, jos yra išskiriamos kaip atskiro savito pažeidžiamumo grupė, į kurios teises ir teisių užtikrinimą būtina atsižvelgti papildomai. Primintina, jog Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių komitetas 2016 metais Bendrojoje pastaboje Nr. 3, aiškindamas šio straipsnio nuostatas, pabrėžė, kad viena iš problemų yra tebesitęsiantis smurtas prieš moteris ir mergaites su negalia.

Kiekvienas teisės aktas turi būti suvokiamas sistemiškai, todėl kalbant apie apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje tarptautinį reglamentavimą svarbu pažymėti ir kitus aktualius straipsnius. Tokį požiūrį patvirtina ir Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių komitetas savo bendrosiose pastabose.

Konvencijos 14 straipsnyje („Asmens laisvė ir saugumas“) pabrėžiama, kad valstybės užtikrina asmenų su negalia lygiavertį teisės į asmens laisvę ir saugumą įgyvendinimą (14 straipsnio 1 dalies a punktas).

Konvencijos 16 straipsnyje („Laisvė nebūti išnaudojamam, nepatirti smurto ir prievartos“) pabrėžiama, jog valstybės turi imtis visų galimų priemonių, kad asmenis su negalia tiek namuose, tiek už namų ribų apsaugotų nuo bet kokios formos išnaudojimo, smurto, prievartos bei atvejų, kai toks netinkamas elgesys susijęs su lytimi (16 straipsnio 1 dalis). Taip pat valstybės turi imtis atitinkamų priemonių, kad užkirstų kelią visų formų išnaudojimui, smurtui ir prievartai, užtikrindamos *inter alia* atitinkamos pagalbos ir paramos formas pagal lytį ir amžių asmenims su negalia ir jų šeimoms bei juos slaugantiems asmenims, įskaitant informacijos teikimą ir švietimą apie tai, kaip išvengti, atpažinti ir pranešti apie išnaudojimo, smurto ir prievartos atvejus (16 straipsnio 2 dalis). Pabrėžiama pareiga užtikrinti, kad apsaugos paslaugos būtų teikiamos atsižvelgiant į amžių, lytį, negalios pobūdį (16 straipsnio 2 dalis). Taigi, lytis yra vienas iš esminių elementų, į kuriuos turėtų būti atsižvelgiama teikiant pagalbą, kai susiduriama su smurtu, prievarta ar kitokiu išnaudojimu.

Apibendrinant pabrėžtina, kad Neįgaliųjų teisių konvencija yra, ko gero, vienintelis tokio lygmens tarptautinis teisės aktas, kuriame pripažįstama negalios ir lyties sąveika. Atsižvelgiant į tai, Lietuva, ratifikavusi šią konvenciją, savo teisinėje sistemoje taip pat turėtų įtvirtinti moterų su negalia teises užtikrinančius mechanizmus, įskaitant ir smurto artimoje aplinkoje atvejais.

Pagal šią konvenciją veikiantis Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių komitetas 2016 m. pateikė rekomendacijas dėl konvencijos taikymo⁹; 16 punkte komitetas pateikė abstraktaus pobūdžio rekomendaciją, susijusią su moterų su negalia teisių gerinimu. Taip pat 35 punkte buvo pateikta rekomendacija, sietina su smurtu artimoje aplinkoje:



Komitetas rekomenduoja valstybei, konvencijos šaliai, stiprinti žmonių su negalia apsaugą nuo smurto, išnaudojimo ir prievartos, ypač moterų ir mergaičių su negalia, kaip rekomenduoja Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW/C/LTU/CO/4), įsteigti visuotines ir prieinamas pagalbos aukoms paslaugas, įskaitant karštąsias linijas, prieglobsčio namus, pranešimų ir skundų teikimo mechanizmus; didinti informuotumą ir mokyti policiją, sveikatos priežiūros specialistus, socialinius darbuotojus ir kt., kaip teikti pagalbą smurto aukoms su negalia.



Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2016 m. lapkričio 9 d. įsakymu Nr. A1-596 buvo patvirtintas rekomendacijų įgyvendinimo 2016–2020 metais priemonių planas¹⁰; 35 punkte pateikta rekomendacija į rekomendacijų įgyvendinimo priemonių planą nebuvo įtraukta.

Smulkiau, kaip yra įgyvendinamos Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatos ir pagal ją veikiančio komiteto rekomendacijos Lietuvai, analizuojama šio leidinio trečiojoje dalyje, aptariant nacionalinės teisės aktus.

Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo

Kalbant apie smurto prieš moteris artimoje aplinkoje problematiką svarbu paminėti Europos Tarybos konvenciją dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (kitai vadinama Stambulo konvencija, šiame leidinyje

⁹ https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/11136_neigaliuju-teisiu-komiteto-rekomendacijos-lietuvai.pdf.

¹⁰ https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigalieji/12068_it-rekomendaciju-igyvendinimo-planas-po-suinteresuotu-galutinis.pdf.

dar ir Europos Tarybos konvencija), kuri mūsų šalyje šiuo metu dar nėra ratifikuota, nors Lietuva šį tarptautinį dokumentą pasirašė 2013 metais.

Konvencija yra skirta spręsti smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje problemą. Konvencija apima ne tik smurtą artimoje aplinkoje, bet ir bet kokią kitą smurtą prieš moteris. Dokumentu nustatomi tarptautiniai standartai ir mechanizmai, kaip valstybės turėtų reglamentuoti smurtą prieš moteris, kokių pagalbos priemonių imtis, kad moterų teisės būtų užtikrintos.

Esminiai konvencijos elementai – smurto prevencija, smurto aukų apsauga, kaltųjų persekiojimas, koordinuota politika. Šios atskiros konvencijos sritys smulkiau aprašomos leidinyje toliau.

Europos Tarybos konvencijoje didelis dėmesys skiriamas statistinių duomenų rinkimui – valstybės įsipareigoja rinkti duomenis apie visų formų smurtą, taip pat turi remti mokslinius tyrimus šia tema.

Taip pat svarbu paminėti, kad konvencijos neatsiejama dalis yra stebėsenos priemonė – iš šalių, konvencijos narių, ekspertų sudaryta grupė, kuri stebi ir vertina, kaip šalys įgyvendina ir laikosi konvencijos nuostatų. Taip yra siekiama užtikrinti ilgalaikį ir realų konvencijos poveikį.

Pagrindiniai konvencijos terminai

Visų pirma konvencija smurtą prieš moteris laiko žmogaus teisių pažeidimu ir diskriminacijos forma (3 straipsnio *a* punktą). Taigi, valstybės tampa atsakingos, jeigu tinkamai nereaguoja į tokio pobūdžio smurtą.

Smurtas artimoje aplinkoje (3 straipsnio *b* punktą) apibrėžiamas kaip „visi fizinio, seksualinio, psichologinio ar ekonominio smurto veiksmai šeimoje ar namų ūkyje arba tarp buvusių ar esamų sutuoktinių ar partnerių, neatsižvelgiant į tai, ar smurtautojas ir auka gyvena arba gyvena tame pačiame būste“.

Konvencijoje taip pat yra apibrėžta smurto prieš moteris dėl lyties sąvoka, t. y., smurtas, kuris nukreiptas prieš moterį dėl to, kad ji yra moteris, arba kurį neproporcingai dažnai patiria moterys.

Smurto rūšys

Konvencijoje numatomos smurto prieš moteris rūšys:

- fizinis smurtas;
- psichologinis smurtas
- ekonominis smurtas;
- persekiojimas;
- seksualinis smurtas (įskaitant prievartavimą);
- seksualinis priekabiavimas;
- priverstinė santuoka;
- moters lyties organų žalojimas;
- priverstinis abortas;
- priverstinė sterilizacija.

Konvencijoje pažymima, kad įvardytos smurto rūšys turėtų būti kriminalizuotos, t. y., pripažinta, kad tai yra nusikalstamos veikos. Aukos ir smurtautojo tarpusavio santykiai tam įtakos neturi. Kultūra, papročiai, religija, tradicijos ir vadinamoji „garbė“ taip pat negali būti laikomi smurtą pateisinančiomis aplinkybėmis.

Psichologinis smurtas (33 straipsnis) apibrėžiamas kaip tyčinis rimtas asmens psichinės sveikatos sutrikdymas naudojant prievartą ir grasinimus.

Persekiojimas (34 straipsnis) apibrėžiamas kaip tyčinis pasikartojantis kitam asmeniui grėsmę keliantis elgesys, dėl kurio šis asmuo jaučiasi nesaugus.

Fizinis smurtas (35 straipsnis) apibrėžiamas kaip tyčinis fizinio smurto prieš kitą asmenį veiksmų įvykdymas.

Seksualinis smurtas, įskaitant išžaginimą¹¹ (36 straipsnis), apibrėžiamas kaip tyčinis elgesys apimantis priverstinį vaginalinį, analinį ar oralinį seksualinį įsiskverbimą į kito asmens kūną bet kuria kūno dalimi ar daiktu; priverstinis kitų seksualinių veiksmų atlikimas asmeniui; kito asmens privertimas atlikti seksualinius veiksmus su trečiuoju asmeniu. Svarbu pabrėžti, kad konvencijoje įtvirtinamas sutikimo aspektas, t. y., sutikimas atlikti seksualinius veiksmus turi būti duodamas savanoriškai ir laisva valia, vertinant pagal susijusias aplinkybes.

¹¹ Angl. *sexual violence, including rape*. Anglų kalboje „rape“ nėra skirstomas į išžaginimą ir / ar seksualinį prievartavimą, tik Konvencijos vertime lietuvių kalba, „rape“ išverstas, kaip „išžaginimas“, nors pagal nuostatos turinį apima ir „seksualinį prievartavimą“.

Priverstinė santuoka (37 straipsnis) apibrėžiama kaip tyčiniai veiksmai, kuriais suaugusysis arba vaikas priverčiamas sudaryti santuoką. Taip pat kriminalizuotas turėtų būti tyčinis suaugusiojo arba vaiko išviliojimas į kitos konvencijos šalies ar valstybės nei ta, kurioje jis nuolat gyvena, teritoriją siekiant priversti šį suaugusįjį arba vaiką sudaryti santuoką.

Moters lyties organų žalojimas (38 straipsnis) apibrėžiamas kaip tyčinis elgesys – visų ar dalies moters didžiųjų lytinių lūpų, mažųjų lytinių lūpų ar klitorio išpjovimas, užsiuvimas ar bet koks kitas žalojimas; moters privertimas, kad jai būtų atliktas bet kuris iš pirmiau išvardytų veiksmų, arba tam skirtų priemonių suteikimas jai; mergaitės raginimas arba privertimas, kad jai būtų atliktas bet kuris iš pirmiau išvardytų veiksmų, arba tam skirtų priemonių suteikimas jai.

Priverstinis nėštumo nutraukimas ir priverstinė sterilizacija (39 straipsnis) apibrėžiami kaip tyčinis moters nėštumo nutraukimas negavus jos išankstinio ir informacija pagrįsto sutikimo, taip pat operacijos, kurios tikslas arba pasekmė yra moters gebėjimo natūraliu būdu susilaukti palikuonių praradimas, atlikimas negavus jos išankstinio ir informacija pagrįsto sutikimo arba jai nesupratus procedūros esmės.

Seksualinis priekabiavimas (40 straipsnis) apibrėžiamas kaip bet kokios formos nepageidaujami seksualinio pobūdžio žodiniai, nežodiniai ir fiziniai veiksmai, kurių tikslas arba pasekmė yra asmens orumo pažeminimas, ypač jei sukuriama bauginanti, priešiška, menkinanti, žeminanti ar užgauli aplinka. Pabrėžiama, kad tokiais atvejais turėtų būti taikomos baudžiamosios ar kitos teisinės sankcijos.

Atsižvelgiant į tai, kad tarptautinės konvencijos turėtų būti laikomos tarptautiniu standartu, norint atitikti tokį standartą konvencijose apibrėžtos smurto formos visų valstybių baudžiamajoje teisėje turėtų būti įtvirtintos kaip nusikalstamos veikos. Lietuvoje nusikalstamos veikos yra įtvirtintos Baudžiamajame kodekse, taigi svarbu nagrinėti, ar visos šios nurodytos smurto formos yra įtvirtintos šalies nacionalinėje teisėje (plačiau nagrinėjama apžvelgiant Baudžiamąjį kodeksą). Pastebėtina, kad ne visos nurodytos smurto formos tiesiogiai galėtų būti laikomos smurtu artimoje aplinkoje, bet apibrėžia platesnį smurtą prieš moteris. Atsižvelgiant į tai, kad šios analizės tema yra tik smurtas artimoje aplinkoje, kitos, su smurtu artimoje aplinkoje nesusijusios, smurto formos nebus išsamiau analizuojamos. Nepaisant to, jos taip pat turėtų būti įtvirtintos nacionalinėje teisėje siekiant apsaugoti moteris nuo visų smurto dėl lyties formų.

Pažymėtina, kad aplinkybė, jog nusikalstama veika, įvykdyta prieš buvusį ar esamą sutuoktinį ar partnerį, pripažįstama pagal valstybės vidaus (nacionalinę) teisę, ir šią veiką įvykdęs šeimos narys, su auka gyvenantis asmuo arba asmuo, kuris piktnaudžiavo turima valdžia, laikytina sunkinančia (46 straipsnio a punktas). Taip pat šiame kontekste svarbu

paminėti ir sunkinančią aplinkybę – nusikalstama veika buvo įvykdyta prieš asmenį, kuris dėl tam tikrų aplinkybių yra pažeidžiamas (46 straipsnio b punktas).

Svarbu atkreipti dėmesį, kad visų nurodytų formų smurto atvejais negalima taikyti privalomų alternatyvių ginčų sprendimų būdų, įskaitant tarpininkavimo ir taikinimo.

Smurto prevencija

Konvencijoje visų pirma pabrėžiama, kad turi būti imamasi priemonių keisti požiūrį, lyčių vaidmenis bei stereotipus, dėl kurių yra toleruojamas smurtas prieš moteris.

Šalyje turėtų būti imamasi teisėkūros ir kitų priemonių siekiant užkirsti kelią visų formų smurtui, įtrauktam į šios konvencijos taikymo sritį (12 straipsnis)

Prevencijos priemonės – informuotumo apie įvairias smurto formas ir jo poveikį, poreikį vykdyti prevenciją didinimas (13 straipsnis). Svarbią smurto prieš moteris prevencijos dalį sudaro švietimas – numatoma, kad į visų švietimo lygių mokymo programas turėtų būti įtraukta aktuali mokymo medžiaga apie lygias galimybes, nestereotipinius lyčių vaidmenis ir pan. (14 straipsnis). Taip pat didelis dėmesys turėtų būti skiriamas tinkamam profesionalų apmokymui dirbti su aukomis (15 straipsnis). Taip pat numatoma, kad valstybės turėtų sukurti arba remti programas, kurių tikslas yra artimoje aplinkoje smurtaujančius asmenis mokyti nesmurtinio elgesio tarpasmeniniuose santykiuose. Elgesio keitimo programomis siekiama užkirsti kelią tolesniam smurtui ir pakeisti smurtinės elgsenos modelius. Konvencijoje taip pat įvardijama šalies pareiga sukurti arba remti gydymo programas, kurių tikslas yra vykdytojų, ypač seksualinių nusikalstamų veikų vykdytojų, veiklos recidyvo prevencija (16 straipsnis).

Ne mažiau akcentuojamas bendradarbiavimas su nevyriausybinėmis organizacijomis, žiniasklaida ir privačiuoju sektoriumi. Valstybės turėtų skatinti šias asmenų grupes dalyvauti rengiant ir įgyvendinant politiką, nustatant gaires, savireguliacijos standartus, skirtus prevencijai (17 straipsnis).

Smurtą patyrusių asmenų apsauga

Konvencijos 1 straipsnio a punkte nurodyta, kad šios konvencijos tikslas yra apsaugoti moteris nuo visų formų smurto, todėl turėtų būti imamasi priemonių užtikrinti, kad aukos poreikiai bei saugumas būtų svarbiausi.

Taip pat numatoma (18 straipsnis), kad taikant apsaugos priemones turėtų būti skatinamas smurto prieš moteris bei smurto artimoje aplinkoje suvokimas, atsižvelgiant į lyčių aspektą,

daugiausia dėmesio skiriama aukų žmogaus teisėms. Taikant apsaugos priemones turėtų būti atsižvelgiama į platesnį socialinį kontekstą (aukų, smurtautojų, vaikų tarpusavio santykius). Svarbu apsaugoti nukentėjusius asmenis nuo antrinės viktimizacijos. Apsaugos priemonėmis turėtų būti siekiama moterų įgalinimo ir ekonominio nepriklausomumo. Turėtų būti siekiama teikti įvairias apsaugos ir paramos paslaugas tose pačiose patalpose. Taip pat atkreipiamas dėmesys, kad turėtų būti tenkinami konkretūs pažeidžiamų asmenų poreikiai ir paslaugos būtų jiems prieinamos.

Kalbant apie subjektus, kurie teiktų pagalbą ir paramą, nurodoma, kad valstybė turėtų įkurti specializuotos paramos centrus, teikiančius specialią pagalbą nuo smurto nukentėjusioms moterims (22 straipsnis). Bendrosios paramos paslaugos galėtų būti: teisinės ir psichologinės konsultacijos, finansinė parama, aprūpinimas būstu, švietimas, mokymas ir pagalba ieškant darbo (20 straipsnis). Neatsiejama pagalbos dalis yra ir tinkamos bei lengvai prieinamos prieglaudos, kuriose būtų galima apsistoti ir būtų teikiama pagalba (23 straipsnis). Taip pat turėtų būti pakankamai tinkamų ir lengvai prieinamų išžaginimo, seksualinio prievartavimo (angl. rape) aukų krizės centrų ar pagalbos seksualinio smurto aukoms centrų – juose turėtų būti vykdoma medicininė apžiūra, teismo ekspertizė, teikiama parama aukoms po traumų ir aukų konsultavimo paslaugos (25 straipsnis).

Konvencijoje numatytas pagalbos teikimas telefonu – pabrėžiama, kad nemokama pagalba turėtų būti teikiama 7 dienas per savaitę ir 24 valandas per parą (24 straipsnis).

Kalbant apie apsaugos ir paramos teikimą, dėmesys taip pat skiriamas informacijos teikimui laiku ir suprantama kalba (19 straipsnis), pagalba teikiant individualius / kolektyvinius skundus regioniniams ar tarptautiniams teisių gynimo mechanizmams (21 straipsnis).

Kaltųjų persekiojimas

Svarbi konvencijos dalis – kaltųjų persekiojimas. Numatoma, kad tyrimai ir teismo procesai turėtų būti vykdomi nepagrįstai nedelsiant, visame baudžiamajame procese atsižvelgiama į aukos teises (49 straipsnis). Svarbūs principai – neatidėliotinas reagavimas, prevencija ir apsauga (50 straipsnis). Svarbūs taip pat ir rizikos vertinimas bei rizikos valdymas dėl pavojaus gyvybei, padėties rimtumo ir smurto recidyvo rizikos (51 straipsnis). Tiesioginės grėsmės atvejais kompetentingos institucijos turėtų galėti skubiai taikyti nurodymus, kuriais smurtautojui būtų liepiama pakankamai ilgam laikui palikti aukos namus, uždraudžiama patekti į aukos namus ar mėginti su ja bendrauti (52 ir 53 straipsniai). Kaip jau minėta, konvencijoje didelis dėmesys skiriamas aukų ir liudytojų apsaugai, taigi 56 straipsnyje numatomos įvairios priemonės, kurios padėtų užtikrinti šių asmenų grupių

apsaugą. Tokios priemonės turėtų apimti apsaugą nuo bauginimo ir pakartotinės viktimizacijos, informacijos apie smurtautojo pabėgimą / paleidimą teikimą, informacijos apie procesą teikimą ir pan.

Nuostatos, susijusios su negalia

Šios konvencijos 12 straipsnio 3 dalyje pažymima: „Įgyvendinant visas priemones, kurių imamasi pagal šį skyrių [kalbama apie prevenciją], atsižvelgiama į specialius dėl susiklosčiusių aplinkybių tapusių pažeidžiamais asmenų poreikius ir šie poreikiai tenkinami, o daugiausia dėmesio skiriama visų aukų žmogaus teisėms.“ Papildomas dėmesys turėtų būti skiriamas asmenims, kurie dėl įvairių priežasčių, įskaitant ir savo negalios, tampa pažeidžiamesni; turėtų būti atsižvelgiama į jų poreikius.

18 straipsnio 3 dalyje rašoma: „Šalys užtikrina, kad priemonės, kurių imamasi pagal šį skyrių: būtų grindžiamos integruotu požiūriu, kuriuo atsižvelgiama į aukų, smurtautojų, vaikų tarpusavio santykių ir jų platesnę aplinką.“ Taigi, labai svarbus yra kontekstas ir problematika, su kuria susiduria atskiros asmenų grupės, taip pat ir moterys su negalia.

19 straipsnyje, kalbant apie teikiamą informaciją, rašoma: „Šalys imasi būtinų teisėkūros ar kitų priemonių, kuriomis užtikrinama, kad aukos laiku ir joms suprantama kalba gautų tinkamą informaciją apie esamas paramos tarnybas ir teises priemones.“ Tokios nuostatos turėtų būti taikomos atvejais, kai asmuo turi klausos negalią, kai dėl savo psichosocialinės ar intelekto negalios nesupranta sudėtingos informacijos.

Konvencijoje kaip sunkinanti aplinkybė numatoma situacija, kai „nusikalstama veika buvo įvykdyta prieš asmenį, kuris dėl tam tikrų aplinkybių yra pažeidžiamas“ (49 straipsnio c punktas). Asmenys gali būti pažeidžiami dėl įvairių priežasčių, tarp kurių yra ir negalia.

39 straipsnio, skirto priverstinio neštumo nutraukimo ir priverstinės sterilizacijos kriminalizavimui, b dalyje nurodyta, kad turėtų būti kriminalizuotas toks tyčinis elgesys: „operacijos, kurios tikslas arba pasekmė yra moters gebėjimo natūraliu būdu susilaukti palikuonių praradimas, atlikimas negavus jos išankstinio ir informacija pagrįsto sutikimo arba jai nesupratus procedūros esmės.“ Formuluoatė „jai nesupratus procedūros esmės“ gali būti suvokiama kaip apsauganti moteris su negalia, taigi Konvencijoje yra atsižvelgiama į su negalia susijusias aplinkybes kalbant apie šią konkrečią veiką.

Negalia tiesiogiai yra įvardijama tik kalbant apie nediskriminavimo principą taikant šią konvenciją (4 straipsnio 3 dalis), tačiau moterys su negalia gali būti laikomos pažeidžiamų grupių asmenimis. Todėl į šias aplinkybes turėtų būti atsižvelgiama teikiant pagalbą, nors

konvencija tiesiogiai nepateikia atsakymų, kaip tai turėtų būti daroma. Pabrėžtina, kad visos šios nuostatos Lietuvoje pradėtų galioti tik ratifikavus konvenciją.

Apibendrinimas

Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (Stambulo konvencija) yra išsamiausias tarptautinis dokumentas smurto artimoje aplinkoje tema. Šioje konvencijoje įtvirtinti visi esminiai smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje sistemos elementai – smurto prevencija, smurto aukų apsauga, kaltųjų persekiojimas. Kaip jokiame kitame tarptautiniame dokumente, šiame yra tiksliai išskiriamos smurto formos, kurių įtvirtinimas nacionalinėje teisėje leidžia užtikrinti, kad smurtą patiriančios moterys būtų apsaugotos ir smurtautojams tinkamai pritaikyta atsakomybė. Jokiame kitame tarptautinės teisės dokumente nėra tiek išsamiai reglamentuoti visi su smurtu prieš moteris susiję aspektai. Dėl šios priežasties rekomenduotina kuo skubiau ratifikuoti konvenciją ir imti taikyti visus konvencijoje įtvirtintus principus Lietuvoje.

Kalbant apie negalios aspektą, konvencijoje jis yra įvardijamas gana retai, dažnai netiesiogiai, bet konvencijoje įtvirtintos nuostatos, susijusios su moterimis, turinčiomis negalią, yra geri pamatai, kad į papildomą pažeidžiamumą turėtų būti atsižvelgiama bei veiksmai prieš pažeidžiamus asmenis turėtų būti traktuojami atsakingiau.

Nors šiuo metu Lietuvoje konvencija nėra ratifikuota, dalis panašių ar analogiškų nuostatų yra įtvirtintos Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme, Baudžiamajame kodekse ir kituose teisės aktuose, kurie išsamiau analizuojami trečioje šio leidinio dalyje „Nacionalinė teisė“. Taigi, kol kas šalies teisinėje sistemoje neturint šios Europos Tarybos konvencijos, svarbu įvertinti, kiek turimi nacionalinės teisės instrumentai atitinka tarptautinius standartus.

Pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl kovos su smurtu prieš moteris ir smurtu šeimoje Nr. 2022/0066 (COD)

2022 m. kovo 8 d. buvo pateiktas direktyvos, Europos Sąjungos teisės akto, kuris turėtų būti perkeltas į kiekvienos valstybės narės teisinę sistemą, pasiūlymas dėl kovos su smurtu prieš moteris ir smurtu šeimoje. Atkreiptinas dėmesys, kad tai kol kas yra tik direktyvos pasiūlymas ir po derinimo su valstybėmis narėmis etapo gali iš esmės keistis, taip pat nėra aišku, kada tokia direktyva būtų priimta. Šioje analizėje direktyvos pasiūlymas yra pristatomas, nes rodo, kokia kryptimi juda ES teisėkūra.

Šia direktyva, kaip rašoma 1 straipsnyje, nustatomos smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos ir kovos su juo taisyklės. Taip pat nustatomos minimalios taisyklės dėl nusikalstamų veikų ir bausmių apibrėžties seksualinio moterų ir vaikų išnaudojimo ir kompiuterinių nusikaltimų srityse (a); visų formų smurto prieš moteris ar smurto šeimoje aukų teisių prieš baudžiamąjį procesą, jo metu arba jam pasibaigus (b); aukų apsaugos ir paramos aukoms (c).

Taigi, priėmus šią direktyvą smurtas prieš moteris apimtų ne tik smurtą šeimoje (artimoje aplinkoje), bet ir kitas sritis (ypač elektroninę erdvę).

Direktyva turėtų būti taikoma:

- konkrečioms direktyvoje (2 skyriuje) nurodytoms nusikalstamoms veikoms (a punktas);
- smurto prieš moteris ar smurto šeimoje veiksams, kriminalizuojamiems pagal kitus ES teisės aktus (b punktas);
- bet kokiems kitiems smurto prieš moteris ar smurto šeimoje veiksams, kriminalizuojamiems pagal nacionalinę teisę (c punktas).

Jeigu valstybė savo nacionalinėje teisėje ir kitas nusikalstamas veikas pripažintų kaip smurto šeimoje (artimoje aplinkoje) veiksmus, tokioms veikoms irgi turėtų būti taikomos šioje direktyvoje išdėstytos nuostatos.

Pagrindiniai direktyvos apibrėžimai

4 straipsnyje pateikiami apibrėžimai:

„Smurtas prieš moteris – smurtas dėl lyties, nukreiptas prieš moterį ar mergaitę dėl to, kad ji yra moteris ar mergaitė, arba nuo kurio neproporcingai kenčia moterys ar mergaitės, įskaitant visus tokio smurto veiksmų, dėl kurių padaroma arba gali būti padaryta fizinė, seksualinė, psichologinė ar ekonominė žala ar sukeliama kančios, įskaitant grasinimus tokiais veiksmais, prievartą ar savavališką laisvės atėmimą vykdomus tiek viešai, tiek privačiame gyvenime“ (a punktas).

„Smurtas šeimoje – visi smurto veiksmai, dėl kurių padaroma arba gali būti padaryta fizinė, seksualinė, psichologinė ar ekonominė žala ar sukeliama kančios, vykdomi šeimoje ar namų ūkyje, nepriklausomai nuo biologinių ar teisinių šeimos ryšių, arba tarp buvusių ar esamų sutuoktinių ar partnerių, neatsižvelgiant į tai, ar nusikalstamą veiką padaręs asmuo gyvena ar gyveno toje pačioje gyvenamojoje vietoje“ (b punktas).

Tiesioginis smurto dėl lyties įtvirtinimas nacionalinėje teisėje leistų aukščiausiu teisiniu lygiu pripažinti, kad smurtas moteris ir vyrus paveikia skirtingai. Atitinkamai tai būtų akstinas imtis specializuotų veiksmų konkrečiai neproporcingai dažnai smurtą patiriančiai asmenų grupei – moterims. Panašūs terminai Lietuvoje šiuo metu yra įtvirtinti Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme (šio įstatymo 2 straipsnyje), bet smurtas artimoje aplinkoje iš esmės reglamentuojamas lyčiai neutraliai (išsamiau analizuojama 3.1 skyriuje).

Smurto formos

Direktyvos pasiūlymo 2 skyriuje numatytos nusikalstamos veikos, kurias turėtų įtvirtinti ES valstybės narės:

- išžaginimas ir seksualinis prievartavimas (angl. *rape*);
- moterų lytinių organų žalojimas;
- dalijimasis intymia arba manipuluota medžiaga be asmens sutikimo;
- persekiojimas kibernetinėje erdvėje;
- priekabiavimas kibernetinėje erdvėje;
- smurto ar neapykantos kurstymas kibernetinėje erdvėje.

Priėmus direktyvą, visoje Europos Sąjungoje šios nusikalstamos veikos turėtų būti vienodai kriminalizuotos. Pastebėtina, kad numatomos nusikalstamos veikos yra susijusios su smurtu prieš moteris apskritai, bet ne konkrečiai su smurtu artimoje aplinkoje. Taigi, direktyvos, priešingai nei prieš tai analizuotos Europos Tarybos konvencijos, priėmimas reikšmingai nekeistų baudžiamojo teisinio reglamentavimo ir neįpareigotų Europos Sąjungos valstybių narių (be kitų, ir Lietuvos) įtvirtinti būtent su smurtu artimoje aplinkoje sietinas svarbias nusikalstamas veikas. Atsižvelgiant į tai, kad šiuo leidiniu dėmesys yra skiriamas tik smurtui artimoje aplinkoje, direktyvos pasiūlyme nurodytos smurto formos ir kaip jos dabar yra ar nėra reglamentuojamos Lietuvos baudžiamojoje teisėje, išsamiau nebus analizuojamos. Tačiau atkreipiamas dėmesys, kaip tam tikri direktyvoje nurodyti aspektai (išžaginimo ir seksualinio prievartavimo apibrėžimas, sutikimo aspektas, baudžiamojo persekiojimo niuansai, sunkinančių aplinkybių nustatymas) šiuo metu atsispindi šalies teisėje.

Šios direktyvos nauda, vertinant smurto artimoje aplinkoje aspektu, galėtų būti tai, jog direktyva turėtų būti taikoma bet kokiems kitiems smurto prieš moteris ar smurto šeimoje veiksams, kriminalizuojamiems pagal nacionalinę teisę. Taigi, jeigu Lietuvos baudžiamojoje teisėje būtų įvardintos visos reikalingos nusikalstamos veikos, susijusios su smurtu artimoje aplinkoje, kiti teigiami direktyvos aspektai galėtų būti taikomi sąsajoje su smurtu artimoje aplinkoje.

Kalbant apie išžaginimą ir / ar seksualinį prievartavimą (angl. *rape*), numatyta, jog valstybės „užtikrina, kad veiksmas be sutikimo būtų suprantamas kaip veiksmas, atliekamas be savanoriško moters sutikimo arba moteriai negalint išreikšti savo valios dėl fizinės ar psichinės būklės, taip išnaudojant jos negalėjimą išreikšti savo valią, pavyzdžiui, dėl sąmonės netekimo, apsvaigimo, miego, ligos, kūno sužalojimo ar negalios“ (5 straipsnio 2 dalis); „Sutikimas gali būti atšauktas bet kuriuo veiksmo metu. Sutikimo nedavimo faktas negali būti paneigtas remiantis vien tuo, kad moteris tylėjo, nesipriešino žodžiu ar fiziškai, arba jos seksualiniu elgesiu praeityje“ (5 straipsnio 3 dalis).

Taip pat, kalbant apie tyrimo dėl išžaginimo ir / ar seksualinio prievartavimo vykdymą ir baudžiamąjį persekiojimą, svarbu paminėti, kad pagal 17 straipsnio 5 dalies nuostatas veikos tyrimas ir baudžiamasis persekiojimas už ją nepriklauso nuo aukos ar jos atstovo pranešimo arba kaltinimų, o baudžiamasis procesas tęsiamas net ir tuo atveju, jei pranešimas ir kaltinimas buvo atsiimtas.

Direktyva taip pat siūlomos atsakomybę sunkinančios aplinkybės, kurių viena yra tiesiogiai susijusi su negalia – „nusikalstama veika padaryta prieš asmenį, kuris dėl tam tikrų aplinkybių, pavyzdžiui, priklausomumo arba fizinės, psichinės, protinės ar jutimo negalios, yra pažeidžiamas arba gyvena globos įstaigoje“ (13 straipsnio *b* punktas).

Taip pat dalis atsakomybę sunkinančių aplinkybių yra susijusi su asmens artimais (šeimoms) ryšiais – „nusikalstama veika buvo padaryta prieš buvusį ar esamą sutuoktinį ar partnerį“ (13 straipsnio 5 punktas), „nusikalstamą veiką padarė aukos šeimos narys arba kartu gyvenantis asmuo“ (13 straipsnio *l* punktas), „nusikalstama veika padaryta piktnaudžiaujant pripažintu pasitikėjimu, autoritetu ar įtaka“ (13 straipsnio *m* punktas).

Tai, kaip šie aspektai išsamiau reglamentuojami Lietuvos nacionalinėje teisėje, bus analizuojama aptariant šiuo metu galiojančios teisės aspektus.

Kitos aktualios nuostatos

Direktyvoje taip pat turėtų būti numatytas individualus vertinimas aukos apsaugos poreikiams nustatyti, t. y., atsižvelgiama į įvairius rizikos faktorius, įskaitant individualias aukos aplinkybes, ir tai, ar ji diskriminuojama dėl lyties arba kitų priežasčių ir todėl patiria didesnę smurto riziką. Kita galima diskriminacijos priežastis galėtų būti ir asmens negalia. Pagalba asmenims turėtų būti teikiama atsižvelgiant į individualius asmens poreikius, identifikuotus atliekant individualų vertinimą.

Direktyvos pasiūlyme taip pat rekomenduojama numatyti skubius draudimo orderius, apribojančias teismo nutartis ir apsaugos orderius (21 straipsnis). Esant tiesioginiam

pavojui sveikatai ar saugumui, kompetentingos institucijos galėtų išduoti orderį, kuriuo smurtautojui nurodoma pakankamam laikotarpiui palikti aukos arba jos išlaikomų asmenų gyvenamąją vietą, uždraudžiama patekti į aukos gyvenamąją ar darbo vietą arba bet koku būdu susisiekti su auka, jos išlaikomais asmenimis. Taip pat kompetentingos institucijos turėtų galėti išduoti apribojančias teismo nutartis arba apsaugos orderius, kuriais aukoms arba jų išlaikomiems asmenims būtų suteikta ilgalaikė apsauga nuo bet kokių smurtinių veiksmų, kuriems taikoma ši direktyva.

Svarbu pažymėti, jog direktyvos pasiūlyme yra numatyta (23 straipsnis), kad valstybės narės parengia gaires baudžiamosiose bylose dalyvaujančioms kompetentingoms institucijoms, įskaitant smurto prieš moteris ar smurto šeimoje bylose taikytinas baudžiamojo persekiojimo ir teismo proceso gaires. Šios gairės turėtų apimti ir rekomendacijas, kaip patenkinti aukų, patiriančių diskriminaciją dėl lyties ir dėl kitų priežasčių, stipresnės apsaugos ir paramos poreikius.

Direktyvos pasiūlyme nėra aiškiai įvardintos atskiros paslaugos ar prietaikymai, kurių reikia asmenims su negalia, bet pažymima, kad asmenys, patyrę smurtą ar esantys rizikoje, turėtų būti įvertinami individualizuotai, atsižvelgiant į jų pažeidžiamumą. Tai įvertinus, turėtų būti teikiama atitinkama pagalba. Valstybės narės turėtų numatyti gaires, kaip teikti pagalbą asmenims su negalia.

Apibendrinimas

Sveikintina, kad ES lygiu imamasi spręsti smurto prieš moteris problemas. Panašiai kaip ir pirmiau aprašytoje Europos Tarybos konvencijoje, ES direktyvos pasiūlyme yra numatytos bendrosios smurto prieš moteris problemos sprendimo nuostatos. Didelis dėmesys yra skiriamas aukų apsaugai ir joms teikiamai paramai, aukų teisėms baudžiamojo proceso metu. Deja, būtina pastebėti, kad direktyvos pasiūlyme daug dėmesio nėra skiriama smurto artimoje aplinkoje problematikai, nėra numatomos svarbios smurto formos, kurios turėtų būti kriminalizuojamos. Priešingai nei Europos Tarybos konvencijoje, šia direktyva (bent pagal šiuo metu turimus duomenis) nebūtų aiškiai kriminalizuojamas psichologinis smurtas, persekiojimas (išskyrus persekiojimą kibernetinėje erdvėje). Nepaisant to, kitos direktyvos nuostatos galėtų būti taikomos nacionalinėje teisėje įtvirtintoms smurto artimoje aplinkoje formoms.

Išsamaus smurto formų sąrašo neįtraukimas į ES direktyvos pasiūlymą kiek apsunkina tinkamą direktyvos veikimą ją priėmus, bet neatsižvelgiant į tai direktyvos pasiūlyme numatomi aukų apsaugos ir kaltųjų persekiojimo standartai, skiriamas dėmesys smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijai (įskaitant politikos formavimą).

Be to, direktyvos pasiūlyme taip pat yra kitų smulkesnių nuostatų (pavyzdžiui, dėl sutikimo koncepcijos kalbant apie seksualinius santykius; tam tikros sunkinančios aplinkybės, sietinos su negalia), kurių įtvirtinimas nacionalinėje teisėje padėtų apsaugoti moteris nuo smurto ir tinkamai taikyti atsakomybę už nusikalstamas veikas.

Direktyvos pasiūlyme nėra aiškiai įvardyti pritaikymai, kurių reikia asmenims su negalia, bet pažymima, kad asmenys, patyrę smurtą arba patiriantys jo riziką, turėtų būti įvertinami individualizuotai, atsižvelgiant į jų pažeidžiamumą. Tai įvertinus, turėtų būti teikiama atitinkama pagalba. Valstybės narės turėtų patvirtinti gaires, kaip teikti pagalbą asmenims su negalia.

Tai, kiek direktyvos nuostatų šiuo metu jau galima rasti Lietuvos nacionalinėje teisėje, smulkiau bus analizuojama trečioje leidinio dalyje „Nacionalinė teisė“.

Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgaliųjų moterų padėties (2018/26855RSP)

2018 metais Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją Nr. 2018/26855RSP (Rezoliucija), kuri skirta moterų su negalia padėčiai. Atkreiptinas dėmesys, jog Rezoliucija yra rekomendacinio pobūdžio teisės aktas, bet išreiškia Europos Parlamento valią tam tikrais klausimais. Atsižvelgiant į tai, kitos Europos Sąjungos institucijos turėtų imtis veiksmų siekiant įgyvendinti Rezoliucijoje išdėstytas rekomendacijas.

Europos Parlamentas nurodė, kad moterys su negalia dažnai patiria įvairių formų diskriminaciją ir dėl lytinės tapatybės, lyties raiškos ir lyties ypatybių. Pabrėžiama, jog moterys su negalia patiria sąveikinę bei daugialypę diskriminaciją dėl lyties ir negalios sankirtos su seksualine orientacija, lytine tapatybe, lyties raiška, lyties požymiais, kilmės šalimi, socialine klase, migracijos statusu, amžiumi, religija ar etnine kilme, o šios patirtys prisideda prie moterų su negalia skurdo didinimo.

Europos Parlamentas ragino Europos Komisiją ir valstybes nares į savo lyčių lygybės strategiją, politiką ir programas įtraukti klausimus, sietinus su moterimis ir mergaitėmis, kurios turi negalią. Į savo strategijas dėl negalios šalys skatintos įtraukti lyčių aspektą, o į visas kitas politikos sritis įtraukti lyčių aspektą ir negalios aspektą. Europos Komisija buvo raginama pateikti išsamią Europos kovos su smurtu prieš moteris strategiją bei teisėkūros pasiūlymų. Taip pat buvo skatinama imtis konkrečių politikos priemonių, kuriomis būtų kovojama su negalią turinčių asmenų, ypač moterų ir mergaičių, patiriamu smurtu ir prievarta, įskaitant bauginimą internete, patyčias ir priekabiavimą, taip pat smurtą oficialiai ir neoficialiai teikiamos priežiūros situacijose (46 punktas). Dėmesys atkreiptas ir į poreikį spręsti kylančius mokymosi sunkumus.

Europos Parlamentas itin svarbiu pripažino statistikos ir duomenų pagal lytis rinkimą, taip siekdamas atpažinti sąveikinės ir daugialypės diskriminacijos formas, su kuriomis susiduria moterys ir mergaitės, turinčios negalią.

Europos Parlamentas taip pat palaikė Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos ir kovos su juo (Stambulo konvencijos) pasirašymą, ragino ir valstybes nares ratifikuoti šią konvenciją.

Valstybės narės taip pat skatinamos imtis tinkamų priemonių ir teikti aukštos kokybės, prieinamas ir pritaikytas paslaugas, siekiant nutraukti smurtą prieš moteris ir remti smurto aukas – suteikti joms galimybę naudotis darbuotojų, apmokytų teikti specializuotas konsultacijas, paslaugomis, teikti tinkamą teisinę apsaugą ir paramą (42 punktas).

Rezoliucijoje atkreiptas dėmesys į mokymų svarbą: valstybės narės raginamos visiems sveikatos ir švietimo specialistams rengti mokymus apie tai, kaip užkirsti kelią diskriminacijai ir smurtui prieš moteris ir mergaites su negalia (43 punktas).

Europos Parlamento rezoliucija rodo, kad europiniu lygmeniu yra suprantama, jog moterys, turinčios negalią, susiduria su didesne smurto rizika ir jog tai yra problema, apie kurią reikia kalbėti ir imtis konkrečių veiksmų nacionalinėje strategijoje bei politikoje atsižvelgiant į negalios ir lyties aspektus.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2020 m. rugsėjo 9 d. nutarimu Nr. 998 patvirtino 2021–2030 metų nacionalinį pažangos planą, kuriame numatytas horizontalusis principas „lygios galimybės visiems“, todėl lygių galimybių principas turėtų būti taikomas įgyvendinant visus strateginius tikslus. Principo įgyvendinimas stebimas per taikomą asmenų su negalia gyvenimo kokybės indeksą bei lyčių lygybės indeksą. Smurto artimoje aplinkoje mastas yra svarbi lyčių lygybės indekso dalis (svarbu pastebėti, kad dėl duomenų trūkumo veikla šioje srityje Lietuvoje nebuvo įvertinta¹²).

Asmenų su negalia gyvenimo kokybės indeksas apskaičiuojamas pagal Neįgaliųjų reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos sukurtą skaičiavimo metodą, vertinant asmenims su negalia gyvenimo kokybei svarbias sritis: neįgaliųjų poreikių tenkinimą, fizinės ir informacinės aplinkos prieinamumą, neįgaliųjų užimtumo ir dalyvavimo kultūros ir sporto veiklose bei neįgaliųjų teisių gynimo ir socialinio aktyvumo statistinių rodiklių visumą. Abu šie aspektai įtraukti kaip atskiri sektini indeksai, bet jų sankirtos įžvelgti neįmanoma. Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2022 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. A1-264 numatytame veiksmų plane¹³, susijusiame su smurtu artimoje aplinkoje, lyties

¹² <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2022/domain/violence/LT>.

¹³ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/2d979e12b9d011ec9f0095b4d96fd400?ifwid=bfzq4cm2c>.

aspektas atsispindi (lyčių stereotipai netgi pripažįstami kaip viena didelio smurto artimoje aplinkoje atvejų skaičiaus priežasčių), bet negalios aspektas visai nėra įvardijamas.

Nors lyties ir negalios aspektai yra įtraukti į Lietuvos nacionalines strategijas, kyla klausimų, ar pakankamai atsižvelgiama į smurtą artimoje aplinkoje patiriančias moteris su negalia, ar ši problematika yra suvokiama strateginiu lygmeniu ir numatomi būdai ją spręsti. Siekiant išspręsti smurto artimoje aplinkoje problemą, ypač smurto prieš moteris su negalia, manytina, kad būtų reikalinga numatyti aiškesnius tikslus, susijusius su šios problemos sprendimu.

Europos Komisijos patvirtinta 2021–2030 metų neįgaliųjų teisių strategija

2021 m. kovo mėnesį Europos Komisija (Komisija) patvirtino 2021–2030 metų neįgaliųjų teisių strategiją, kuria Komisija siekia pagerinti asmenų su negalia gyvenimą Europoje ir visame pasaulyje. Strategija šios analizės kontekste yra itin aktuali, nes Komisija ypatingą dėmesį skirs moterims su negalia, kurios smurtą artimoje aplinkoje patiria nuo dviejų iki penkių kartų dažniau nei kitos moterys.

Strategijoje dar kartą įtvirtinamas apsaugos nuo diskriminacijos ir smurto principas – asmenys su negalia turi teisę į apsaugą nuo bet kokios formos diskriminacijos ir smurto, lygias galimybes ir teisę į švietimą, kultūrą, būstą, poilsį, laisvalaikį, sportą ir turizmą, lygias galimybes ir teisę kreiptis į teismą, lygias galimybes naudotis visomis sveikatos priežiūros paslaugomis (11 straipsnis).

Didelis dėmesys taip pat skirtas teisei kreiptis į teismą, teisinės apsaugos gerinimui, laisvės ir saugumo užtikrinimui. Akcentuojamas poreikis sudaryti tinkamas sąlygas asmenims, turintiems intelekto sutrikimų, psichosocialinių sutrikimų arba psichikos sveikatos problemų (dažnai jiems būna nustatytas ribotas veiksnumas arba neveiksnumas). Numatomi sprendimo būdai – teisingumo sistemos skaitmeninimas, specialistų mokymai apie negalią ir kaip ji apibrėžiama Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijoje.

Europos Komisija įsipareigojo:

- pradėti tyrimą dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems suaugusiems asmenims baudžiamosiose bylose ir įvertinti, ar reikalingi teisės aktų pokyčiai arba nauji pasiūlymai;

- suteikti valstybėms narėms gaires dėl asmenų su negalia teisės kreiptis į teismą Europos Sąjungoje (remiantis Jungtinių Tautų pateiktomis gairėmis¹⁴);
- parengti priemonių, kurios padėtų valstybėms narėms skatinti žmonių su negalia kaip specialistų dalyvavimą teisingumo sistemoje;
- rinkti sprendimų priėmimo pagalbos gerosios patirties pavyzdžius.

Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES 2012 m. spalio 25 d., kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR

Kalbant apie smurtu prieš moteris su negalia padarytus nusikaltimus bei šiuos nusikaltimus patyrusių aukų apsaugą, direktyva 2012/29/ES 2012 m. spalio 25 d., kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR (toliau šioje dalyje – Aukų teisių direktyva; Direktyva), yra itin svarbus Europos Sąjungos dokumentas. Jame nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, kurie turėtų būti įtvirtinti ES valstybių nacionalinėje teisėje (baudžiamojo proceso įstatymuose, kituose specialiuose įstatymuose).

Aukų teisių direktyva perkelta į Lietuvos Respublikos teisę 2015 metais, keičiant nemažą dalį Baudžiamojo proceso kodekso, Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo, Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo nuostatų, taip pat 2021 m. priimant naują Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymą bei minėtus teisės aktus įgyvendinančius aktus.

Aptarsime Aukų teisių direktyvos nuostatas, pagal kurias nusikaltimų aukos vertinamos lyties bei negalios aspektu.

Direktyvoje apibrėžiama, kad nusikaltimas – neteisėta veika prieš visuomenę ir aukų asmens teisių pažeidimas. Joje nurodoma, kad nusikaltimų aukos turėtų būti apsaugotos nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo bei keršto, joms turėtų būti teikiama tinkama parama siekiant padėti atsigauti; turėtų būti užtikrinta jų teisė kreiptis į teismą.

Aukų teisių direktyvoje įtvirtintas asmenų su negalia lygiateisiškumo principas bei nurodoma, kad, taikydamos šią direktyvą, valstybės narės turėtų užtikrinti, jog aukos su negalia vienodomis sąlygomis kaip ir kiti asmenys galėtų visapusiškai pasinaudoti šioje

¹⁴ Jungtinių Tautų Organizacija (2020). [International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities](#) (liet. „Neįgaliųjų teisės kreiptis į teismą tarptautiniai principai ir rekomendacijos“).

direktyvoje nustatytais teisėmis, be kita ko, sudarant palankesnes sąlygas patekti į patalpas, kuriose vykdomas baudžiamasis procesas, ir gauti informaciją.

Aukų teisių direktyvoje atskirai išskiriamas lyties pagrindas – kaip savybė, į kurią privalo būti kreipiamas papildomas dėmesys užtikrinant aukų apsaugą. Teigiama, kad smurtas, kuris nukreiptas į asmenį dėl to asmens lyties, lytinės tapatybės ar lyties raiškos arba nuo kurio neproporcingai dideliu mastu kenčia tam tikros lyties asmenys, suprantamas kaip smurtas dėl lyties. Dėl jo aukai galėtų būti padaryta fizinė, seksualinė, emocinė arba psichologinė žala, ekonominiai nuostoliai. Smurtas dėl lyties suvokiamas kaip diskriminacijos rūšis bei aukos pagrindinių laisvių pažeidimas ir apima artimųjų smurtą, seksualinį smurtą (įskaitant išžaginimą, seksualinę prievartą ir seksualinį priekabiavimą), prekybą žmonėmis, vergiją ir įvairias žalingos praktikos formas, pavyzdžiui, priverstines santuokas, moterų lyties organų žalojimą ir vadinamuosius nusikaltimus dėl garbės. Moterims, kurios yra smurto dėl lyties aukos, ir jų vaikams dažnai reikia specialios paramos ir apsaugos dėl didelės antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo bei keršto rizikos, susijusios su tokiu smurtu (Aukų teisių direktyvos Preambulės 16 p.).

Direktyvoje įtvirtinamas aktyvus aukų vaidmuo baudžiamajame procese; aukų vaidmuo baudžiamąjame teisingumo sistemoje ir tai, ar jos gali aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese. Ši nuostata ypač svarbi kalbant apie tinkamą asmenų su negalia įtraukimą į nusikaltimo tyrimą, galimybę duoti parodymus, gauti visą informaciją, kadangi praktikoje nusikaltimų aukos su negalia tiesiogiai asmeniškai neturi pakankamų galimybių dalyvauti ginčamos savo teises.

Aukų teisių direktyvoje atskirai apibrėžiamas smurtas artimoje aplinkoje; nurodoma: kai artimųjų smurto atveju smurto veiksmus įvykdo asmuo, kuris yra dabartinis arba buvęs aukos sutuoktinis, partneris arba kitas šeimos narys, neatsižvelgiant į tai, ar nusikaltėlis¹⁵ ir auka gyvena ar gyveno tame pačiame būste, tai taip pat turėtų būti traktuojama kaip smurtas artimoje aplinkoje. Išskiriamos smurto rūšys: smurtas galėtų apimti fizinį, seksualinį, psichologinį arba ekonominį smurtą ir gali sukelti fizinę, psichinę arba emocinę žalą, ekonominių nuostolių. Artimųjų smurtas yra didelė ir dažnai užslėpta socialinė problema, kuri galėtų būti nuolatinių psichologinių ir fizinių traumų su sunkiomis pasekmėmis priežastis, nes smurtauja asmuo, kuriuo auka turėtų pasitikėti. Todėl artimųjų smurto aukoms gali prireikti specialių apsaugos priemonių. Moterys šios rūšies smurtą patiria neproporcingai dideliu mastu, ir padėtis galėtų būti daug sunkesnė, jei moteris

¹⁵ Direktyvoje šis terminas apibrėžiamas taip: „Terminas „nusikaltėlis“ reiškia asmenį, kuris nuteistas už nusikaltimą. Tačiau šios direktyvos tikslais jis taip pat reiškia įtariamą ar kaltinamą asmenį prieš pripažinimą kaltu arba apkaltinamojo nuosprendžio paskelbimą, ir juo nedaromas poveikis nekaltumo prezumpcijai“.

nuo nusikaltėlio yra ekonomiškai ar socialiai priklausoma arba nuo jo priklauso jos teisė gyventi tam tikroje vietoje (Preambulės 18 p.).

Direktyvoje rašoma, jog asmenims, kurie yra ypatingai pažeidžiami, arba asmenims, patekusiems į padėtį, kurioje jiems kyla ypatingai didelė žalos grėsmė, pavyzdžiui, asmenims, nuolat patiriantiems artimųjų smurtą, patyrusiems smurtą dėl lyties, ar asmenims, tapusiems kitokių nusikaltimų aukomis valstybėje narėje, kurios piliečiai ar gyventojai jie nėra, reikėtų suteikti specialistų paramą ir teisinę apsaugą (Preambulės 38 p.).

Kalbant apie Aukų teisių direktyvos nuostatas, kurios yra ypatingai svarbios užtikrinant moterų su negalia teisių apsaugą, paminėtinas Direktyvos 3 straipsnis. Jame nustatoma, kad valstybės narės užtikrina, jog su aukomis tiek žodžiu, tiek raštu būtų bendraujama paprasta ir suprantama kalba. Taip bendraujant atsižvelgiama į aukos asmenines savybes, įskaitant bet kokią negalią, kuri galėtų turėti poveikį gebėjimui suprasti ar būti suprastam.

Valstybės narės įpareigojamos užtikrinti, kad auka per visą procesą lydėtų jų pasirinktas asmuo, kad auka suprastų, kas sakoma, ir būtų suprasta.

Direktyvos 4 straipsnyje rašoma apie teisę gauti informaciją, įskaitant informaciją apie paramos rūšis ir formas, procedūras, apsaugos sąlygas, teises konsultacijas, kompensacijos būdus, vertimo paslaugas, skundų teikimo tvarką ir kt.

Pabrėžiama, kad, atsižvelgiant į specialius aukos poreikius bei asmenines aplinkybes, ši informacija turėtų būti diferencijuojama bei aktualizuojama viso proceso metu.

Direktyvoje atskirai aptariama nusikaltimų aukų teisė naudotis paramos aukoms tarnybų paslaugomis.

- Pagal Direktyvos nuostatas, ši parama turėtų apimti:
- informaciją, konsultacijas ir paramą, susijusią su aukų teisėmis;
- informaciją apie veikiančias specialistų paramos paslaugų tarnybas;
- emocinę, psichologinę pagalbą;
- konsultacijas finansiniais ir praktiniais klausimais, susijusiais su nusikaltimu;
- konsultacijas antrinės ir pakartotinės viktimizacijos klausimais (8 straipsnis).

Specialiai aptariama pareiga teikti tikslinę ir integruotą paramą aukoms su specifiniais poreikiais, pavyzdžiui, seksualinio smurto, smurto dėl lyties ir artimųjų smurto aukoms, įskaitant paramą įvykus traumai ir konsultavimą.

Atskirai minėtina aukų teisė gauti teisinę pagalbą. Direktyvoje nurodoma, jog šios pagalbos sąlygos nustatomos nacionalinėje teisėje (13 straipsnis).

Direktyvoje atskirai rašoma apie aukų apsaugą ir specialių apsaugos poreikių turinčių aukų pripažinimą. Kalbant apie tokį pripažinimą išskiriama:

- teisė išvengti aukos ir nusikaltėlio kontakto patalpose, kuriose vykdomas baudžiamasis procesas;
- aukų teisė būti apklaustoms nedelsiant;
- teisė, kad būtų vykdoma kuo mažiau apklausų;
- teisė turėti lydintį asmenį;
- teisė taikyti kuo mažiau ir tik būtinas medicininės apžiūras.

Itin svarbios Direktyvos nuostatos, susietos su specialių apsaugos poreikių turinčių aukų pripažinimu, yra nuostatos, kuriomis įtvirtinama pareiga atlikti asmeninį aukų vertinimą, siekiant nustatyti specialiuosius aukų poreikius. Nurodoma, jog baudžiamojo proceso metu turėtų būti atliekamas aukų asmeninis vertinimas, siekiant nustatyti, kokie yra specialieji apsaugos poreikiai ir tai, ar aukoms baudžiamojo proceso metu turėtų būti taikomos Direktyvoje numatytos specialiosios priemonės. Taip pat būtų privaloma nustatyti, kokių mastu specialiosios priemonės turi būti taikomos, atsižvelgiant į didelį nukentėjusiųjų pažeidžiamumą dėl antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto. Asmeniniame vertinime visų pirma turi būti atsižvelgiama į aukos asmenines savybes, nusikaltimo rūšį ar pobūdį ir nusikaltimo aplinkybes.

Atliekant asmeninį įvertinimą, ypatingas dėmesys skiriamas:

- aukoms, kurios patyrė daug žalos dėl nusikaltimo sunkumo;
- aukoms, kurios nukentėjo nuo nusikaltimo dėl šališkumo arba diskriminacijos motyvų, kai šiuos motyvus galima visų pirma susieti su aukų asmeninėmis savybėmis;
- aukoms, kurių santykis su nusikaltėliu ir priklausymas nuo jo daro jas ypač pažeidžiamas. Pavyzdžiui, terorizmo, organizuoto nusikalstamumo, prekybos žmonėmis, smurto dėl lyties, artimųjų smurto, seksualinio smurto ar išnaudojimo, neapykantos nusikaltimų aukoms bei aukoms su negalia.

Direktyvoje aptariamos specialiosios priemonės, kurios gali būti taikomos vykdant apklausas atsižvelgiant į aukų specialiuosius poreikius. Šios priemonės yra:

- auka apklausiama tam skirtose arba pritaikytose patalpose;
- auka apklausiama atitinkamai parengtų specialistų arba jiems dalyvaujant;

- auką visada apklausia tie patys asmenys, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja tinkamam teisingumo vykdymui;
- visas seksualinio smurto, smurto dėl lyties ar artimųjų smurto aukų apklausas vykdo tos pačios lyties asmuo kaip ir auka (nebent jas vykdo prokuroras arba teisėjas), jeigu auka to pageidauja ir jeigu dėl to nebus pakenkta baudžiamojo proceso eigai.

Aukoms, turinčioms nustatytų specialių apsaugos poreikių, teismo procese taikomos šios priemonės:

- priemonės, kuriomis tinkamais būdais, įskaitant ryšių technologijų naudojimą, užtikrinama, kad aukos ir nusikaltėliai vieni kitų nematytų, be kita ko, duodant parodymus;
- priemonės, kuriomis užtikrinama, kad teismo salėje auka galėtų būti išklaudyta joje nebūdama, visų pirma naudojant tinkamas ryšių technologijas;
- priemonės, kuriomis užtikrinama, kad būtų išvengta su nusikalstama veika nesusijusių nereikalingų klausimų apie aukos asmeninį gyvenimą;
- priemonės, leidžiančios vykdyti uždara teismo posėdį.

Galiausiai Direktyva įpareigoja valstybes nares užtikrinti specialistų mokymus apie aukų poreikius, didinant pareigūnų, teisininkų informuotumą, užtikrinant, kad su aukomis būtų elgiamasi nešališkai, pagarbiai, profesionaliai. Rengiant mokymus turėtų būti siekiama išmokyti specialistus atpažinti aukas ir elgtis su jomis pagarbiai, profesionaliai bei nediskriminuojant.

Apibendrinant konstatuotina: Aukų teisių direktyva yra vienas pamatinių dokumentų, įtvirtinančių nuo nusikaltimų nukentėjusių asmenų teises Europos Sąjungoje, kai valstybėje narėje yra tiriami jų atžvilgiu padaryti nusikaltimai. Direktyvoje nustatyti įpareigojimai valstybėms narėms specialiomis priemonėmis užtikrinti nuo nusikaltimų nukentėjusių asmenų, turinčių specialių apsaugos poreikių, įskaitant asmenis su negalia, teises. Viso proceso metu raginama ypatingą dėmesį skirti nuo smurto lyties pagrindu ir smurto artimoje aplinkoje nukentėjusių aukų apsaugai.

Pažymėtina, jog moterų su negalia, kaip specifinės asmenų grupės, patiriančios aukštą smurto artimoje aplinkoje riziką, Aukų teisių direktyva neišskiria. Vis dėlto šioje direktyvoje pabrėžiamas aukų individualizavimo principas bei pagarbus, empatiškas požiūris į aukas, kuris turėtų būti taikomas nuo to momento, kai auka kreipiasi pagalbos, iki teisingumo atkūrimo (žalos, padarytos nusikaltimu, atlyginimo, aukos apsaugos nuo antrinės viktimizacijos ir kt.). Tai ypač aktualu kalbant apie moteris su intelekto ir psichosocialine negalia bei jų apsaugą nacionalinės teisės kontekste. Praktika rodo, kad jomis ne visada

pasitikima kaip patikimomis liudytojomis baudžiamajame procese, stinga žinių apie bendravimo būdus, informacijos perteikimo metodus.

Aukų teisių direktyva į nacionalinę teisę buvo perkeliama keliais etapais. Jau 2015 metais pakeista nemažai Baudžiamojo proceso kodekso nuostatų. Taip pat buvo iš esmės tobulinamos Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo nuostatos, priimtos generalinio prokuroro rekomendacijos dėl aukų individualaus vertinimo ir specialiųjų apsaugos priemonių baudžiamajame procese taikymo. Nors dauguma Aukų teisių direktyvos nuostatų perkelta į Lietuvos vidaus teisę, vis dėlto svarstyta dėl geresnio kai kurių principų taikymo, atsižvelgiant į praktinio įgyvendinimo trūkumus. Pavyzdžiui, būtų tikslinga aukštesniu lygmeniu pabrėžti pareigūnų mokymo svarbą. Dalis Aukų teisių direktyvos nuostatų į nacionalinę teisę perkeltos tik 2021 m., priimant Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymą.

Šie teisės aktai detaliau aptariami 3 skyriuje.

Tarptautinės teisės standartų apibendrinimas

Kaip buvo galima pastebėti aptariant teisės aktus, numatančius svarbius standartus smurto artimoje aplinkoje moterų su negalia teisių užtikrinimo kontekste, lyties ir negalios sankirtos bei sąveikos yra įžvelgtinos tarptautiniu lygmeniu. Nors iš nagrinėtų tarptautinės teisės aktų turinio paaiškėjo, kad tiesiogiai moterys su negalia kaip atskira asmenų grupė išskiriamos tik tarptautiniuose dokumentuose, skirtuose asmenų su negalia teisių apsaugai (Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijoje, Europos Parlamento rezoliucijoje, Europos negalios strategijoje), kituose nagrinėtuose teisės aktuose atskirai nustatomi smurtą artimoje aplinkoje patyrusių moterų apsaugos standartai bei atskiri apsaugos standartai asmenims su negalia. Tarptautinės teisės dokumentai nepateikia visų aiškių atsakymų, kaip tarpusavyje susiję lyties ir negalios aspektai, reikalaujantys atskiro valstybių dėmesio, turėtų būti kartu integruoti į nacionalinės teisės normas. Tad nemažai darbo lieka pačioms valstybėms, kurios turėtų sukurti pagalbos teikimo mechanizmus atsižvelgiant į skirtingas negalios rūšis.

Išsamiausiai visi apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje niuansai yra reglamentuojami Europos Tarybos konvencijoje dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo. Šioje konvencijoje išsamiai aprašomi visos sistemos principai, numatomos smurto formos, kurios turėtų būti kriminalizuotos nacionalinėje teisėje. Atsižvelgiant į tai, būtų labai svarbu ratifikuoti šią konvenciją ir imti taikyti joje įtvirtintus principus. Kartu būtina perkelti juos visa apimtimi ir į nacionalinę teisę. Tokią rekomendaciją Lietuvai yra pateikęs ir CEDAW komitetas.

Pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl kovos su smurtu prieš moteris ir smurtu šeimoje taip pat sudaro sąlygas imtis priemonių įtvirtinti nacionalinėje teisėje smurto (bent lyties pagrindu) artimoje aplinkoje problematiką. Ir nors Direktyvos pasiūlymo mastas nėra toks platus kaip Europos Tarybos konvencijos, priėmus tokią direktyvą Lietuvos teisinė bazė būtų praplėsta naudingomis nuostatomis.

Abiem šiais teisės aktais (Europos Tarybos konvencija ir Direktyvos pasiūlymas) išsamiai reglamentuojamas smurtas lyties pagrindu, bet negalios aspektas yra įtvirtinamas tik tam tikruose aspektuose ir nėra toks pat svarus kaip lyties aspektas. Tai galbūt rodo, kad net ir tarptautiniu lygmeniu moterų su negalia problematika smurto artimoje aplinkoje aspektu nėra ypatingai identifikuojama.

Atsižvelgiant į tai, kad Europos Parlamentas yra priėmęs rezoliuciją dėl moterų su negalia teisių, galima įžvelgti, kad ateityje tarptautinės teisės aktuose turėtų būti daugiau atsižvelgiama ir į negalios aspektą. Svarbu paminėti, kad poreikis spręsti moterų su negalia teisių klausimus kyla jau dabar, taigi pareigą veikti turi ir kiekviena valstybė: užtikrinti tinkamą pagalbos teikimą moterims su negalia, tinkamą prevenciją ir pan.

Apibendrinant, galima išskirti šiuos moterims su negalia svarbiausius tarptautinėje teisėje įtvirtintus aspektus:

- lyties aspekto įtvirtinimas – svarbu įvardyti problemos egzistavimą, įvardyti, kad smurto priežastis gali būti lytis (lyčių stereotipai, galios disbalansas), ir atitinkamai imtis veiksmų sprendžiant problemą. Pavyzdžiui, keisti stereotipais paremtus lyčių vaidmenis, moterų ir vyrų galios disbalansą ir kitas panašias smurto prevencijos priemones;
- negalios ir lyties sankirta / sąveika – nors kol kas nedaug tarptautinės teisės aktų identifikuojama ši sąveika, svarbu įtvirtinti pagrindinius principus, leidžiančius teikti moterims su negalia specializuotą pagalbą;
- pagalbos aukoms teikimas per specializuotos paramos centrus ar paramos tarnybas, išsamios paslaugos, įskaitant apnakvindinimą ir pan.;
- duomenų rinkimas apie smurtą – statistikos ir mokslinių tyrimų atlikimas;
- smurto pripažinimas žmogaus teisių pažeidimu ir diskriminacijos forma;
- smurto formų kriminalizavimas – tarptautiniai dokumentai apibrėžia plačias smurto formas, susijusias su smurtu artimoje aplinkoje, kurios turėtų būti kriminalizuotos nacionalinėje teisėje;
- sunkinančių aplinkybių, susijusių su nusikaltimais prieš šeimos narį, sutuoktinį ar partnerį bei prieš dėl negalios pažeidžiamą asmenį, įtvirtinimas;
- apsauga nuo antrinės viktimizacijos;

- apsaugos priemonių (orderių) taikymas, sudarant sąlygas apsaugoti nukentėjusį asmenį nuo smurtaujančio asmens;
- pagalbos ir paslaugų individualizavimas bei prieinamumo užtikrinimas pagal pažeidžiamumą (pavyzdžiui, skirtingas negalios rūšis ir pobūdį);
- ikiteisminiam tyrimui ir kaltųjų persekiojimui nėra būtinas nukentėjusio asmens skundas;
- specialių, individualizuotų apsaugos priemonių baudžiamajame procese, atsižvelgiant į moters su negalia poreikius, identifikavimas ir taikymas;
- empatiškas, pagarbus teisėsaugos institucijų bei kitų subjektų požiūris į smurtą patyrusias aukas;
- smurtą patyrusių aukų informavimas apie visas baudžiamojo proceso etapus, sąlygų sudarymas joms dalyvauti asmeniškai;
- pareigūnų mokymai apie tinkamus bendravimo būdus su smurtą patyrusiomis moterimis su negalia bei gilesnis smurto priežasčių bei šio pobūdžio baudžiamųjų bylų tyrimo ypatumų suvokimas.

Šie pagrindiniai aspektai turėtų būti įtvirtinti nacionalinėje teisėje. Kitoje dalyje išsamiau nagrinėjama, kaip nacionalinės teisės instrumentuose atsispinti tarptautinėje teisėje įtvirtinti standartai.

Nacionalinė teisė

Nacionalinė teisė yra esminis teisinis šaltinis, kuriuo remiantis veikia valstybės gyvenimas. Atitinkamai būtent joje įtvirtinami esminiai principai bei normos, kurie yra realiai taikomi įvairiose gyvenimo situacijose. Dėl šių priežasčių labai svarbu, kad nacionalinėje teisėje būtų įtvirtinami veikiantys mechanizmai, kurie užtikrintų visų asmenų, įskaitant ir moterų su negalia, teisių įgyvendinimą ir apsaugą.

Šioje dalyje bus skiriamas dėmesys išsiaiškinti, kaip dabar Lietuvoje yra reglamentuojama apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje ir kiti su tuo susiję teisiniai aspektai. Taip pat siekiama įvertinti, ar galiojantis teisinis reglamentavimas atitinka prieš tai skyriuje aptartus tarptautinės teisės standartus, bei nustatyti esminius trūkumus, galinčius trukdyti įgyvendinti moterų su negalia apsaugą nuo smurto artimoje aplinkoje.

Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas

Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas (šioje dalyje vadinamas ir Įstatymu), veikiantis nuo 2011 m. gruodžio 15 d., yra pirmasis įstatymas Lietuvoje, tiesiogiai reglamentuojantis smurtą artimoje aplinkoje. Svarbu pažymėti, kad medžiaga šiam leidiniui buvo renkama pereinamuoju laikotarpiu, kai dar galiojo / ir tebegalioja ankstesnės redakcijos įstatymas, bet jau yra priimti Įstatymo pakeitimai (2022 m. kovo 15 d. įstatymu Nr. XIV-934), kurie įsigalios 2023 m. liepos 1 d. Atsižvelgiant į tai, šiame leidinyje apžvelgiama ir analizuojama tiek dabar galiojanti redakcija, tiek redakcija, kuri dar tik įsigalios, pateikiant svarbiausius aspektus, keičiančius aktualias nuostatas. Kalbant apie Įstatymo nuostatas, įsigaliosiančias nuo 2023 m. liepos 1 d., taikomas terminas „Nauja (Naujoji) redakcija“.

Šiuo metu galiojančiame Įstatymo 1 straipsnyje iškart pabrėžiama, kad smurtas artimoje aplinkoje dėl savo sukeltos žalos visuomenei priskirtinas prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų. Tai reiškia, kad Lietuvoje įtvirtinta, jog smurtas artimoje aplinkoje yra ne privatus reikalas, o visuomenei svarbus fenomenas. Pabrėžiama, kad smurtą patyrę asmenys turi būti ginami, greitai reaguojama į iškilusią grėsmę, imamasi prevencijos priemonių, taikomos apsaugos priemonės ir teikiama tinkama pagalba. Taip pat yra įtvirtinama, kad smurtas artimoje aplinkoje yra žmogaus teisių ir laisvių pažeidimas.

Pastebėtina, jog Naujojoje redakcijoje (1 straipsnio 2 dalyje) yra pabrėžiama, kad nuo smurto artimoje aplinkoje neproporcingai dažnai nukenčia moterys, bet nebelieka deklaravimo, kad smurtas artimoje aplinkoje yra žmogaus teisių ir laisvių pažeidimas.

Svarbu pabrėžti, kad Naujosios redakcijos 3 straipsnyje prie principų, kuriais remiantis turėtų būti įgyvendinamos šio įstatymo nuostatos, numatomas paslaugų pritaikomumo principas, reiškiantis, kad turėtų būti atsižvelgiama į moterų, vyrų ir vaikų individualius poreikius, užtikrinamos lygios galimybės gauti pagalbą, o planuojant ir teikiant pagalbą turėtų būti atsižvelgiama į moterų diskriminacinę padėtį pagal patiriamo smurto artimoje aplinkoje mastą (3 straipsnio 5 punktas). Taigi Naujojoje redakcijoje yra pripažįstama, kad moterys neproporcingai dažnai patiria smurtą artimoje aplinkoje, todėl paslaugos turėtų būti pritaikomos atsižvelgiant į tai, kam jos teikiamos.

Aprašant prieinamumo ir individualizavimo principą (3 straipsnio 6 punktas) yra pabrėžiamas poreikis atsižvelgti į smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančių asmenų ar smurtą patyrusių asmenų individualius ir specialiuosius poreikius (įskaitant gebėjimus, socialinę padėtį, amžių, brandą, lytį, psichikos ir fizines savybes, negalią, socialinę aplinką ir kitas svarbias ypatybes bei emocinius ir socialinius ryšius).

Pažymėtina, kad dabar galiojančiame Įstatymo 3 straipsnyje yra numatytas prieinamumo principas, bet šio principo turinys, taip pat kaip ir kitų šiame straipsnyje nurodytų principų turinys, nėra paaiškinamas.

Sveikintina, kad esminiai Įstatymo principai yra detalizuojami ir aiškiau įvardijami tiek moterų, tiek asmenų su negalia poreikiai, t. y., pripažįstama, kad yra poreikis atsižvelgti į dabartinę smurto artimoje aplinkoje statistiką, atkreipti dėmesį į labiau pažeidžiamas asmenų grupes ir individualizuoti teikiamas paslaugas. Šiuo metu, dar neįsigaliojus Naujos redakcijos įstatymui, sudėtinga įvertinti, ar tokio pokyčio pakaks iš esmės spręsti moterų su negalia artimoje aplinkoje patiriamo smurto problemą. Jeigu Įstatymo įgyvendinamaisiais aktais būtų įtvirtintos aiškesnės gairės, kaip turėtų būti užtikrintas prieinamumas ir individualizavimas, ir šios gairės tinkamai veiktų, galbūt Įstatymo lygmeniu ir nebūtina įtvirtinti daugiau nuostatų dėl negalios. Priešingu atveju, manytina, kad negalios aspektai turėtų būti kuo smulkiau detalizuojami jau Įstatyme

Svarbiausi apibrėžimai

Įstatymo pavadinimas aiškiai rodo, kad juo reglamentuojama apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje, tad aktualu įvertinti, kaip šiuo įstatymu yra apibrėžiami šie du elementai: smurtas ir artima aplinka.

Pagal šio įstatymo 2 straipsnio 7 dalies nuostatas, smurtas – veikimu ar neveikimu asmeniui daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą. Taigi Lietuvoje pripažįstamos plačios apimties smurto formos ir neapsiribojama lengviausiai suvokiamu fiziniu smurtu – smurto apibrėžimas apima ir psichinį, seksualinį, ekonominį smurtą bei kitas jo formas. Svarbu pažymėti, kad šiuo įstatymu numatytas nebaigtinis smurto formų sąrašas. Vadinasi, gali būti ir kitų formų, bet visais atvejais svarbu nustatyti, kad asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą. Žalos atsiradimas leidžia nustatyti, kad buvo smurtas.

Svarbu pabrėžti, kad, pagal šio įstatymo 12 straipsnio 1 dalies nuostatas, smurtas užtraukia baudžiamąją atsakomybę. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad Lietuvos teisinėje sistemoje turėtų būti kriminalizuotas visų formų smurtas, įskaitant ir nefizinio smurto formas. Pastebėtina, kad Baudžiamajame kodekse aiškiai kriminalizuotos ne visos smurto formos (išsamiau aprašyta Baudžiamojo kodekso nuostatų analizės dalyje).

Naujosios redakcijos 17 straipsnio 1 dalyje rašoma: „Smurtas artimoje aplinkoje užtraukia Lietuvos Respublikos įstatymuose numatytą atsakomybę“, t. y., šiame įstatyme nelieka aiškaus įvardijimo, kad smurtas artimoje aplinkoje užtraukia baudžiamąją atsakomybę. Atsižvelgiant į tai, kad psichologinio ar ekonominio smurto artimoje aplinkoje apibrėžimų

ir įtvirtinimo Baudžiamajame kodekse nėra, ne visos tokio smurto apraiškos yra kriminalizuotos. Atkreiptinas dėmesys, jog tiek Europos Tarybos konvencijoje dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo, tiek Europos Sąjungos direktyvos pasiūlyme yra pateiktas sąrašas nusikalstamų veikų, susijusių su smurtu artimoje aplinkoje (ir smurtu prieš moteris apskritai), kurios turėtų būti kriminalizuotos, t. y., taikoma baudžiamoji atsakomybė. Smurto formų kriminalizavimas yra esminė sąlyga tinkamai taikyti atsakomybę smurtautojams ir kartu apsaugoti smurtą patyrusius asmenis. Jeigu tam tikros smurto formos nėra kriminalizuotos, reali apsauga nuo kai kurių smurto formų tampa apskritai neįmanoma.

Pagal Įstatymo 2 straipsnio 1 dalies nuostatas, artima aplinka – aplinka, kurią sudaro asmenys, siejami arba praeityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį. Apibrėžimas suponuoja išvadą, kad šiuo įstatymu asmenys yra saugomi nuo smurto įvairiuose su šeima susijusiuose santykiuose, bet ir tais atvejais, kai asmenys kartu gyvena ir tvarko bendrą ūkį, nors šeiminiiais santykiais ir nėra susieti. Kalbant apie smurtą prieš moteris su negalia, manytina, kad ši sąvoka leidžia užtikrinti apsaugą nuo smurto ir labiau specifinėse situacijose, pavyzdžiui, globos įstaigose, kai smurto veiksmus vykdo kartu gyvenantys globos įstaigų gyventojai. Vis dėlto, kalbant apie globos įstaigose ar kitose uždaro tipo socialinės globos institucijose gyvenančių moterų su negalia apsaugą nuo smurto artimoje aplinkoje, dažniausiai smurtiniai nusikaltimai nėra priskiriami smurto artimoje aplinkoje atvejams, pavyzdžiui, kai globos institucijos administracija ar darbuotojai smurtauja prieš šioje institucijoje gyvenančias moteris su negalia. Todėl vertėtų atkreipti dėmesį bei svarstyti apie asmenų su negalia, gyvenančių globos įstaigose, specifinę apsaugą nuo smurto, pavyzdžiui, praplečiant artimos aplinkos sąvoką. Pastebėtina, kad globos įstaigose gyvenantys asmenys su negalia yra priklausomi nuo juos prižiūrinčių asmenų, yra pažeidžiamoje situacijoje, tam tikrais atvejais savo teises gali įgyvendinti tik per globos įstaigų administraciją ar darbuotojus (ypatingai atvejais, kai asmenims nustatytas neveiksnumas tam tikrose srityse).

Pastebėtina, kad Naujojoje redakcijoje terminas „smurtas“ yra keičiamas į „smurtas artimoje aplinkoje“, bet termino turinys iš esmės sutampa.

Naujojoje reakcijoje svarbi naujovė yra ir tai, kad vartojamas ne vien terminas „smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo“, bet atsiranda ir kategorija „smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantis asmuo“. Smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantis asmuo yra apibrėžiamas kaip asmuo, prieš kurį, pagrįstai įtariama, kad gali būti panaudotas smurtas artimoje aplinkoje (2 straipsnio 7 dalis). Taigi, apsauga yra užtikrinama tiek smurtą jau patyrusiam asmeniui, tiek tam, kuris patiria riziką dėl įvairių aplinkybių patirti smurtą.

Naujojoje redakcijoje, kaip rašyta pirmiau, atsiranda užuominų apie įstatyminį moterų diskriminacinės padėties pripažinimą. Pripažįstama, kad moterys neproporcingai dažnai nukenčia nuo smurto artimoje aplinkoje, bet Įstatyme vis tik nebuvo įtvirtintas smurto lyties pagrindu apibrėžimas (jis buvo svarstomas, bet galutinėje Įstatymo versijoje buvo išbrauktas). Primintina, kad toks apibrėžimas yra numatytas tiek Europos Tarybos konvencijoje dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo, tiek Europos Sąjungos direktyvos pasiūlyme. Vertintina, kad Lietuvoje yra padaryta pusė žingsnio šia kryptimi – fakto dėl moterų padėties pripažinimas yra reikšmingas pokytis, padėsiantis imtis tikslesnių priemonių sprendžiant smurto prieš moteris artimoje aplinkoje problemą, bet šalyje įstatyminiu lygmeniu nėra pripažįstama, jog smurto priežastys taip pat yra / gali būti susijusios ir su lytimi. Šio apibrėžimo trūkumas gali apsunkinti tiek apsaugos priemonių taikymą, tiek turėti įtakos pasirenkant prioritėtines prevencijos ir pagalbos priemones.

Prevencija

Įstatymo 4 straipsnyje nurodytos su prevencija susijusios pareigos, t. y., numatoma, kad valstybės ir savivaldybių institucijos, įstaigos ir nevyriausybinės organizacijos pagal kompetenciją rengia ir įgyvendina priemones bei projektus, kuriais siekiama užkirsti kelią smurtui artimoje aplinkoje, vykdo šio įstatymo ir kitų teisės aktų reikalavimus. Prevencijos priemones ir projektus planuoja Vyriausybė ir savivaldybės. Vyriausybė turi finansuoti nevyriausybinių organizacijų įgyvendinamas prevencijos priemones ir projektus.

Prevencijos priemonės *inter alia* apima švietimo ir informavimo kampanijas, specialistų mokymus, teisinio švietimo gerinimą, tyrimų ir statistinių duomenų rinkimą bei analizę, kursų apie konfliktų taikaus sprendimo būdus rengimą, leidimų laikyti ginklą neišdavimą arba panaikinimą. Pabrėžtina, kad šis sąrašas yra nebaigtinis ir gali būti numatomos kitos prevencijos priemonės ir planai, kuriems vykdyti bus skiriamas finansavimas iš valstybės arba savivaldybės biudžeto.

Naujojoje redakcijoje yra detalizuojama, kokios institucijos yra atsakingos už konkrečias sritis ir kokių veiksmų šios institucijos turėtų imtis. Čia numatytos pareigos Socialinės apsaugos ir darbo, Švietimo, mokslo ir sporto, Sveikatos apsaugos, Vidaus reikalų, Teisingumo ministerijoms, Lietuvos probacijos tarnybai, Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos, policijai, Nacionalinei teismų administracijai, Generalinei prokuratūrai, Statistikos departamentui, savivaldybių vykdomosioms institucijoms (4 straipsnis). Taigi, dabar Įstatymo forma bus konkretizuojama, už kokius veiksmus yra atsakingos įvardytos institucijos, taip įnešant aiškumo į smurto artimoje aplinkoje prevencijos sistemą. Pastebėtina, kad, nustatant pareigas Statistikos departamentui rinkti

ir skelbti duomenis, nėra detalizuojama, kokie duomenys turėtų būti skelbiami, taigi nėra atsižvelgiama į negalios aspektą. Kyla rizika, kad su negalia susiję duomenys praktikoje nebūtų skelbiami.

Svarbu pažymėti, kad pagal Naująją redakciją yra įkuriama Smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje taryba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (6 straipsnis). Tai yra visuomeninė patariamoji institucija, kuri nagrinėja smurto artimoje aplinkoje klausimus ir Seimui, Vyriausybei, ministerijoms, kitoms institucijoms ir įstaigoms, savivaldybių administracijoms teikia pasiūlymus dėl valstybės politikos, jos įgyvendinimo, pagalbos teikimo ir smurto prevencijos, smurtinio elgesio keitimo programų (mokymų), atlieka kitas nustatytas funkcijas. Šią tarybą sudaro septyni valstybės institucijų ir įstaigų atstovai, vienas Lietuvos savivaldybių asociacijos atstovas ir septyni nevyriausybinų organizacijų atstovai.

Pagal Naujosios redakcijos 7 straipsnio nuostatas, kiekvienoje savivaldybėje turėtų būti sudaroma Smurto artimoje aplinkoje prevencijos komisija, kuri privalėtų nagrinėti smurto artimoje aplinkoje klausimus, pirmiau minėtos tarybos pasiūlymus, teikti pasiūlymus savivaldybės institucijoms ir įstaigoms, atlikti kitas nustatytas funkcijas.

Dabar galiojančioje Įstatymo redakcijoje prevencijos priemonės įvardijamos itin abstrakčiai, taigi kyla klausimų dėl jų veikimo sėkmingumo. Naujojoje redakcijoje ne tik detalizuojamos institucijų ir įstaigų funkcijos ir vaidmuo vykdant smurto artimoje aplinkoje prevenciją bei teikiant pagalbą nukentėjusiems asmenims, bet kartu įkuriant ir specializuotus nuolatinius darinius, kurie tiek valstybės, tiek savivaldybių lygmeniu bus atsakingi už darbą kovojant su smurtu artimoje aplinkoje.

Reglamentuojant prevencijos priemones, lyties aspektas paliečiamas tik iš dalies, reglamentuojant Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos pareigas Naujos redakcijos 4 str. 2 d. 1 punkte: „užtikrina privalomą temų apie moterų ir vyrų teisių lygybę, smurto artimoje aplinkoje prevenciją, pagarbą kiekvieno asmens orumui, tarpusavio pagalbą, socialinius-emocinius gebėjimus, nesmurtinius konfliktų sprendimo būdus, teisę į asmens neliečiamybę integravimą į ikimokyklinio, priešmokyklinio ir bendrojo ugdymo programas, atsižvelgiant į mokinių gebėjimus ir amžių“. Tačiau lyginant su Europos Tarybos konvencijos nuostatomis, nepamirėta pareiga į oficialią visų švietimo lygių mokymo programą įtraukti pagal kintančius besimokančiųjų gebėjimus pritaikytą mokymo medžiagą apie nestereotipinius moterų ir vyrų vaidmenis ar smurtą prieš moteris dėl lyties. Nėra konkrečių prevencijos priemonių, sietinų ir su smurtu prieš moteris su negalia.

Smurtą patyrusio asmens apsauga

Svarbu pažymėti, kad, pagal Įstatymo 6 straipsnio 1 dalies nuostatas, nukentėjęs asmuo neprivalo teikti skundo, kad būtų pradedamas ikiteisminis tyrimas. Gavę pranešimą dėl smurto artimoje aplinkoje, policijos pareigūnai, atvykę ir nustatę nusikalstamos veikos požymius, patys pradeda ikiteisminį tyrimą. Tai yra svarbus principas, įtvirtintas ir tarptautinės teisės aktais, aptartais šio leidinio pirmoje dalyje, todėl galima teigti, jog Lietuva šį principą yra tinkamai perkėlusį į savo nacionalinę teisę.

Policijos pareigūnams taikoma pareiga imtis priemonių, kad ikiteisminis tyrimas būtų atliekamas per trumpiausią laiką, užtikrinti smurtą patyrusių asmenų apsaugą (policijos pareigūnai turi organizuoti pagalbą). Policijos pareigūnai arba prokurorai, sulaikę smurtautoją, turi nedelsdami apie tai informuoti smurtą patyrusį asmenį, taip pat informuoti apie smurtautojo laikiną sulaikymą ir paleidimą, kitas kardomąsias priemones (7 straipsnio 8 dalis).

Įstatymo 5 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos laikinos smurtą patyrusio asmens apsaugos užtikrinimo priemonės – įpareigojimas smurtautojui laikinai išsikelti iš gyvenamosios vietos, jeigu jis gyvena su smurtą patyrusiu asmeniu, arba įpareigojimas smurtautojui nesiartinti prie smurtą patyrusio asmens, nebendrauti, neieškoti ryšių su juo. Šios laikinosios apsaugos priemonės taikomos, kai yra gaunamas pranešimas apie smurtą artimoje aplinkoje ir nėra pakankamai duomenų nedelsiant pradėti ikiteisminį tyrimą. Tokiais atvejais taip pat policijos pareigūnas ne vėliau kaip per 24 valandas nuo pranešimo gavimo atlieka smurto artimoje aplinkoje rizikos veiksnių vertinimą ir nustatęs riziką arba esant rašytiniam smurtą patyrusio asmens prašymui nedelsdamas kreipiasi į apylinkės teismą dėl laikinųjų smurtą patyrusio asmens apsaugos užtikrinimo priemonių skyrimo. Rizikos veiksnių vertinimo kriterijus nustato ir tvirtina Vyriausybė arba jos įgaliota institucija (5 straipsnio 2 dalis). Minėtos apsaugos priemonės yra skiriamos tol, kol bus priimtas sprendimas dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo. Apylinkės teismas sprendimą dėl priemonių skyrimo turi priimti ne vėliau kaip per 24 valandas (5 straipsnio 3 dalis). Toks sprendimas per 48 valandas gali būti skundžiamas aukštesnės instancijos teismui, bet tai nesustabdo sprendimo galiojimo (5 straipsnio 4 dalis). Tokios priemonės negali būti skiriamos nepilnamečiui smurtautojui (5 straipsnio 5 dalis). Policijos pareigūnai turi nedelsdami užtikrinti smurtautojo išsikėlimą (7 straipsnio 4 dalis).

Pastebėtina, kad šio įstatymo 5 straipsnio 6 dalyje numatyta, jog skiriant tokias apsaugos priemones, jeigu smurtą patyręs asmuo ar smurtautojas dėl savo fizinių ar psichinių savybių negali likti be priežiūros, šių asmenų priežiūros klausimas sprendžiamas kitų Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka. Taip pat 7 straipsnio 6 dalyje numatyta,

jog tais atvejais, kai, taikant įpareigojimą smurtautojui išsikelti, be priežiūros lieka globos ar slaugos reikalingas asmuo su negalia, policijos pareigūnai apie tai informuoja galintį šiuo asmeniu pasirūpinti giminaitį. Kai tokio asmens nėra, informacija perduodama socialinių paslaugų įstaigai ir sveikatos priežiūros įstaigai, kurios yra savivaldybės administracijos direktoriaus patvirtintame sąraše ir gali suteikti pagalbą bet kuriuo paros metu.

Naujojoje redakcijoje apsaugos sąvoka yra kur kas labiau išplėsta. Visų pirma, Įstatyme atsiras nauja priemonė – apsaugos nuo smurto orderis (8 straipsnis), kuriuo siekiama apsaugoti smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančius asmenis. Jei yra pakankama rizika, kad smurtas artimoje aplinkoje gali būti panaudotas, smurto artimoje aplinkoje pavojų keliantiems asmenims gali būti skiriamas apsaugos nuo smurto orderis. Pastebėtina, kad apsaugos nuo smurto orderis galėtų pradėti veikti greičiau nei dabartinėje redakcijoje numatomos laikinosios apsaugos nuo smurto priemonės.

Orderį skiria policijos pareigūnas, kai gaunamas pranešimas apie galimą smurtą artimoje aplinkoje ir, atlikus pavojaus rizikos vertinimą, nustatoma smurto artimoje aplinkoje pavojaus rizika (kriterijus tvirtina vidaus reikalų ministras). Policijos pareigūnas sprendimą skirti orderį arba jo neskirti turi pateikti per 12 valandų nuo pranešimo gavimo.

Orderis gali būti skiriamas 15 dienų laikotarpiui, kurio metu smurto artimoje aplinkoje pavojų keliantis asmuo turi:

- laikinai išsikelti iš gyvenamosios vietos (jei gyvena kartu su smurtą artimoje aplinkoje galinčiu patirti asmeniu);
- nesilankyti smurtą artimoje aplinkoje pavojų patiriančio asmens gyvenamojoje vietoje;
- nesiartinti orderyje nustatytu atstumu prie šio asmens ir su juo / ja gyvenančių pilnamečių asmenų ir (ar) vaikų, gyvenančių aplinkoje, kurioje buvo sukeltas pavojus;
- nebendrauti, neieškoti ryšių su smurtą artimoje aplinkoje pavojų patiriančiu asmeniu ir kartu su juo / ja gyvenančiais pilnamečiais asmenimis ir (ar) vaikais.

Apie orderio skyrimą informuojamas smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantis asmuo, smurto artimoje aplinkoje pavojų keliantis asmuo, specializuotos kompleksinės pagalbos centras (SKPC), Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba ar jos įgaliotas skyrius (jei situacija susijusi su vaikais). Orderis nustoja galioti po 15 dienų arba tada, kai pradedamas ikiteisminis tyrimas ir skiriama bent viena kardomoji priemonė. Sprendimas skirti orderį arba jo neskirti gali būti skundžiamas apylinkės teismui per policijos įstaigos padalinį, kuriame buvo priimtas sprendimas, per 15 dienų nuo sprendimo priėmimo dienos. Skundo pateikimas orderio galiojimo nesustabdo.

Manytina, kad apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderis savo turiniu atitinka tarptautinės teisės aktuose įtvirtintas panašias priemones ir taip yra įgyvendinamos CEDAW komiteto rekomendacijos Lietuvai. Praktiniai jo taikymo aspektai ar iššūkiai turėtų būti analizuojami ir prireikus tobulinamas teisinis. Svarbu, kad policijos pareigūnai būtų gerai apmokyti veikti apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje klausimais ir galėtų tinkamai įgyvendinti visas Įstatyme numatytas procedūras. Dėmesys pareigūnų apmokymui yra įvardijamas tiek CEDAW komiteto rekomendacijose, tiek kituose tarptautinės teisės aktuose.

- Naujojoje redakcijoje įtvirtinus minėtą orderį, yra tinkamiau užtikrinama smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančio asmens apsauga, sudaromos lengvesnės sąlygos iškart atskirti galimą smurtautoją nuo smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančio asmens; orderį skirti gali policijos pareigūnas, o ne teismas.

Pagalbos teikimas

Pagal šiuo metu galiojančio Įstatymo nuostatas, Vyriausybė tvirtina nacionalinės plėtros programas, kuriose suplanuojamos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje priemonės (8 straipsnio 2 dalis).

Pagalbą nemokamai teikia specializuotos kompleksinės pagalbos centrai, kurie dažniausiai yra nevyriausybinės organizacijos. Šalyje pagalbą nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiems asmenims teikia 16 moterų nevyriausybinių organizacijų, atliekančių Specializuotos kompleksinės pagalbos centrų (SPC) funkcijas, kurias vienija Lietuvos moterų teisių įtvirtinimo asociacija. Asociacija įsteigta 2018 metų lapkričio 9 dieną.

Šie centrai teikia specializuotą kompleksinę pagalbą bei tarpininkauja ir bendradarbiauja su kitomis pagalbą teikiančiomis institucijomis (8 straipsnio 4 dalis). Specializuota kompleksinė pagalba apibrėžiama kaip pagalba smurto artimoje aplinkoje atveju įveikiant kritinę būklę, specializuota psichologo, teisinė ir kt. pagalba (2 straipsnio 9 dalis). Smurtą patyrę asmenys turi teisę gauti nemokamą psichologinę pagalbą telefonu visą parą (apmokama iš valstybės biudžeto; 8 straipsnio 5 dalis). Kitos pagalbos priemonės, nurodytos Įstatyme – laikinojo apgyvendinimo paslaugos, kurios teikiamos nedelsiant, kai tai būtina, ir bet kuriuo paros metu (8 straipsnio 6 dalis).

Pastebėtina, kad, pagal 8 straipsnio 4 dalies nuostatas, „Specializuota kompleksinė pagalba, įskaitant ilgalaikės pagalbos paslaugas, negalią turintiems asmenims teikiama

atsižvelgiant į specialiuosius šių asmenų poreikius“. Taigi Įstatyme buvo įtvirtintas principas, kad turi būti atsižvelgiama į asmenų su negalią poreikius.

Pagalbos teikimas yra organizuojamas policijos pareigūnams informuojant smurtą patyrusį asmenį, kad su juo susisieks SPC, kuris suteiks pagalbą. Asmeniui taip pat įteikiamas psichologinės pagalbos telefono numeris, kita rašytinė informacija apie pagalbą smurtą patyrusiems asmenims. Policijos pareigūnai nedelsdami informuoja SPC, kuriems pateikiami susisiekimui su asmeniui reikalingi asmens duomenys. SPC, gavę tokį pranešimą, nedelsdami susisiečia su smurtą patyrusiu asmeniu ir pasiūlo specializuotą kompleksinę pagalbą. Jeigu smurtą patyręs asmuo yra vaikas arba smurtautojas yra nepilnametis, į procesą turėtų įsitraukti ir Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba.

Naujojoje redakcijoje pagalbos teikimas bei reikalavimai specializuotos kompleksinės pagalbos centrams (SKPC) yra detaliau reglamentuojami pačiame Įstatyme. Pagal naujos redakcijos įstatymo nuostatas, specializuota kompleksinė pagalba – pagalba smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantiems asmenims ar smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims, kurią organizuoja, koordinuoja ir (ar) teikia specializuotos kompleksinės pagalbos centrai, kaip tai nustatyta šio įstatymo 14 straipsnyje (2 straipsnio 8 dalis). Įprastai SKPC į pagalbos teikimo procesą įsitraukia gavę pranešimą iš policijos, asmens sveikatos priežiūros įstaigos, socialinių paslaugų įstaigos, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos ar jos įgaliotų teritorinių skyrių, švietimo įstaigų. SKPC specialistai privalo nedelsdami susisiekti su nukentėjusiu asmeniu (14 straipsnio 2 dalis). Asmenys gali kreiptis į SKPC tiesiogiai – tada SKPC privalo informuoti apie galimybę pateikti skundą kompetentingoms institucijoms.

Prie SKPC funkcijų (14 straipsnio 4 dalis) yra priskirta:

- ekspertinis vertinimas dėl smurto artimoje aplinkoje pavojaus ir smurto artimoje aplinkoje atvejų;
- įvairios aktualios informacijos ir konsultacijų teikimas;
- psichologinės ir (ar) teisinės pagalbos teikimas;
- nukentėjusio asmens prašymu organizuojamas palydėjimas į kitas įstaigas ir (ar) organizacijas;
- pagalbos įsitraukti į darbo rinką teikimas;
- nukentėjusio asmens prašymu informacijos parengimas policijai, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai ar jos įgaliotiems teritoriniams skyriams, kitoms institucijoms apie specializuotos kompleksinės pagalbos teikimą šiems asmenims.

Vienas iš reikalavimų, kuriuos SPC turi atitikti, yra galimybė užtikrinti specializuotos kompleksinės pagalbos teikimą asmenims su negalia tinkamu būdu, nepriklausomai nuo negalios pobūdžio (16 straipsnio 1 dalies 1 punktas). Nesilaikant tokio reikalavimo, gali būti panaikinamas sprendimo dėl teisės teikti specializuotą kompleksinę pagalbą galiojimas (16 straipsnio 6 dalies 1 punktas). Taigi Naujos redakcijos įstatyme numatyta kur kas griežtesnė formuluotė bei tam tikros pasekmės, jeigu nebūtų laikomasi nustatytų reikalavimų, susijusių su tinkamu paslaugų teikimu. Atkreiptinas dėmesys, kad numatoma gana griežta atsakomybės forma – gali būti panaikintas SKPC statusas. Siekiant taikyti tokią griežtą atsakomybę, valstybė turėtų imtis ir veiksmų tinkamai finansuoti SKPC bei nustatyti standartus, kurių turėtų laikytis SKPC teikdami paslaugas asmenims su negalia. Tikėtina, kad, nesant aiškaus standarto (gairių, rekomendacijų ar pan.), kaip pritaikyti (padaryti prieinamas) paslaugas asmenims su skirtingomis negaliomis, SKPC galėtų patekti į itin sunkią padėtį ir atsakomybės (statuso panaikinimas) galėtų būti neproporcingas.


Svarbus pagalbos teikimo sistemos pokytis, atsirandantis įsigaliojus Naujajai redakcijai, yra didesnis dėmesys institucijų bendradarbiavimui. Įstatymo 13 straipsnyje numatytos pareigos asmens sveikatos priežiūros įstaigoms, socialinių paslaugų įstaigoms, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai, švietimo įstaigoms, sužinojus apie smurto artimoje aplinkoje atvejį, tiek nukentėjusiam asmeniui teikti informaciją apie galimą pagalbą, tiek informuoti SKPC apie tokią situaciją. Tokio tarpinstitucinio bendradarbiavimo įtvirtinimas Įstatyme sudaro sąlygas informacijai greitai pasiekti pagalbos teikėjus ir neleidžia nepastebėti smurto atvejų. Tai būtų reikšminga moterims su negalia, kurios per kitas institucijas nei teisėsaugos ar SKPC galėtų būti identifikuotos kaip patiriančios smurtą.

Pagrindinės išvagos

Nors šiuo metu Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas nėra labai išsamus, jame apibrėžiami pagrindiniai smurto artimoje aplinkoje, jo prevencijos, nukentėjusių apsaugos, pagalbos smurtą patyrusiems asmenims teikimo elementai. Įstatyme išvardintos smurto formos, teikiamos pagalbos formos ir procedūros. Išsamiau dauguma procedūrų yra reglamentuojama žemesnio lygmens teisės aktais – SPC tvarkos aprašu, policijos teisės aktais.

Naujojoje redakcijoje iš esmės yra detalizuojamos institucijų ir įstaigų funkcijos vykdant prevenciją, asmenims teikiant pagalbą ir užtikrinant jų apsaugą. Išsamiai apibūdinamos specializuotos kompleksinės pagalbos teikimo procedūros.

Iki šiol šiuo įstatymu smurtas artimoje aplinkoje reglamentuojamas išskirtinai neutraliai lyties atžvilgiu, t. y., visiškai neatsižvelgiant į smurto prieš moteris problemos išskirtinumą. Kaip galima spręsti pagal statistinę informaciją, smurtas prieš moteris yra atskira problema, kurią verta nagrinėti ir reaguoti į ją papildomai – imtis šviečiamosios veiklos, taikyti priemones, skirtas konkrečiai tikslinei grupei. Neįvardijus problemos bei jos priežasčių (pavyzdžiui, nustatant apibrėžimus Įstatyme dėl smurto lyties pagrindu ir įvardijant smurto priežastis, kurios yra susijusios su lytimi ir galios santykiais), neįmanoma sukurti tinkamo prevencijos, pagalbos ir apsaugos mechanizmo. Dėl šių priežasčių dabar galiojančiu Įstatymu negalima pasiekti tikslo, nes šis tikslas nėra tinkamai apibrėžtas – neutralumas lyties prasme neleidžia tinkamai dirbti su atskiromis asmenų grupėmis, kurių pažeidžiamumas ir atitinkamai teikiant pagalbą reikalingos priemonės skiriasi. Be to, įstatymai veikia ne tik kaip praktiniai dokumentai, nurodantys procedūras, bet ir kaip tam tikras visuomenės moralines normas nustatantys dokumentai, kuriuose aiškiai įvardijama, koks elgesys yra netinkamas.

 Dabar galiojančiu Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymu negalima pasiekti tikslo, nes šis tikslas nėra tinkamai apibrėžtas – neutralumas lyties prasme neleidžia tinkamai dirbti su atskiromis asmenų grupėmis, kurių pažeidžiamumas ir teikiant pagalbą reikalingos priemonės skiriasi.

Naujojoje redakcijoje yra tik užsimenama apie tai, kad moterys neproporcingai dažnai patiria smurtą artimoje aplinkoje, pabrėžiama, kad pagalba turėtų būti teikiama atsižvelgiant į asmens lytį. Atnaujinant šio teisės akto nuostatas, Įstatymo projekte buvo siūloma įtraukti smurto lyties pagrindu sąvoką – „dėl asmens lyties veikimu ar neveikimu asmeniui daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, turtinę ir (ar) neturtinę žalą, kurį neproporcingai dažnai patiria moterys ir kuris yra galia bei kontrole grindžiama moterų diskriminacijos forma“¹⁶. Taip būtų dar ryškiau pabrėžiama, kad smurtas prieš moteris yra smurtas dėl asmens lyties, t. y., dėl įvairių socialiai susiformavusių normų, pagal kurias moteris yra silpnesnėje pozicijoje nei vyras. Deja, ši nuostata galiausiai nebuvo įtraukta į Įstatymą, todėl liko tik kitos užuominos ir nuostatos, nurodančios, kad moterys neproporcingai dažnai patiria smurtą. Taigi, nors buvo žengtas nemažas žingsnis siekiant įtvirtinti, jog lytis yra reikšmingas aspektas vertinant smurtą artimoje aplinkoje, bet tokių žingsnių nežengimas iki galo ir smurto lyties pagrindu apibrėžimo neįtvirtinimas sudaro sąlygas ir toliau susidurti su

¹⁶ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/60cad37073b611ecb2fe9975f8a9e52e?jfwid=-sdbw7cqyk>

sunkumais sprendžiant smurto prieš moteris problemą netiesioginėmis priemonėmis. Manytina, kad Įstatymas visa apimtimi negalės būti veiksnus ir nespręs kylančių problemų.

Smurtas prieš moteris su negalia nėra tiesiogiai įvardijamas Įstatyme, bet numatoma, jog tam tikrais atvejais (pavyzdžiui, teikiant specializuotą kompleksinę pagalbą ar taikant smurtautojo išskeldinimą) turėtų būti atsižvelgiama į specialiuosius poreikius. Tačiau Įstatyme nėra numatyta, kaip į tai turėtų būti atsižvelgiama.

Naujojoje redakcijoje negalios aspekto apibrėžimas taip pat nėra stipriai išplėtotas, bet yra numatytas „prieinamumo ir individualizavimo“ principas, kuris reiškia, kad teikiant apsaugą ir pagalbą turėtų būti atsižvelgiama į asmenų psichikos ir fizinių savybių bei negalios nulemtus individualius, specialiuosius poreikius. Be to, vienas iš reikalavimų SKPC yra tinkamai teikti pagalbą asmenims su negalia nepriklausomai nuo jų negalios. Tačiau kas yra tinkamas pagalbos teikimas, Įstatyme nėra numatyta. Tikėtina, kad tai turėtų būti numatyta įstatymo įgyvendinamuosiuose teisės aktuose, pavyzdžiui, atnaujintame SPC (vėliau – SKPC) veiklos apraše.

Tai rodo, kad negalios aspektas smurto artimoje aplinkoje kontekste apskritai dar nėra suvokiamas kaip papildoma aplinkybė ir galbūt didesnė rizika patirti smurtą. Šio leidinio pirmoje dalyje aprašyto viktimologinio tyrimo rezultatai rodo, kad su negalia susiję stereotipai, galios disbalansas ir pan. gali būti smurto priežastys. Europos Komisija pateikia informaciją, kad moterys su negalia patiria nuo 2 iki 5 kartų didesnę smurto riziką negu kitos. Vadinasi, negalios aspektas yra reikšmingas kaip vienas iš aspektų, galintis reikšti padidėjusią smurto riziką. Kaip ir buvo rašyta, problemos įvardijimas sudaro geriausias sąlygas problemą išspręsti. Dėl šios priežasties reikalinga atlikti daugiau tyrimų nustatant moterų su negalia patiriamo smurto mastą ir atsižvelgiant į šiuos duomenis imtis teisės aktų pakeičių, leidžiančių užtikrinti prevenciją, pagalbą ir apsaugą moterims su negalia. Atitinkamai, siekiant geresnio duomenų apie negalios aspektą surinkimo, Įstatymu turėtų būti numatoma, kad informacija apie smurtą patiriančius asmenis su negalia būtų renkama ir teikiama visuomenei.

Apibendrinant teigtina, kad Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas bendrąja prasme galėtų būti vertinamas teigiamai kaip atitinkantis didžiąją dalį tarptautiniuose standartuose įtvirtintų elementų, ypač įsigaliojus Naujajai redakcijai. Bet, kaip ir minėta pirmiau, net ir priėmus Naują redakciją išlieka aspektų, kuriais šis įstatymas neatitinka nei tarptautinių standartų, nei smurtą patiriančių moterų poreikių. Pagrindinis jų – smurto lyties pagrindu neįtvirtinimas Įstatyme, nors toks apibrėžimas yra tiek Europos Tarybos konvencijoje dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo, tiek Europos Sąjungos direktyvos pasiūlyme, ir, manytina, kad tokio apibrėžimo įtvirtinimas yra esminė sąlyga siekiant spręsti smurto prieš moteris problemą.

Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2012 m. gegužės 7 d. įsakymu Nr. A1-227 patvirtintas Specializuotos pagalbos centrų veiklos aprašas

Tvarkos aprašu detalizuojama Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme numatyta specializuota kompleksinė pagalba ir jos teikimas specializuotuose pagalbos centruose (SPC).

Specializuotos pagalbos centrų veiklos aprašo (toliau šioje dalyje vadinamas ir Veiklos aprašu) 2.8 papunktyje yra plačiau nei Įstatyme (dabar galiojančiame ir Naujos redakcijos) apibrėžiama specializuota kompleksinė pagalba – „SPC teikiama trumpalaikė ir (ar) ilgalaikė pagalba smurtą artimoje aplinkoje patiriančiam asmeniui, siekiant įveikti kritinę būklę, apimanti įgalinimą, informavimą, konsultavimą, tarpininkavimą, specializuotą psichologinę ir teisinę pagalbą, pagalbą rengiant dokumentus, pažymų apie SPC žinomus smurto artimoje aplinkoje faktus teisėsaugos institucijoms bei savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyriams (toliau – VTAS) rengimą. Kiekvienas SPC konsultantas turi gebėti suteikti specializuotą kompleksinę pagalbą visa apimtimi, išskyrus specializuotą psichologo ir teisininko pagalbą.“

Šiame apibrėžime išskiriamos pagalbos formos:

- 1) įgalinimas – „SPC bendradarbiavimo su smurtą artimoje aplinkoje patyrusiu asmeniu procese atsirandantis smurtą patyrusio asmens pilietinis aktyvumas, leidžiantis smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui priimti savarankiškus sprendimus bei pasinaudoti teisės aktuose įtvirtintomis teisėmis“ (Veiklos aprašo 2.2 papunktis);
- 2) informavimas – „informacijos smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui teikimas apie galimybes apsisaugoti nuo smurto artimoje aplinkoje, informavimas apie teisėsaugos ir kitų valstybės institucijų ir įstaigų darbo praktikas, jų pareigas bei smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens teises, siekiant apsaugoti nuo tolimesnio smurto artimoje aplinkoje“ (Veiklos aprašo 2.1 papunktis);
- 3) konsultavimas – „konsultantų veikla, kurios metu kartu su smurtą patyrusiu asmeniu analizuojama situacija ir ieškoma veiksmingų būdų, kaip įveikti smurtą artimoje aplinkoje“ (Veiklos aprašo 2.4 papunktis);
- 4) tarpininkavimas – „pagalbos smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui teikimas sprendžiant smurto artimoje aplinkoje atvejį, tarpininkaujant valstybės ir (ar) savivaldybės institucijose ir įstaigose, kai atstovaujama smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens interesams“ (Veiklos aprašo 2.9 papunktis);
- 5) specializuota psichologinė pagalba – „darbo patirtį smurto artimoje aplinkoje srityje turinčio ir susipažinusio su smurto prieš moteris šeimoje ir (ar) smurto artimoje

aplinkoje priežastimis, dinamika ir pasekmėmis psichologo teikiama pagalba, kuri gali būti vienkartinė arba tęstinė, priklausomai nuo smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens poreikių“ (Veiklos aprašo 2.6 papunktis);

- 6) specializuota teisinė pagalba – „darbo patirtį smurto artimoje aplinkoje srityje turinčio ir susipažinusio su smurto prieš moteris šeimoje ir (ar) smurto artimoje aplinkoje priežastimis, dinamika ir pasekmėmis, teisininko teikiama teisinė pagalba, kuri gali būti vienkartinė arba tęstinė, priklausomai nuo smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens poreikių“ (Veiklos aprašo 2.7 papunktis);
- 7) pažymų apie SPC žinomus smurto artimoje aplinkoje faktus teisėsaugos institucijoms bei savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyriams rengimas.

Atsižvelgiant į tokį išsamų veiklų sąrašą, manytina, kad SPC yra vieno langelio principu veikianti sistema, į kurią kreipęsis asmuo galėtų gauti visą reikalingą pagalbą, nors kai kurių pagalbos formų (teisinės ir psichologinės pagalbos) SPC gali pats nevykdyti, tik nukreipti į kitas institucijas.

Pagal Veiklos aprašą, SPC gali ir privalo teikti pagalbą tiek gavę informaciją iš policijos, tiek asmenims savarankiškai kreipiantis į SPC. Susisiekę su asmeniu, konsultantai užpildo „Smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens anketą“ ir „Specializuotos pagalbos centro žurnalą“. Jeigu asmuo sutinka gauti SPC teikiamą pagalbą, SPC suteikia pirmiau nurodytas pagalbos rūšis arba organizuoja tokios pagalbos teikimą. Taip pat yra sudaromas veiksmų ir pagalbos priemonių planas, kuris įgyvendinamas atsižvelgiant į konkrečius smurtą patyrusio asmens poreikius. SPC taip pat gali teikti pažymą apie SPC žinomus smurto artimoje aplinkoje faktus atitinkamoms valstybės institucijoms (pavyzdžiui, teisėsaugai), prireikus ir esant galimybei lydi asmenį į policijos komisariatą, teismą ir kitas institucijas bei organizacijas. SPC teikdami pagalbą bendradarbiauja su kitomis įstaigomis ir (arba) organizacijomis, kad būtų tinkamai užtikrinta kita pagalba – apnakvindinimas, apgyvendinimas, kitos būtinos paslaugos.

Svarbu pažymėti, kad SPC, pagal Veiklos aprašą, veikia tik darbo dienomis (17 p.). Pagal interneto tinklalapyje <http://www.specializuotospagalboscentras.lt> pateiktą informaciją galima daryti išvadą, jog dirbama ne visą parą. Primintina, kad Europos Tarybos konvencijoje, aptartoje pirmiau šiame leidinyje, numatyta, jog pagalba telefonu turėtų būti teikiama 7 dienas per savaitę, 24 valandas per parą. Rekomendacijas dėl SPC / SKPC finansavimo Lietuvai yra pateikęs ir CEDAW komitetas. Atsižvelgiant į tai, konstatuotina, jog valstybė turėtų skirti pakankamą finansavimą SPC / SKPC, kad būtų sudarytos galimybės asmenims teikti pagalbą telefonu visą parą ir ne tik darbo dienomis. Žinoma,

svarbu paminėti, kad Lietuvoje veikia Pagalbos moterims linija¹⁷, kuri teikia psichologinę pagalbą visą parą, bet, neatsižvelgiant į tai, manytina, jog ir SPC / SKPC turėtų galėti teikti visą savo pagalbą visą parą.

Finansavimo aspektas aktualus ir dėl teritorinio paslaugų prieinamumo, kuris įtvirtintas Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo naujoje redakcijoje. Šiuo metu, kaip rašoma pirmiau, yra 16 nevyriausybinų organizacijų, vykdančių SPC veiklą, taigi kyla abejonių dėl šių centrų pajėgumo užtikrinti teritorinį paslaugų prieinamumą. SPC tinklas turėtų būti plečiamas, taigi ir finansavimas šiai sistemai turėtų būti didinamas.

Veiklos aprašo 1 priede yra pateikta „Smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens anketa“, skirta pildyti kiekvieną kartą susisiekus su smurtą artimoje aplinkoje patyrusiu asmeniu ir (arba) kiekvieną kartą, suteikus konsultaciją. Atkreiptinas dėmesys, kad šioje anketoje žymima informacija apie asmens lytį, amžių, išsilavinimą, socialinį ir ekonominį statusą, ekonominį savarankiškumą, šeiminių padėtį, vaikų turėjimą, smurto pobūdį. Šioje anketoje nėra prie vieno iš šių aspektų, kuriuos SPC konsultantai žymi anketoje, nėra nurodoma informacija apie asmens negalią. Tokios informacijos įrašymas priklauso nebent nuo konkretaus (-čios) SPC konsultanto (-ės) valios.

Šios analizės metu galioja SPC veiklos aprašas, kuriame nėra tiesioginių nuorodų į paslaugų teikimą specifiskai moterims su negalia. Netgi nėra atsižvelgiama į informacijos apie asmenų su negalia kreipimusi į SPC rinkimą. Galima daryti išvadą, kad valstybė visa apimtimi neidentifikavo moterų su negalia kaip atskiros grupės, kuriai reikia ypatingo dėmesio siekiant tinkamai teikti pagalbą.

Atsižvelgiant į Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo naujos redakcijos pakeitimus, įsigaliosiančius 2023 m. liepos 1 d., konstatuotina, kad SPC (vėliau – SKPC) veiklos aprašas privalės būti tobulinamas tiek duomenų rinkimo kontekste, tiek apibrėžiant pagalbos teikimo niuansus ir įtraukiant aspektus, tiesiogiai susijusius su negalia.

Manytina, kad valstybė turėtų parengti gaires, kaip, priklausomai nuo asmens individualių poreikių, turėtų būti teikiamos paslaugos. Bendrų gairių, taikytinų visiems SPC / SKPC, priėmimas galėtų užtikrinti, kad pagalba būtų teikiama vienodai visoje valstybėje, o ne tik atskirose pagalbos teikimo vietose, kurios savo iniciatyva ėmėsi papildomų veiksmų užtikrinti paslaugų prieinamumą pažeidžiamoms grupėms.

¹⁷ <https://pagalbosmoterimslinija.lt/>.

Šiame kontekste verta paminėti, kad keli SPC ėmėsi iniciatyvos ir „#StabdykDabar!: pagalba nukentėjusiems nuo smurto lyties pagrindu“ projekte sukūrė modelį, kaip teikti savo paslaugas asmenims su negalia. Šiuo metu yra parengtas modelis, kaip paslaugos turėtų būti teikiamos asmenims, turintiems regos arba klausos negalią. Modelis šios analizės atlikimo ir leidinio rengimo metu yra perduotas testuoti ir specialistai, teikiantys pagalbą nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiems asmenims su klausos / regos negalia, vertina ir formuluoja pastabas bei pasiūlymus. Numatoma, kad modelio kūrimas turėtų būti baigtas 2023 metais.

Lietuvos kurčiųjų draugija yra parengusi rekomendacijas dėl paslaugų teikimo smurtą patyrusioms moterims su klausos negalia¹⁸.

Pažymėtina, kad socialinės apsaugos ir darbo ministro 2021 m. lapkričio 3 d. įsakymu Nr. A1-783 patvirtintuose Specializuotos pagalbos centrų projekto atrankos konkurso organizavimo 2022 metais nuostatuose galima įžvelgti tam tikrų svarbių aspektų, taip pat susijusių su SPC veikla. Pavyzdžiui, 14.2 papunktyje numatyta, jog, vykdydamas šiuose nuostatuose nurodytas veiklas, projekto vykdytojas (SPC) turi užtikrinti, kad „specializuota kompleksinė pagalba neįgaliam projekto tikslinės grupės atstovui būtų teikiama, atsižvelgiant į individualius jo poreikius, nepriklausomai nuo negalios pobūdžio“. Taip pat 100.2.4.3.1 papunktyje numatyta, kad veiklų įvykdymo ataskaitoje turėtų būti nurodyta, kiek asmenų su negalia buvo aptarnauta per ataskaitinį laikotarpį teikiant specializuotą kompleksinę pagalbą projekto tikslinės grupės atstovams. Taigi pabrėžtina, kad jau ir dabar Socialinės apsaugos ir darbo ministerija numato kriterijus, susijusius tiek su pagalbos asmenims su negalia teikimu specifiniu būdu, tiek su duomenų rinkimu apie asmenis su negalia, kurie kreipėsi pagalbos į SPC.

Manytina, kad tokios nuostatos turėtų būti aiškiai suformuluotos ir SPC / SKPC apraše.

Socialinių paslaugų reglamentavimo ypatumai

Dalis pagalbos smurtą artimoje patiriančioms moterims galėtų būti teikiama kaip socialinės paslaugos, kurias teikia savivaldybės. Tokios socialinės paslaugos galėtų būti, pavyzdžiui, laikinas apnakvindinimas, intensyvi krizių įveikimo pagalba, tarpininkavimas, atstovavimas ir kitos paslaugos (pagal Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2006 m. balandžio 5 d. įsakymą Nr. A1-93 „Dėl Socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“).

¹⁸ http://www.lkd.lt/uploads/pdf/svarbus_dokumentai/Rekomendacijos%20d%C4%97l%20paslaug%C5%B3%20teikimo%20smurt%C4%85%20patyrusioms%20klausos%20negali%C4%85%20turin%C4%8Dioms%20moterims.pdf.

Svarbus aspektas yra tai, kad asmuo dėl socialinių paslaugų privalo pats rašytiniu būdu kreiptis į savo gyvenamosios vietos savivaldybę (Socialinių paslaugų įstatymo 15 straipsnio 1 dalis). Žinoma, svarbu pabrėžti, kad išskirtiniais atvejais, kai asmuo patiria fizinį ar psichologinį smurtą arba kyla grėsmė jo fiziniam ar emociniam saugumui, dėl bendrųjų socialinių paslaugų ir socialinės priežiūros skyrimo asmuo gali kreiptis į kitą savivaldybę (Socialinių paslaugų įstatymo 15 straipsnio 2 dalis). Pažymėtina, kad tokiu atveju galima gauti tik bendrąsias paslaugas arba socialinę priežiūrą, o apnakvandinimas ir panašios paslaugos yra laikomos specialiosiomis paslaugomis. Prašymą teikti gali ir kiti bendruomenės nariai arba suinteresuoti asmenys, jeigu jie veikia asmens saugumo interesais (Socialinių paslaugų įstatymo 15 straipsnio 3 dalis).

Pastebėtina, kad tokia tvarka, kai asmuo dėl paslaugų turi pats kreiptis raštu, nėra palanki smurtą patiriančioms moterims su negalia, ypač dėl didesnio izoliuotumo ir galimos smurtautojo kontrolės, nes tai neretai būna globėjas arba artimas šeimos narys. Be to, žmonės su negalia dažnai nežino, kokios socialinės paslaugos jiems priklauso. Šioje situacijoje gelbėja tai, kad SPC / SKPC gali suteikti informaciją, padėti bei tarpininkauti gaunant įvairias socialines paslaugas.



Labai svarbu pagalbos koordinatorius (-es) apmokyti atpažinti smurtą, kad susidūrus su tokiomis situacijoms pagalbos teikimas vyktų sklandžiai.

2022 m. gruodžio 20 d. buvo priimtas įstatymas, kuriuo Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas pakeistas į Asmenų su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymą¹⁹. Viena svarbesnių šio įstatymo naujovių – pagalbos koordinavimas (dar žinomas kaip atvejo vadyba). Jei sutinka asmuo su negalia, jam sudaromas reikalingos pagalbos ir paslaugų planas, kurio veikimą stebės pagalbos koordinatorius. Tad, jeigu asmuo sutinka, su juo turėtų nuolat kontaktuoti koordinatorius (-ė), kuris (-i) prižiūrėtų, kaip teikiama pagalba. Taigi, tokiu atveju paslaugos asmenims su negalia būtų siūlomos atsižvelgiant į poreikius ir asmuo turėtų būti geriau informuotas apie tai, kas jam / jai priklauso. Manytina, kad šis pokytis gali būti itin reikšmingas ir smurtą artimoje patiriančioms moterims su negalia, nes mažinama jų izoliacija ir didinamas savarankiškumas, moterys turėtų tiesioginį kontaktą, asmenį, kuris galėtų padėti atpažinti smurtą ir kreiptis pagalbos. Labai svarbu pagalbos koordinatorius (-es) apmokyti atpažinti smurtą, kad susidūrus su tokiomis situacijoms pagalbos teikimas vyktų sklandžiai. Nurodyti pakeitimai įsigalios 2024 m. sausio 1 dieną.

¹⁹ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/253a8e20720911ed8a47de53ff967b64>.

Šiuo metu yra laikomasi pozicijos, kad visos socialinės paslaugos turėtų būti tinkamai prieinamos asmenims su negalia, t. y., atitikti atskirus negalios tipus turinčių asmenų poreikius (pavyzdžiui, fizinis patalpų prieinamumas, lengvai suprantamos kalbos vartojimas, gestų kalbos vartojimas ir pan.). Pastebėtina, kad prieinamumo principas, nustatytas Socialinių paslaugų įstatymo 4 straipsnio 4 punkte, yra siejamas tik su paslaugų prieinamumu kuo arčiau gyvenamosios vietos, bet ne su paslaugų teikimu atsižvelgiant į asmenų negalios pobūdį. Nuo 2024 m. sausio 1 d. įsigaliosiančio Asmenų su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo 5 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad „asmuo su negalia turi teisę į prieinamą aplinką visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje“ (aplinkos sąvoka apima ir paslaugų gavimą). Socialinės paslaugos privalo būti prieinamos asmenims su negalia, tad manytina, jog šis principas galėtų būti aiškiai įvardytas Socialinių paslaugų įstatyme (panašiai kaip Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme).

Teisėsaugos veiklą reglamentuojantys dokumentai

Teisėsauga yra itin svarbi siekiant užtikrinti tinkamą apsaugą nuo smurto artimoje aplinkoje. Būtent policijos pareigūnai artimoje aplinkoje įvykus smurtui, būna pirmieji, kurie užfiksuoja įvykio detales, galinčias turėti esminės įtakos įvykio ištyrimo baigčiai. Teisėsaugos pareigūnų žinios turi didelės įtakos identifikuojant asmens pažeidžiamumą ir vertinant asmens poreikius. Teisėsaugos pareigūnų svarbus vaidmuo ir poreikis turėti tinkamai parengtus (apmokytus) pareigūnus įvardijamas ir tarptautiniuose dokumentuose, CEDAW komiteto rekomendacijose. Dėl šių priežasčių itin svarbu, kad teisėsaugos vidaus dokumentuose būtų tinkamai detalizuotas reagavimas į smurto artimoje aplinkoje įvykius, vertinant įvairias galimas situacijas ir atsižvelgiant į lyties ir negalios aspektus.

Šiame skyriuje analizuojami du tiesiogiai su nagrinėjama tema susiję teisėsaugos teisės aktai.


Lietuvos policijos generalinio komisaro 2018 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 5-V-611 patvirtintas Policijos pareigūnų reagavimo į pranešimus apie smurtą artimoje aplinkoje, teismo sprendimo dėl laikinųjų smurtą patyrusio asmens apsaugos užtikrinimo priemonių skyrimo vykdymo ir šio sprendimo vykdymo kontrolės tvarkos aprašas

Policijos pareigūnų reagavimo į pranešimus apie smurtą artimoje aplinkoje, teismo sprendimo dėl laikinųjų smurtą patyrusio asmens apsaugos užtikrinimo priemonių skyrimo vykdymo ir šio sprendimo vykdymo kontrolės tvarkos aprašas (toliau šioje dalyje vadinamas ir Tvarkos aprašu) yra pagrindinis dokumentas, numatantis policijos procedūras, kaip turėtų būti reaguojama į situacijas, susijusias su smurtu artimoje aplinkoje. Spendžiant pagal

pavadinimą, šis teisės aktas apima pareigūnų reagavimą į pranešimus, rizikos vertinimą, laikinųjų smurtą patyrusio asmens apsaugos užtikrinimo priemonių skyrimą, tokių teismų sprendimų prižiūrėjimą, viktimizacijos mažinimo priemonių taikymą.

Aprašant policijos pareigūnų reagavimą, pabrėžiamas svarbus principas – atskirti auką nuo smurtautojo siekiant, kad smurtautojas negalėtų daryti įtakos (3.1 papunktis). Nurodomos ir procedūros, kaip turėtų būti išsiaiškinamos aplinkybės. Atkreiptinas dėmesys, kad šiame teisės akte didžiausias dėmesys yra skiriamas fizinio smurto išsiaiškinimui, o kitos smurto formos, galima suprasti, laikytinos tik papildomomis aplinkybėmis siekiant išsiaiškinti situaciją (5.1.2 papunktis). Jeigu galimas smurtautojas kelia grėsmę asmens sveikatai ir (ar) gyvybei ir kitomis priemonėmis nėra galimybės užtikrinti galimos smurto aukos tinkamos apsaugos, galimas smurtautojas privalo būti pristatytas į policijos įstaigą, kurioje bus sprendžiamas klausimas dėl jo laikino sulaikymo (5.6 papunktis). Svarbu, kad policijos pareigūnai privalo surinkti išsamią informaciją apie situaciją net matydami, kad pareiškime aplinkybės nebuvo patvirtintos.

Pastebėtina, kad Tvarkos apraše nėra jokių nuostatų, susijusių tiek su lytimi, tiek su negalia, bet pažymėtina, kad 18 punkte dėl rizikos vertinimo yra teikiama nuoroda į Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymu Nr. I-63 patvirtintas Rekomendacijas dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo, kuriose numatyta metodika, kaip turėtų būti vertinami nukentėjusiųjų specialieji apsaugos poreikiai. Svarbu paminėti, jog šioje metodikoje į negalios aspektą nėra atsižvelgiama pakankamai (toliau šiame skyriuje analizuojama išsamiau).



Kadangi Tvarkos apraše nėra jokių nuorodų nei į lytį, nei į negalios aspektus, galima teigti, kad policijos pareigūnai neturi gairių, kaip gali skirtis smurtą artimoje aplinkoje patiriančių moterų su įvairiomis negaliomis poreikiai ir kaip reikėtų su jomis elgtis. Neformalizavus jokių gairių, tinkamas reagavimas priklauso tik nuo individualių policijos pareigūnų jautrumo ir žinių, bet negali tapti sistemingu policijos darbu.

Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymu Nr. I-63 patvirtintos Rekomendacijos dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo

Šis teisės aktas (toliau šioje dalyje vadinamas ir Rekomendacijomis) yra skirtas išsamiau reglamentuoti Baudžiamojo proceso kodekso (BPK; Kodeksas) 36² straipsnio nuostatą:

„Specialūs apsaugos poreikiai yra asmeninių savybių, nusikalstamos veikos pobūdžio ar jos padarymo aplinkybių nulemti nukentėjusiojo poreikiai naudotis šiame Kodekse nustatytomis garantijomis, kad nukentėjusysis būtų apsaugotas nuo psichinės traumos, nusikalstamo poveikio ar kitų neigiamų padarinių.“ Rekomendacijose numatoma tvarka, kaip turėtų būti vertinami nukentėjusių specialieji apsaugos poreikiai, kaip taikomos specialiosios apsaugos priemonės. Pažymėtina, kad specialiosios apsaugos priemonės yra nustatytos BPK.

Vertinant specialiuosius apsaugos poreikius, yra rengiama speciali pažyma, kurią turi pildyti ikiteisminio tyrimo veiksmus atliekantis pareigūnas arba prokuroras, bet gali būti pasitelkiamas psichologas ar kiti specialiujų žinių ir įgūdžių turintys asmenys (5 ir 6 punktai).

Prie Rekomendacijų yra pateikta pavyzdinė „Nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimo pažyma“, kurioje nurodyti vertinimo kriterijai ir jų balų vertės (pagal balų vertes nustatomas specialių apsaugos poreikių lygis).

Nusikalstamos veikos, susijusios su smurtu artimoje aplinkoje, priskirtinos 1 skilčiai ir vertinamos aukščiausiu balu, t. y., 2 balais. Pažymėtina, kad vertinant duomenis apie nukentėjusį asmenį pažymima informacija apie sveikatą (akivaizdūs požymiai arba nustatyti faktai): fizinės sveikatos sutrikimas įvertinamas 2 balais, psichinės sveikatos sutrikimas – 1 balu, nesant duomenų – 0 balų. Šiuo atveju galėtų būti vertinami ir su negalia susiję elementai, bet tuomet kyla klausimų, kodėl fizinės sveikatos sutrikimai yra vertinami aukštesniu balu negu psichinės sveikatos. Tokios vertinimo nuostatos atskleidžia, kad konkrečiu atveju yra / būtų vertinamos tik konkrečios nusikalstamos veikos sukeltos pasekmės, bet ne bendra ir iki nusikalstamos veikos buvusi nukentėjusiosios padėtis / būklė. Tikėtina, kad negalia taip pat galėtų būti prie grafos „Kiti reikšmingi duomenys (tautybė, pilietybė, priklausymas religinei, etninei ar kt. grupei)“, kadangi, skaitant vertinimo kriterijus, darytina išvada, jog vertinama, ar šie faktoriai galėjo turėti įtakos nusikalstamai veikai. Manytina, kad ne visi ikiteisminį tyrimą atliekantys arba jam vadovaujantys pareigūnai galės įvertinti subtilesnes negalios aspekto įtakas smurtui prieš moteris su negalia, taigi atliekant vertinimą negalios aspektas nebūtų įvertinamas visa apimtimi.

Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, kad negalios aspektas yra nepakankamai vertinamas svarstant specialių apsaugos priemonių taikymo klausimą, ir šios rekomendacijos bei metodika turėtų būti peržiūrimos siekiant tinkamai apsaugoti moteris su negalia, kurios patiria smurtą artimoje aplinkoje.

Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas

Nuo 2021 m. kovo 1 d. Lietuvoje įsigaliojo Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas (toliau – Pagalbos įstatymas), kurio paskirtis – įtvirtinti asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, teisę gauti pagalbą. Šio įstatymo nuostatos, reglamentuojančios pagalbos teikimą smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui, taikomos tiek, kiek šios pagalbos teikimas neregamentuotas apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme. Pagalbos įstatyme kai kuriais atvejais asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, teisės reglamentuojamos išsamiau nei Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme.

Pažymėtina, jog Pagalbos įstatymu perkeliama Aukų teisių direktyvos standartai ir įtvirtinamos iki tol Lietuvoje taip išsamiai neregamentuotos asmenų, nukentėjusių ne tik nuo smurto artimoje aplinkoje, bet ir nuo bet kokių kitų nusikaltimų, teisės.

Pagalbos įstatymas turėtų veikti kartu su Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymu bei apimti tuos atvejus, kai Apsaugos nuo smurto artimoje įstatyme smurtą artimoje aplinkoje patyrusių asmenų teisės ir apsauga yra reglamentuojami siauriau nei Pagalbos įstatyme (šie atvejai aptariami atitinkamame skyriuje).

Tiek Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme (Nauja redakcija), tiek Pagalbos įstatyme iš esmės pabrėžiama ir įtvirtinama atskirų valstybės bei savivaldybės institucijų bendradarbiavimo svarba, nurodytos atsakingų institucijų veiklos ir atsakomybės sritys, aptariamoms nukentėjusių asmenų teisės.


Pagalbos įstatymo 2 straipsnio 3 dalyje pateikiama nuo nusikalstamos veikos nukentėjusio asmens sąvoka, pagal kurią nukentėjusiu asmeniu pripažįstamas:

- fizinis asmuo, kuris tiesiogiai dėl nusikalstamos veikos patyrė fizinės, turtinės ir (ar) neturtinės žalos;
- fizinio asmens, kuris mirė dėl nusikalstamos veikos, šeimos narys (nariai), artimasis (artimieji) giminaitis (giminaičiai), kuris (kurie) dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ir (ar) neturtinės žalos.

Pagalbos įstatyme pateikiama specialiųjų apsaugos priemonių sąvoka bei nurodoma, kad šios priemonės yra nuo nusikalstamos veikos nukentėjusių asmenų, jų šeimos narių ir artimų giminaičių apsaugos nuo bauginimo, keršto ar kito neigiamo poveikio priemonės, numatytos Baudžiamojo proceso kodekse ir kituose teisės aktuose (2 str. 7 d.).


Pažymėtina, kad specifiskai moterims su negalia, patiriančioms smurtą artimoje aplinkoje, yra aktualūs pagalbos teikimo principai, įvardyti šio įstatymo 3 straipsnyje. Pagal lygiateisiškumo principą, nukentėjęs asmuo turi teisę gauti pagalbą, nepaisant jo lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės ir turtinės padėties, išsilavinimo, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos ir kitų aplinkybių. Informacijos prieinamumo principas reiškia, kad informacija nukentėjusiam asmeniui teikiama ir su juo (tiek žodžiu, tiek raštu) bendraujama jam suprantama kalba, nukentėjusio asmens ir pagalbą teikiančių subjektų sutarimu pasirinktais būdais ir priemonėmis.

Pastarasis principas turėtų apimti atvejus, kai su nukentėjusiu asmeniu reikalinga bendrauti asmeniui suprantama kalba, būdais. Šiais būdais turi būti bendraujama bei suteikiama visa reikalinga su asmens teisėmis susijusi informacija.

 Būdus, kaip komunikuoti su nukentėjusiuoju asmeniu, teisėsaugos pareigūnai ir pagalbą teikiančios institucijos privalo parinkti ne savo nuožiūra, tačiau pasitarę su nukentėjusiu asmeniu (ar jam padedančiu artimuoju, atstovu).

Svarbus individualizavimo principas, t. y., priimant su nukentėjusiu asmeniu susijusius sprendimus ir (arba) teikiant jam pagalbą, kad atsižvelgiama į individualius jo poreikius ir asmenines savybes (įskaitant amžių, brandą, lytį, psichikos ir fizinės savybes, socialinės aplinkos ir kitas svarbias ypatybes bei emocinius ir socialinius ryšius), dėl padarytos nusikalstamos veikos atsiradusius poreikius ir nusikalstamos veikos pobūdį.

Lietuvai įgyvendinant Aukų teisių direktyvos nuostatas, Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatyme išsamiau reglamentuojama nukentėjusių asmenų teisė gauti informaciją. Pabrėžiama, kad nukentėjęs asmuo, atsižvelgiant į individualius jo poreikius, turi teisę jo ir pagalbą teikiančių subjektų sutarimu pasirinktais būdais ir priemonėmis nemokamai gauti informaciją jam suprantama kalba, taip pat gauti vertimo žodžiu, raštu, gestų kalba paslaugas.

 Pagal Pagalbos įstatymo nuostatas, asmuo turi teisę jam geriausiai suprantamu ir priimtiniu būdu gauti informaciją jau pirmojo kontakto institucijoje.

Pirmojo kontakto institucija – institucija, į kurią nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo ar jo atstovas pagal įstatymą kreipiasi pirmiausia: ikiteisminio tyrimo įstaiga, prokuratūra ar teismas, Bendrasis pagalbos centras, savivaldybės administracija, socialinių paslaugų įstaiga, bet kuri švietimo ar sveikatos priežiūros įstaiga, Valstybės vaiko teisių ir įvaikinimo tarnyba (pirmojo kontakto institucijos išvardintos Pagalbos įstatymo 2 straipsnio 6 dalyje). Palyginimui Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo naujoje redakcijoje nėra vieno termino, įvardijant institucijas, kurios būtų pirmos, sužinančios apie smurtą artimoje aplinkoje. Tačiau viso Naujos redakcijos įstatymo kontekste akivaizdu, jog šios institucijos ir jų veiksmai, sužinojus apie smurto atvejus, Naujojoje redakcijoje išvardijamos. Vis dėlto šių institucijų pareigų apimtis teikiant informaciją nukentėjusiems asmenims, kuri bus aptarta toliau, skiriasi.

Nukentėjusių asmenų teisės

Pagalbos įstatyme įtvirtinta, kad nuo nusikalstamų veikų nukentėję asmenys turi teisę naudotis pirmojo kontakto institucijų ir pagalbos tarnybų teikiama ar (ir) organizuojama pagalba; gauti informaciją.

Pagalbos įstatyme išskiriama, kad nukentėjęs asmuo gali gauti informaciją jam suprantama kalba, taip pat gauti vertimo žodžiu, raštu, gestų kalba paslaugas. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme (Nauja redakcija) nukentėjusiojo teisė gauti vertimo, įskaitant į gestų kalbą, paslaugą konkrečiai nėra įvardinta. Svarstyтина, jog Naujojoje redakcijoje įstatyminiu lygmeniu būtų svarbu įtvirtinti šią teisę ir smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims, taip pabrėžiant gaunamos informacijos prieinamumo bei suprantamumo svarbą.

Pagalbos įstatyme taip pat įtvirtinta nukentėjusiojo asmens teisė pasirinkti asmenį, kuris galėtų dalyvauti kreipiantis į pirmojo kontakto instituciją ir padėtų jam suprasti ir (ar) būti suprastam, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja paties nukentėjusio asmens interesams ir (ar) kitaip trukdo teikti pagalbą. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme (Nauja redakcija) ši teisė nėra išskirta. Svarstyтина, ar nebūtų tikslinga tokią teisę įtvirtinti ir Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme. Tuomet galimai daugiau teisinio aiškumo būtų tais atvejais, kai apie artimoje aplinkoje patirtą smurtą moteris su negalia praneša dalyvaujant kitam asmeniui, kuriuo ji pasitiki. Tokiu atveju tarnyba ar institucija, į kurią kreipiamasi, turėtų pareigą normalizuoti, sudaryti sąlygas tokiam asmeniui dalyvauti, priimti jo paaiškinimus nepaisant to, kad Pagalbos įstatymas turėtų būti taikomas atvejams, kurie nereguliuojami Nauja redakcija.

Pagalbos įstatymo 4 straipsnio 2 dalyje pabrėžiama, kad asmens šeimos nariai ir artimieji giminaičiai turi teisę naudotis pirmojo kontakto institucijų ir pagalbos tarnybų teikiama ir (ar) organizuojama pagalba pagal individualius poreikius, dėl nusikalstamos veikos atsiradusius poreikius, priklausomai nuo žalos, patirtos dėl padarytos nusikalstamos veikos. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme (Nauja redakcija) specifiškai rašoma tik apie smurtą patyrusio asmens nepilnamečių vaikų teises. Svarstyta, ar nebūtų tikslinga suderinti abiejų įstatymų nuostatas dėl artimųjų giminaičių teisės gauti SPC pagalbą pagal individualizuotus poreikius (pvz., emocinės pagalbos teikimas ar nukreipimas į tokią pagalbą teikiančią tarnybą, informacijos teikimas). Atkreiptinas dėmesys, jog Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme išskiriama, jog SPC pagalbą turi teisę gauti ne tik smurtą patyręs asmuo, bet ir smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantis asmuo. Svarstyta, kad tam tikrais atvejais artimieji, kartu gyvenantys giminaičiai galėtų gauti pagalbą kaip pavojų patiriantys asmenys, bet ne visuomet jie patektų į šių asmenų kategoriją. Ši nuostata būtų svarbi, nes smurto artimoje aplinkoje atveju neigiamą įtaką dėl matomo / matyto smurto prieš savo artimąją (pvz., dukterį, seserį ar pan.) patiria ir kiti šalia esantys asmenys, jiems gali reikėti emocinės pagalbos, informacijos apie socialines paslaugas ir pan.

Akcentuotina 4 straipsnio 3 dalies nuostata, kad teisė gauti pagalbą nepriklauso nuo to, ar nukentėjęs asmuo arba jo teisėtas atstovas pateikė kompetentingai valstybės ar savivaldybės institucijai skundą, pareiškimą ar pranešimą dėl nusikalstamos veikos ar nepateikė.

Nuo nusikaltimų nukentėjusių asmenų teisė gauti pagalbą (pavyzdžiui, teisė gauti informaciją, kaip toliau elgtis, kur kreiptis, kaip galima gauti advokato pagalbą ir kt.) iš karto po to, kai asmuo kreipiasi į bet kurią instituciją ir nepradėjus oficialios baudžiamosios bylos, yra įtvirtinta bei atitinka Aukų teisių direktyvos bei kitų tarptautinių standartų nuostatas. Pirmojo kontakto institucija gali būti mokykla, medicinos įstaiga, savivaldybė, policija ar kita institucija. Tai labai svarbu, nes tiek pagalba aukai, tiek sėkmingas ikiteisminio tyrimo pradėjimas bus efektyvus tik tuo atveju, jeigu nukentėjęs asmuo iš karto sulauks pagalbos, empatijos ir nebus atgrasytas nuo tolesnės pagalbos ieškojimo.

Informacijos nukentėjusiems asmenims teikimas pirmojo kontakto institucijoje

Pagalbos įstatymo 9 straipsnyje išvardintos konkrečios pagalbos nukentėjusiems asmenims priemonės, kai asmuo kreipiasi į pirmojo kontakto instituciją. Šiuo atveju, skirtingai nei nustatyta Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme (Nauja redakcija), pirmojo kontakto institucijai, t. y., institucijai, į kurią asmuo kreipiasi pranešdamas apie

patirtą nusikaltimą, Pagalbos įstatymu priskiriami konkretūs įpareigojimai dėl informacijos teikimo. Pastebėtina, kad pakankamai nemažai aspektų pagal Pagalbos įstatymo nuostatas turėtų nurodyti pirmojo kontakto institucijos. Pavyzdžiui, pirmojo kontakto institucija įpareigojama nukentėjusiesiems teikti informaciją apie pagalbą, kuri nukentėjusiam asmeniui gali būti suteikta, procedūras, susijusias su skundo, pareiškimo ar pranešimo dėl nusikalstamos veikos pateikimu, kaip gauti teisinę pagalbą; apie teisę į žalos atlyginimą, specialiąsias apsaugos priemones, numatytas BPK, ir kt.

Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme (Nauja redakcija) nustatyta, kad institucijos, į kurią smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo kreipiasi pirmiausia, nėra įpareigotos suteikti tiek daug ir tokios plačios informacijos (apie baudžiamojo proceso ypatumus, teisę turėti advokatą ir pan.). Šios institucijos yra įpareigotos tiesiog nukreipti asmenį į SPC, kuris jau suteiktų visą išsamią informaciją smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui.

Aptartu atveju institucijai, kuri pirmoji sužino apie smurtą artimoje aplinkoje, kyla pareiga informuoti smurtą artimoje aplinkoje patyrusį asmenį apie platesnį jo teisių spektrą, o ne tik pagal Pagalbos įstatymo nuostatas nukreipti į SPC, kadangi šis įstatymas taikomas tais atvejais, kai santykių nereglamentuoja Nauja redakcija.

Vis dėlto praktikoje realiai toks plataus spektro informavimas nevyksta – trūksta švietimo įstaigų, medicinos darbuotojų, savivaldybės administracijos darbuotojų, socialinių darbuotojų, policijos pareigūnų mokymų, įsitraukimo į smurtą artimoje aplinkoje patyrusių asmenų informavimo procesą apie jų teises ir pagalbos galimybes bei bendradarbiavimą su SPC²⁰.

Pagalbos tarnyba

Pagalbos įstatyme atskirai aptariamos pagalbos tarnybos funkcijos bei veikimo principai. Teisingumo ministerija, įgyvendindama Pagalbos įstatymo 6 straipsnio 6 dalies 1 ir 2 punktų nuostatas, parengė elektroninį informacinį leidinį „Ką turi žinoti nukentėjęs asmuo?“, kuriame pateikiama Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiesiems asmenims įstatymo 9 straipsnio 1 dalyje nurodyta informacija.

²⁰ Rekomendacijos dėl smurto artimoje aplinkoje prevencijos, apsaugos, pagalbos ir paslaugų užtikrinimo nuo jo nukentėjusiesiems asmenims bei tarpinstitucinio bendradarbiavimo tobulinimo. 2022. Asociacija Moterų informacijos centras. <https://www.lygus.lt/rekomendacijas-del-smurto-artimoje-aplinkoje-prevencijos-apsaugos-pagalbos-ir-paslaugu-uztikrinimo-nuo-jo-nukentejusiems-asmenims-bei-tarpinstitucinio-bendradarbiavimo-tobulinimo/>.

Šiame leidinyje atskirai išskiriami smurto artimoje aplinkoje atvejai bei aiškinama, kad patirto smurto artimoje aplinkoje, seksualinio nusikaltimo, neapykantos išpuolio atveju asmuo turi teisę prašyti, kad jį apklaustų tos pačios lyties pareigūnas (-ė). Jeigu asmeniui reikia vertėjo, kai jį apklausia tos pačios lyties pareigūnas (-ė), vertėjas taip pat turėtų būti tos pačios lyties. Tam, kad nereikėtų apie tą patį įvykį kelis kartus pasakoti skirtingiems darbuotojams, asmuo gali prašyti, jog pakartotinę apklausą atliktų tas pats pareigūnas (-ė). Jeigu tiesioginis dalyvavimas apklausoje itin sunkus psichologiškai ir gali asmenį traumuoti, apklausa gali būti atliekama nuotoliniu būdu, naudojant vaizdo ir garso technologijas. Tais atvejais, kai kontaktas su įtariamuoju asmeniu per sunkus ir gali traumuoti arba jam dalyvaujant nukentėjęs asmuo negalėtų duoti išsamių parodymų dėl baimės ir nesaugumo jausmo, apklausa gali būti atliekama pas ikiteisminio tyrimo teisėją, įtariamajam nedalyvaujant. Išvardintos kitos proceso metu galimos taikyti specialiosios apsaugos priemonės, aktualios asmenų su negalia apsaugai, apie kurias bus rašoma kitame skyriuje.

Kalbant apie negalios aspektą, Teisingumo ministerijos leidinyje yra paminėta tik asmens teisė pateikti skundą gimtąja kalba ir (arba) teisė naudotis vertėjo paslaugomis, tačiau nenurodyta teisė naudotis gestų kalbos vertėjo paslaugomis.

Pagalbos nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų asmenims įstatyme aptariamos pagalbos tarnybų funkcijos apskritai. Skirtingai nei SPC, pagalbos tarnyboms Pagalbos įstatymu yra pavestos ne tik informavimo, palydėjimo ir kitos funkcijos, bet taip pat nurodoma, kad šios tarnybos bet kuriuo paros metu organizuoja laikiną nukentėjusiojo (-ios) apgyvendinimą. O SPC turi pareigą tiesiog informuoti asmenį apie socialinių paslaugų įstaigas. Atkreiptinas dėmesys, jog Socialinių paslaugų priežiūros departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 26 organizacijoms²¹ suteikė teisę teikti akredituotą pagalbą nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims. Pažymėtina, kad neretu atveju šios organizacijos pačios yra ir SPC, ir akredituotos pagalbos tarnybos pagal Pagalbos įstatymą, taigi toms pačioms organizacijoms suteikti platesni įgaliojimai teikti pagalbą nusikaltimų aukoms. Vadinasi, praktikoje kai kuriuose miestuose ta pati įstaiga teikia visą reikalingą pagalbą ir nuo smurto nukentėjusioms moterims, ir kitų nusikaltimų aukoms apskritai. Svarstyтина būtinybė peržiūrėti SPC ir pagalbos tarnybų funkcijas, kad įstaigai, kuri veikia kaip SPC, būtų suteikti ne siauresni įgaliojimai nei pagalbos tarnyboms. Kaip ir SPC atveju, reikalingas platesnis tokių pagalbos tarnybų tinklas, kad būtų užtikrintas Aukų teisių direktyvoje įtvirtintas principas – asmenims gauti veiksmingą pagalbą ir ją gauti kuo

²¹ <https://sppd.lrv.lt/lt/naujienos/istaigu-kurioms-suteikta-teise-teikti-akredituota-pagalba-nuo-nusikalstamos-veikos-nukentejusiems-asmenims-sarastas>.

arčiau savo gyvenamosios vietos (akredituotos pagalbos tarnybos yra įsteigtos tik 18-oje iš 60 savivaldybių, kai kurios aptarnauja ir gretimų savivaldybių teritorijas).

Apibendrinant paminėtina, kad Pagalbos įstatyme kai kuriais atvejais išsamiau reglamentuotos nusikaltimus patyrusių asmenų teisės bei institucijų pareigos teikiant informaciją ir pagalbą, todėl tais atvejais, kai Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme institucijos pareiga nedetalizuota, turėtų būti taikomas Pagalbos įstatymas.

Vis dėlto atskirai negalios aspektas yra specifiskai neiškirtas. Pagalbos įstatymu nukreipiama į kitus įstatymus, pagal kuriuos nukentėjusiems asmenims taikomos specialiosios apsaugos priemonės (kurios galėtų būti taikomos asmenims su negalia). Įstatyme yra rašoma apie pagalbos teikimo lygiateisiškumo (pagalbą turi teisę gauti asmenys, nepaisant jų negalios); informacijos prieinamumo (informacija teikiama nukentėjusiam asmeniui suprantamu ir priimtiniu būdu); individualizavimo (priimant sprendimus, atsižvelgiama į individualias asmens savybes, tokias kaip amžius, branda, fizinės ir psichinės savybės) principus. Negalia, kaip asmens požymis, neiškirtas.

Būtų tikslinga, įvardijant specifines aukų savybes, atskirai paminėti negalią bei jos rūšį ir pobūdį, į kuriuos pagalbą teikiančios institucijos privalėtų atsižvelgti.

Atskirai svarstyтина (be vertėjo į gestų kalbą, vertėjo žodžiu pagalbos) į įstatymą įtraukti lengvai suprantamą kalbą, kuria su nukentėjusiuoju asmeniu būtų bendraujama, kai tai reikalinga aukai dėl jos psichosocialinės arba intelekto negalios.

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas

Baudžiamajame kodekse (toliau vadinama ir BK) nėra atskirai apibrėžtos smurto artimoje aplinkoje sąvokos, taip pat nėra numatyta atskirai baudžiamoji atsakomybė už nusikalstamą veiką – smurtą artimoje aplinkoje.

Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme įrašyta bendro pobūdžio nuostata, kad smurtas užtraukia baudžiamąją atsakomybę (12 str. 1 d.). Taigi, iš esmės atskiros smurto formos, nepriklausomai nuo to, ar jos pasireiškia artimoje aplinkoje ar ne, yra kvalifikuojamos BK. Pažymėtina, kad ne visos smurto artimoje aplinkoje formos, kurios išskiriamos tarptautiniuose dokumentuose ir nacionaliniuose teisės aktuose, tiesiogiai įtrauktos į BK.

Kai kuriais atvejais BK, apibrėžiant nusikalstamų veikų požymius, kaip kvalifikuojantis požymis išskiriami nusikalstami veiksmai, nukreipti prieš šeimos narį, artimąjį giminaitį, bejėgiškos būklės asmenį.

Pavyzdžiui, BK 129 straipsnyje apibrėžiama kvalifikuota nužudymo sudėtis. Vienas iš nusikaltimą kvalifikuojančių požymių yra artimojo giminaičio ar šeimos nario nužudymas (BK 129 str. 2 d. 3 p.). BK tarp nusikalstamų veikų, įtvirtinant sunkaus sveikatos sutrikdymo ir nesunkaus sveikatos sutrikdymo, fizinio skausmo sukėlimo sudėtyje kaip kvalifikuojantį požymį, apibrėžtas šeimos nario ar artimojo giminaičio sužalojimas ar susargdinimas (BK 135 str. 2 d. 3 p., 138 str. 2 d. 3 p., 140 str. 2 d.).

BK 248 straipsnyje pateiktos šeimos narių ir artimųjų giminaičių sąvokos, pagal kurias artimaisiais giminaičiais pripažįstami tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys, seneliai ir vaikaičiai (BK 248 str. 1 d.). Nusikaltimą padariusio asmens šeimos nariai BK aspektu suvokiami kaip kartu su juo gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat nusikaltimą padariusio asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo nusikaltimą padaręs asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos (partnerystė), sutuoktinio tėvai (BK 248 str. 2. d.).

Atkreiptinas dėmesys, kad smurto artimoje aplinkoje atvejai yra laikomi sunkesniais smurtiniais nusikaltimais nei kiti BK apibrėžti smurtiniai nusikaltimai, padaryti prieš artimąjį giminaičį ar šeimos narį, įtraukti į kvalifikuojančius nusikaltimo sudėties požymius. Atkreiptinas dėmesys į BK pateiktą šeimos nario, artimojo giminaičio sąvoką; pavyzdžiui, apibrėžiant smurto artimoje aplinkoje atvejus, į šeimos nario ir artimojo giminaičio sąvokų apibrėžtis BK formaliai nėra įtraukti buvę partneriai, sutuoktiniai, su kuriais auka nebegyvena, tačiau nuo šių asmenų gali patirti (ir patiria) smurtą. Baudžiamojo proceso kodekse šeimos nariais pripažįstami ir buvę sutuoktiniai (BPK 38 str.).

Šiuo atveju įžvelgtinas minėtų BK, BPK nuostatų ir Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme pateikiamo artimos aplinkos apibrėžimo neatitikimas, kadangi Įstatyme rašoma, kad artimą aplinką sudaro asmenys, siejami ne tik nusikaltimo padarymo metu, bet ir praeityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais artimais ryšiais. Įžvelgtina būtinybė baudžiamosios teisės ekspertams apsvarstyti aiškesnes nusikaltimų prieš artimąjį giminaičį ar šeimos narį sudėtis, kurios atitiktų Aukų teisių direktyvos bei Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo nuostatas.

Pažymėtina, kad teismų praktikoje šeimos nario sąvoka yra aiškinama pakankamai plačiai – buvę sutuoktiniai, partneriai, kurie smurtavę prieš buvusią sutuoktinę, partnerę, dažniausiai pripažįstami atlikę smurtinio pobūdžio veikas artimoje aplinkoje. Teismų

praktikoje aiškina, kad, nustatant, ar kartu gyvenusių, bet santuokos neįregistravusių asmenų santykiai laikomi šeimos narių santykiais, paprastai atsižvelgiama į šių asmenų tarpusavio atsakomybės supratimą, savanoriškus abipusius įsipareigojimus, emocinį prierašumą ir panašius tarpusavio ryšius, kaltininko požiūrį į kartu su juo gyvenantį asmenį ir pan.²².

Tačiau teismų praktikoje yra pasitaikę atvejų, kai smurtas prieš buvusią sugyventinę nebuvo pripažįstamas smurtu artimoje aplinkoje, remiantis siauru BK šeimos nario apibrėžimu, į kurį neįtraukti buvę partneriai. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2017 m. kovo 21 d. nutartyje (baudžiamoji byla Nr. 2K-77-942/2017) nurodė: „D. J. ir E. P. nebuvo sutuoktiniai, apie penkerius metus gyveno kartu nesudarę santuokos, begyvendami kartu susilaukė trijų vaikų, tačiau vėliau išsiskyrė, daugiau nei vienerius metus iki aptariamų nusikalstamos veikos padarymo kartu nebegyveno ir bendro ūkio nebevedė, jų nebesiejo artimas emocinis ryšys, padarė išvadą, kad nusikalstamos veikos padarymo metu tarp D. J. ir E. P. egzistavę santykiai negali būti vertinami kaip pagrįsti tarpusavio atsakomybe, savanoriškais abipusiais įsipareigojimais (finansiniais ir kitokiais), tvirtais emociniais tarpusavio ryšiais ir emociniu prierašumu, siekiu sukurti šeiminius santykius, todėl savo turiniu nebuvo būdingi šeimos nariams.“ Taigi, smurtinio pobūdžio veika kvalifikuota pagal BK 140 straipsnio 1 dalį kaip fizinio skausmo sukėlimą žmogui (ne artimam giminei ar šeimos nariui).

Svarbu pabrėžti, kad dažniausiai artimos aplinkos faktas tais atvejais, kai smurtas įvyksta jau nutrūkus partnerių santykiams, teismų praktikoje kiekvienu atveju įrodinėjamas atskirai, todėl būtų tikslinga papildyti BK, į šeimos nario sąvoką įtraukiant ir buvusį sutuoktinį, buvusį partnerį.

Kalbant apie fiziniu smurtu padaromas nusikalstamas veikas, nusikaltimai prieš asmenis su negalia, negalia apibūdinant kaip specifinį, kvalifikuojantį požymį, neišskiriami, tačiau nužudymo bei sunkaus kūno sužalojimo kvalifikuojantis požymis yra šių nusikaltimų padarymas prieš bejėgiškos būklės asmenį (BK 129 str. 2 d. 2 p., 135 str. 2 d. 2 p.). Tam tikrais atvejais minėtų nusikalstamų veikų padarymas prieš asmenį su negalia ikiteisminio tyrimo institucijoje ar teisme galėtų būti laikomas nusikaltimu prieš bejėgiškos būklės asmenį, už kurį taikoma griežtesnė atsakomybė, tačiau šis kvalifikuojantis požymis turėtų būti vertinamas kiekvienu konkrečiu atveju atskirai.

Aukščiausiojo Teismo praktikoje byloje dėl nusikaltimų žmogaus gyvybei ir sveikatai asmens bejėgiška būklė pripažįstama tada, kai toks asmuo dėl fizinių ar psichinių savybių

²² Pavyzdžiui, kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-49/2010, 2K-327/2013, 2K-487/2013, 2K-301-139/2016.

negali suprasti kaltininko veikos pobūdžio, negali gintis ar kitaip vengti pavojaus arba aktyviai pasipriešinti kaltininkui. Tokia būseną gali būti ir dėl asmens negalios. Apie bejėgiškumą būseną teismas sprendžia pagal konkrečias nukentėjusiojo fizinę ar psichinę būklę apibūdinančias aplinkybes²³.

Atsakomybė už seksualinį smurtą įtvirtinta BK 149 straipsnyje (išžaginimas), 150 straipsnyje (seksualinis prievartavimas), 151 straipsnyje (privertimas lytiškai santykiuoti), 151¹ straipsnyje (lytinės aistros tenkinimas pažeidžiant nepilnamečio asmens seksualinio apsisprendimo laisvę ir (ar) neliečiamumą), 152¹ straipsnyje (jaunesnio negu šešiolikos metų asmens viliojimas), 153 straipsnyje (jaunesnio negu šešiolikos metų asmens tvirkinimas). Kalbant apie seksualinį smurtą artimoje aplinkoje, tiek išžaginimo, tiek privertimo lytiškai santykiuoti atvejais už šias nusikalstamas veikas asmuo atsako tik tuo atveju, kai yra nukentėjusio asmens skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, prokuroro reikalavimas arba kai ikiteisminis tyrimas pradėtas nustačius smurto artimoje aplinkoje požymius (BK 149 str. 5 d., 150 str. 5 d., 151 str. 3 d.). Šiuo atveju artimos aplinkos požymis išskiriamas kaip atskiras pagrindas taikyti baudžiamąją atsakomybę.

Vis dėlto, kaip rodo atlikti tyrimai, baudžiamosios bylos dėl atsakomybės dėl seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyrusių moterų su negalia praktiškai nėra keliamos. Šie duomenys neatspindi žmogaus teisių bei asmenų su negalia apsaugos srityje dirbančių organizacijų pateikiamų duomenų apie didesnę moterų su negalia riziką patirti įvairaus pobūdžio smurtą artimoje aplinkoje, todėl realu manyti, kad seksualinio smurto atvejai artimoje aplinkoje prieš moteris su negalia yra nepastebimi ir nefiksuojami.

Dėl tokio nefiksavimo²⁴, tikslinga būtų svarstyti seksualinio pobūdžio nusikaltimų sudėčių apibrėžimo patikslinimą, kaip kvalifikuojantį požymį nurodant seksualinio pobūdžio smurtą prieš intymų partnerį, sutuoktinį, šeimos narį, ir / arba svarstyti papildyti atsakomybę sunkinančių aplinkybių sąrašą.

Pažymėtina, kad 2022 m. lapkričio mėn. Lietuvos Respublikos Seime įregistruotas BK 151 str. pakeitimo įstatymo projektas²⁵, kuriuo siekiama įtvirtinti baudžiamąją atsakomybę už lytinį santykiavimą su asmeniu be to asmens sutikimo. Atkreiptinas dėmesys, kad

²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys bylose Nr. 2K-146/2014, 2K-72-746/2015, 2K-24-895/2017.

²⁴ Simona Aginskaitė, Rokas Uscila. Viktimologinis tyrimas: moterų su negalia smurto patirtys.

²⁵ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/d6e45ae06bd11ed8a47de53ff967b64?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=6101f2a9-e2c0-45ba-b996-26a63e173441>.

diskusijos dėl sutikimo būtinybės atliekant seksualinius veiksmus paskatinimas yra reikšmingas žingsnis siekiant įtvirtinti *inter alia* moterų su negalia, patiriančių seksualinį smurtą artimoje aplinkoje, apsaugą. Tai ypač svarbu atsižvelgiant į tai, kad seksualinio smurto artimoje aplinkoje ir ypač prieš moteris su negalia duomenys neatsispindi baudžiamojoje statistikoje. Tyrimo „Smurtas artimoje aplinkoje: prevencija, apsauga, pagalba, bendradarbiavimas“²⁶ ataskaitoje tyrėjai itin mažus seksualinio smurto artimoje aplinkoje skaičius vadina „visiškai neįtikėtinais“. Tyrėjų manymu, kitokios nei fizinio smurto formos mūsų visuomenėje vis dar sunkiai atpažįstamos ir įrodomos. Sutikimo koncepcija yra itin aiškiai įtvirtinta Europos Tarybos konvencijoje dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo, kurioje nurodoma, kad sutikimas atlikti seksualinius veiksmus turi būti duodamas savanoriškai ir laisva valia, vertinant pagal susijusias aplinkybes (Europos Tarybos konvencijos 36 str. 2 d.).

Atkreiptinas dėmesys, kad psichologinis smurtas, kaip atskira smurto artimoje aplinkoje forma, BK nėra įtvirtintas. Kodekse numatytos tik atskiros tam tikro pobūdžio psichologinio smurto apraiškos, pavyzdžiui, BK 133 straipsnis (sukurstymas nusižudyti ar privedimas prie savižudybės), 145 str. (grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą, terorizavimas), 148 str. (veiksmų laisvės varžymas), 148¹ str. (neteisėtas žmogaus persekiojimas), 154 str. (šmeižimas), 166 str. (asmens susižinojimo neliečiamumo pažeidimas), 167 str. (neteisėtas informacijos apie privatų asmens gyvenimą rinkimas), 168 str. (neteisėtas informacijos apie asmens privatų gyvenimą atskleidimas ar panaudojimas) ir kt.

Kaip ir kai kurių seksualinio smurto nusikalstamų veikų atveju, už grasinimą nužudyti ir neteisėtą žmogaus persekiojimą asmuo atsako tik tuo atveju, kai yra nukentėjusio asmens skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, prokuroro reikalavimas arba kai ikiteisminis tyrimas pradėtas nustačius smurto artimoje aplinkoje požymius.

Atskirai paminėtinas jau aptartas BK 148¹ straipsnis (neteisėtas žmogaus persekiojimas), kuris Kodekse atsirado tik 2021 metais. Jis ypač aktualus aukų apsaugai nuo smurto artimoje aplinkoje. Persekiojimas, kaip atskira nusikalstamos veikos forma, BK įtvirtintas po didelių nevyriausybinių organizacijų, dirbančių žmogaus teisių apsaugos srityje, pastangų. Vis dėlto tokia persekiojimo sudėties forma, kokia šiuo metu įtvirtinta BK, kritikuotina, kadangi aukai, patiriantys persekiojimą, reikia įrodinėti ir tokio persekiojimo pasekmes (nukentėjęs asmuo buvo priverstas pakeisti gyvenamąją vietą, darbą ar mokymosi įstaigą arba buvo padarytas kitas neigiamas poveikis jo socialiniam gyvenimui ar neigiamas

²⁶ Rekomendacijos dėl smurto artimoje aplinkoje prevencijos, apsaugos, pagalbos ir paslaugų užtikrinimo nuo jo nukentėjusiems asmenims bei tarpinstitucinio bendradarbiavimo tobulinimo; <https://www.lygus.lt/wp-content/uploads/2022/08/Rekomendacijos-galutinis-maketas-spaudai.pdf>.

poveikis jo emocinei būsenai). Šiuo atveju svarstytinas BK 148¹ straipsnio turinio tikslinimas, užtikrinant platesnę persekiojimą patiriančių aukų apsaugą – turėtų pakakti vien sistemingo persekiojimo fakto nustatymo, nes smurto artimoje aplinkoje atveju neigiamos tokio persekiojimo pasekmės turėtų būti preziumuojamos. Toks BK pakeitimas atsirado po CEDAW komiteto pastabų Lietuvai dėl raginimo kriminalizuoti persekiojimą, kadangi ši teisinės apsaugos priemonė būtina smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje atvejais. Pažymėtina, kad psichologinis smurtas artimoje aplinkoje, o ypač smurtas prieš moteris su negalia, pasireiškia ne tik minėtomis BK apibrėžtomis nusikaltimų sudėtimis, bet ir įvairiomis kitokiomis formomis²⁷, būdais, pasižymi sistemiškumu, aukos nugaliniu, įbauginimu, kuria kontrolės ir galios disproporcija. Šiuo atveju būtų itin svarbu atverti diskusiją dėl aiškesnio, konkretesnio psichologinio smurto, naudojamo prieš šeimos narius, artimuosius giminaičius, apibrėžimo bei kriminalizavimo.

Kalbant apie ekonominį smurtą²⁸, ši smurto artimoje aplinkoje forma BK apskritai nėra atskirai kriminalizuota. 2022 metais atlikto viktimologinio tyrimo duomenimis, daugiau nei pusė anketą užpildžiusių moterų su negalia patyrė arba patiria ekonominį smurtą – net 56 proc. (lyginant su moterų be negalios grupe)²⁹.

Rekomenduotina svarstyti galimybę įtraukti ekonominį smurtą kaip atskirą smurto artimoje aplinkoje formą, kaip to reikalaujama pagal tarptautinių dokumentų nuostatas (Aukų teisių direktyva, Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo).

Kalbant apie smurtą artimoje aplinkoje, atskirai atkreiptinas dėmesys į BK 38 straipsnio, kuris atleidžia nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko, problemišumą.

Asociacija „Moterų informacijos centras“ kartu su partneriais 2019–2022 metais įgyvendino projektą „Smurtas artimoje aplinkoje: prevencija, apsauga, pagalba, bendradarbiavimas“³⁰ ir pateikė vieną iš rekomendacijų dėl BK 38 straipsnio netaikymo smurto artimoje aplinkoje atveju. Buvo pasiūlyta, kad susitaikymo institutas, nustačius

²⁷ Psichologinis smurtas apima izoliavimą, pajuokimą, žeminimą, pravardžiavimą, kontroliavimą, su kuo asmuo gali matytis, ką dėvėti. Tai gali būti grasinamieji veiksmai (be fizinio ar žodinio smurto elementų), kai primenami ankstesnio smurto epizodai arba asmuo sąmoningai ignoruojamas ar neprižiūrimas.

<https://www.visureikalas.lt/naujienos/as-noriu-padeti/2017/11/pagrindines-smurto-formos>.

²⁸ Ekonominis smurtas yra nuosavybės užgrobimas, būtinų išteklių atėmimas, uždarbio kontroliavimas, draudimas dirbti ir asmens pašalinimas iš sprendimų priėmimo proceso.

<https://www.visureikalas.lt/naujienos/as-noriu-padeti/2017/11/pagrindines-smurto-formos>.

²⁹ Simona Aginskaitė, Rokas Uscila. Viktimologinis tyrimas: moterų su negalia smurto patirtys.

³⁰ <https://www.lyqus.lt/wp-content/uploads/2022/08/Rekomendacijos-galutinis-maketas-spaudai.pdf?fbclid=IwAR21xIadf2JJBxAtWJgvJkfa5rdPFPMP--qwK10BoIR1z-e1kDu6wPJ5cWo>

smurto artimoje aplinkoje atvejus, apskritai turėtų būti netaikomas. Tokią nuomonę palaiko nemažai ekspertų, dirbančių apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje srityje, pavyzdžiui, 2019 m. vykdant projektą „Smurtas artimoje aplinkoje: prevencija, apsauga, pagalba, bendradarbiavimas“ atlikto kokybinio tyrimo ataskaitoje³¹ yra pateikiama nuomonė, kad daugelis ekspertų abejoja, ar egzistuojantis aukos ir smurtautojo susitaikymas yra priimtinas, kadangi šiuo pagrindu nutraukiama nemaža dalis ikiteisminių tyrimų, ir tai skatina smurtautojų nebaudžiamumą, pakartotinį smurtą.

Susitaikymo galimybės smurto artimoje aplinkoje atveju dėl jo specifikos (neigiamo kompleksinio smurto poveikio, aukų pažeidžiamumo, didelės pakartotinės viktimizacijos rizikos) yra ribotos. Kai asmenis sieja artimi giminystės ryšiai, vyraujantis motyvas yra nenoras įkalinti asmenį. Kitais atvejais pagrindiniai motyvai yra aukos noras greičiau gauti žalos atlyginimą, aukos nenoras dalyvauti baudžiamajame ir procese ir pan.³².

Taigi, rekomenduotina baudžiamosios teisės ekspertams svarstyti galimybę apriboti susitaikymo instituto taikymą smurto artimoje aplinkoje atvejais. Būtent tokią rekomendaciją Lietuvai yra pateikęs CEDAW komitetas, konkrečiai: smurto artimoje aplinkoje atvejais baudžiamųjų bylų nagrinėjimo procese pirmenybę teikti baudžiamajam persekiojimui, o ne susitaikymui ar mediacijai. Atkreiptinas dėmesys, jog panašūs pakeitimai buvo įgyvendinti civiliniame procese, pakeitus Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymą bei įtvirtinus nuostatą, kad privalomoji mediacija netaikoma tais šeimos ginčų atvejais, kai situacija yra susijusi su smurtu artimoje aplinkoje.

Atkreiptinas dėmesys, kad visame BK yra vartojamos lyčiai neutralios sąvokos, nusikalstamų veikų sudėčių apibrėžimai. Viena vertus, teisės ekspertai pastebi, jog Kodekse, kaip pagrindiniame baudžiamajame įstatyme, nusikaltimų sudėčių apibrėžimai turėtų būti konstruojami neutraliai, kad būtų išlaikytas objektyvumas bei nešališkumas³³. Kita vertus, būtent smurto artimoje aplinkoje atveju asmens lytis yra lemiamas faktorius. Todėl būtų tikslinga svarstyti galimybę įstatymu įtvirtinti tam tikras atskiras nusikaltimų sudėtis, kurios atspindėtų smurto artimoje aplinkoje lyties pagrindu specifiką ir prievolę

³¹ [https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/Ataskaita_Smurtas_artimoje_aplinkoje%20-%20kokybinio%20tyrimo%20ataskaita_docx%20\(5\).pdf](https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/Ataskaita_Smurtas_artimoje_aplinkoje%20-%20kokybinio%20tyrimo%20ataskaita_docx%20(5).pdf).

³² R. Jakštienė. Smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris: baudžiamoji teisinė apsauga; https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15758/Disertacija_R_%20Jakstiene.pdf?sequence=2&isAllowed=y.

³³ R. Jakštienė. Smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris: baudžiamoji teisinė apsauga; https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15758/Disertacija_R_%20Jakstiene.pdf?sequence=2&isAllowed=y.

šioms nusikaltimams skirti daugiau dėmesio. Tai būtų papildomas pagrindas didinti baudžiamajame procese dalyvaujančių pareigūnų suvokimą apie šių nusikaltimų specifiką.

Taip pat, kaip rašoma pirmiau, rekomenduotina svarstyti psichologinio smurto artimoje aplinkoje formų apibrėžtį, taip pat inicijuoti diskusiją dėl ekonominio smurto, kaip plačiai paplitusio ir pasireiškiančio kartu su kitomis smurto formomis, kriminalizavimo. Siūlytina svarstyti artimos aplinkos artimųjų giminaičių sąvokų suvienodinimą BK, BPK ir Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje apsaugos įstatyme, specifiškai reglamentuojant aukų apsaugą smurto artimoje aplinkoje kontekste, susitaikymo instituto ribojimą.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas

Šioje dalyje aptariamos pagrindinės teisės, įtvirtintos BPK, kuriomis turi teisę naudotis nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėję asmenys su negalia. Pabrėžtina, jog šiame kodekse specifinių teisių, skirtų būtent asmenims su negalia, numatyta nedaug. BPK numatomos tam tikros specialios apsaugos priemonės, kurios ikiteisminio tyrimo pareigūno ar teismo sprendimu galėtų būti taikomos, kai to reikia dėl asmens pažeidžiamumo, kitų savybių (pavyzdžiui, negalios), nusikaltimo pobūdžio (pavyzdžiui, smurto artimoje aplinkoje, seksualinio nusikaltimo). Lietuvoje įgyvendinant Aukų teisių direktyvą, dar 2015 metais priimta nemažai BPK pakeitimų, kuriais įtvirtinta keletas svarbių nuo nusikaltimų nukentėjusių asmenų teisių³⁴, ypač aktualių užtikrinant nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusių moterų bei moterų su negalia teises.

BPK 28 straipsnyje pateikiama nukentėjusio asmens sąvoka, pagal kurią nukentėjusysis yra fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimas giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos. Asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi.


Šio straipsnio 2 dalyje įtvirtintos nukentėjusiojo asmens teisės. Nurodoma, jog nukentėjusysis ir jo atstovas turi teisę:

- gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį;
- teikti įrodymus;
- pateikti prašymus;
- pareikšti nušalinimus;
- dalyvauti vertinant jo specialius apsaugos poreikius;

³⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 9, 28, 43, 44, 128, 185, 186, 188, 214, 239, 272, 275, 276, 280, 283, 308 straipsnių ir priedo pakeitimo ir Kodekso papildymo 27-1, 36-2, 56-1, 186-1 straipsniais įstatymas.

- ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla;
- dalyvauti bylą nagrinėjant teisme;
- apskūsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus, taip pat apskūsti teismo nuosprendį ar nutartį; pasakyti baigiamąją kalbą.

Ypač aktualu paminėti BPK 36² straipsnį „Specialūs apsaugos poreikiai“. Jame nurodoma, jog specialūs apsaugos poreikiai yra asmeninių savybių, nusikalstamos veikos pobūdžio ar jos padarymo aplinkybių nulemti nukentėjusiojo poreikiai naudotis šiame kodekse nustatytomis garantijomis, kad nukentėjusysis būtų apsaugotas nuo psichinės traumos, nusikalstamo poveikio ar kitų neigiamų padarinių. Šis straipsnis įpareigoja teisėsaugos institucijų pareigūnus atlikti individualų aukų vertinimą. Kaip tai turėtų būti daroma, reglamentuota jau aptartame įstatymo įgyvendinamajame teisės akte – Rekomendacijose. Kaip jau rašyta, yra poreikis išsamiau reglamentuoti smurtą artimoje aplinkoje patyrusių asmenų su negalia individualų vertinimą.

 Negalia turėtų būti tiesiogiai įtraukta kaip kriterijus, turintis įtakos tiek nusikaltimo padarymui, tiek iki nusikaltimo padarymo buvusiai aukos padėčiai apskritai, taigi ir nukentėjusiosios (-iojo) padėčiai baudžiamajame procese.

BPK 186² straipsnyje „Nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimas“ nustatyta, kad ne vėliau kaip pirmosios nukentėjusiojo apklausos metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras atlieka nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimą. Prireikus, tam gali būti pasitelkiamas psichologas arba kiti specialių žinių ar įgūdžių turintys asmenys. Į nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimo metu surinktus duomenis atsižvelgiama organizuojant baudžiamąjį procesą ir šio kodekso nustatytais atvejais sprendžiant, ar nukentėjusiajam dėl jo specialių apsaugos poreikių būtina taikyti vieną ar daugiau šio kodekso nustatytų garantijų.

Prireikus, gali būti organizuojamas pakartotinis vertinimas. Duomenys, gauti atliekant nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimą, laikomi atskirai nuo bylos. Įtariamajam, kaltinamajam, nuteistajam ir jo gynėjui neleidžiama susipažinti su šiais duomenimis.

BPK 8 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta, kad lietuvių kalbos nemokančiam nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiam asmeniui ar jo atstovui užtikrinama teisė paduoti skundą ar pareiškimą dėl nusikalstamos veikos gimtąja kalba arba kita kalba, kurią jie moka, arba užtikrinama teisė naudotis vertėjo paslaugomis pateikiant skundą žodžiu.

BPK 43 straipsnyje įtvirtinta, kad vertėjas yra vertimui reikiamas kalbas mokantis arba „nebylio ar kurčiojo“ ženklus suprantantis asmuo, ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo pakviestas dalyvauti procese šio kodekso nustatyta tvarka. Taigi, įtvirtinta teisė proceso metu gauti vertimą į gestų kalbą asmenims, turintiems klausos negalią. Rekomendacijose taip pat minima teisė vertėjo paslaugomis naudotis ir psichinę negalią turintiems nukentėjusiems asmenims. Rekomenduotina apsvarstyti poreikį BPK arba (ir) Rekomendacijose išsamiai apibrėžti šią teisę, nurodant, kaip konkrečiai vertimas turėtų būti užtikrintas asmenims su intelekto arba psichosocialine negalia (pavyzdžiui, vartojant lengvai suprantamą kalbą).

Svarbu aptarti nukentėjusių asmenų su negalia teisę būti atstovaujamiems proceso metu. Nukentėjusiems asmenims proceso metu turi teisę atstovauti atstovai pagal įstatymą (BPK 53, 54 str.), įgaliotieji atstovai – advokatai ar advokatų padėjėjai, tam tikrais atvejais – kiti teisinį išsilavinimą turintys asmenys (BPK 55, 56 str.).

Pagal Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo nuostatas, teisę nemokamai naudotis advokato paslaugomis, neatsižvelgiant į turto ir pajamų lygį, turi nukentėjusieji nuo smurto artimoje aplinkoje nusikalstamų veikų, nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui.

Teisę į nemokamas advokato paslaugas turi ir asmenys, kuriems nustatytas sunkus neįgalumo lygis arba kurie yra pripažinti nedarbingais arba sukakę senatvės pensijos amžių, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka yra nustatytas didelių specialiųjų poreikių lygis, taip pat šių asmenų globėjai (rūpintojai), kai valstybės garantuojama teisinė pagalba reikalinga globotinio (rūpintinio) teisėms ir interesams atstovauti bei ginti (12 str. 1 d. 2 p., 6 p.).

Vis dėlto pažymėtina, jog praktikoje fiksuojami³⁵ valstybės garantuojamos teisinės pagalbos efektyvumo trūkumai. Tai, pavyzdžiui, prastai apmokamas advokatų, teikiančių valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, darbas; į valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemą sudėtinga pritraukti specialiųjų įgūdžių ir žinių specifinėse bylose, pavyzdžiui, prekybos žmonėmis, smurto artimoje aplinkoje, turinčių advokatų; nesukurtos techninės priemonės patogiam ir efektyviam antrinės teisinės pagalbos teikimui nuotoliniu būdu, nors pasitaiko nemažai situacijų (pvz., smurto, prekybos žmonėmis nusikalstamų veikų atveju), kai žmonės nenori tiesioginio kontakto, kai auka nenori bendrauti tiesiogiai ir būtų labiau linkusi teisinę pagalbą jautriais klausimais gauti kitais būdais (pavyzdžiui,

³⁵ Teisingumo ministerijos 2021-2023 m. plėtros programos teisingumo sistemos plėtros programos Teisingumo sistemos plėtros programos pagrindimas;

<https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/Teisingumo%20sistemos%20pletros%20programos%20pagrinimas.pdf>.

telefonu, el. priemonėmis); galimybė kreiptis dėl paslaugos ir ją gauti naudojantis informacinėmis technologijomis leistų greičiau ir paprasčiau gauti konsultacijas; valstybės garantuojamą pagalbą teikiančių advokatų trūkumas.

Taigi nors smurtą artimoje aplinkoje patyrusios moterys turi teisę naudotis valstybės garantuojamą pagalbą teikiančių advokatų paslaugomis, praktikoje ši pagalba gali būti neefektyvi, nes dėl didelio advokatų užimtumo, esant jų trūkumui, bylos nagrinėjimas gali užsitęsti, advokatai gali neturėti žinių, kaip bendrauti su smurtą patyrusiomis moterimis su negalia, ar specialiųjų žinių šios specifikos bylose.

Būtina tobulinti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemą, aktyviau organizuoti advokatų mokymus smurto artimoje aplinkoje tema.

BPK 53 straipsnio 4 dalyje nurodoma, kad prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi atstovo pagal įstatymą teisėmis procese gali būti leidžiama dalyvauti asmens, kuris nustatyta tvarka nėra pripažintas neveiksniu, tačiau dėl senatvės, neįgalumo, ligos ar kitų svarbių priežasčių negali tinkamai pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, šeimos nariui ar artimajam giminaičiui, pateikusiam rašytinį ar žodinį prašymą.

Atkreiptinas dėmesys, kad VŠĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“ atlikto tyrimo medžiagoje, publikuotoje 2022 m.³⁶, rašoma, jog tais atvejais, kai nukentėjęs asmuo turi psichosocialinę arba intelekto negalią, praktikoje įgyvendinant minėtą BPK nuostatą, neretai ikiteisminio tyrimo pareigūnai apie proceso eigą, kitą su byla susijusią informaciją teikia nukentėjusio asmens atstovams, o ne nukentėjusiajai ar nukentėjusiajam tiesiogiai, tarsi atstovai tokiais atvejais įgyvendina ne pagalbos, bet pakaitinio dalyvavimo procese vaidmenį. „Pokalbiai su teisėsaugos pareigūnais atskleidė, kad situacijose, kai asmeniui suteikiamos įstatymuose numatytų atstovų teisės, visas oficialus bendravimas vyksta tiesiogiai su atstovu.“ Tokia praktika prieštarauja Aukų teisių direktyvos, Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatoms dėl valstybių pareigos užtikrinti maksimalią teisę pačiam asmeniui su negalia dalyvauti procese.

Kita pastebėta problema – praktikoje gali pasitaikyti atvejų, kai moterų ar mergaičių (ypač nepilnamečių arba moterų, pripažintų neveiksniomis) atstovas pagal įstatymą gali būti pats smurtautojas. Tokiais atvejais atstovavimas BPK nuostatomis draudžiamas, nes tai prieštarautų atstovaujamojo interesams arba pakenktų baudžiamajam procesui, todėl asmeniui turėtų atstovauti kitas (lydintis) asmuo.

Įgyvendinant Aukų teisių direktyvą, priimtas BPK 56-1 straipsnis, kuris įtvirtino nukentėjusįjį lydinčio asmens sąvoką. Nukentėjusįjį baudžiamąjo proceso metu gali lydėti

³⁶ <https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2022/04/National-Findings-Report-LT-LT-1.pdf>.

jo pasirinktas asmuo. Nukentėjusį lydinčio asmens dalyvavimas baudžiamajame procese ar atskirose jo dalyse gali būti apribotas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu arba ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi, kai toks dalyvavimas prieštarauja nukentėjusiojo interesams arba trukdo tirti ar nagrinėti bylą.

Vis dėlto, nesant efektyvios pagalbos priimant sprendimus sistemos, dar tik pradėdant veikti asmeninio asistento paslaugai, teisė turėti nešališką lydinčią asmenį procese gali likti neįgyvendinta.

Siūlytina apsvaistinti nukentėjusių asmenų su negalia teisės maksimaliai dalyvauti procese detalizavimą nacionaliniuose teisės aktuose tokiu būdu, kad asmenys su negalia būtų įgalinti tiesiogiai, gaudami reikiamą tiek lydinčio asmens, tiek atstovo pagalbą, reikšti savo nuomonę apie procesą, bylos esmę, gauti su tuo susijusią informaciją. Tam turėtų būti organizuojami teisėsaugos pareigūnų mokymai, gerinamas asmeninio asistento paslaugos prieinamumas, taip pat tinkamo pagalbos priimant sprendimus instituto taikymo išplėtojimas, kuris šiuo metu yra tik eksperimentinio lygmens³⁷.

Pažymėtina, jog, jau minėtoje tyrimo „Smurtas artimoje aplinkoje: prevencija, apsauga, pagalba, bendradarbiavimas“ ataskaitoje³⁸ vykdytojų paaiškinta, kad praktikoje pareigūnams kildavo klausimų dėl lydinčiojo asmens statuso, jo teisių procese, atsakomybės už procesinių nuostatų pažeidimą. Atkreiptinas dėmesys, kad šiuo metu sunku atsakyti į šį klausimą dėl dar tik besiformuojančios teismų praktikos. Kol kas nėra priimta oficialaus įstatymo įgyvendinamojo akto, detalizuojančio lydinčio asmens statusą baudžiamajame procese. 2018 m. nevyriausybinių organizacijų „Žmogaus teisių stebėjimo institutas“ kreipėsi į Generalinę prokuratūrą su prašymu išaiškinti šiuos klausimus. Atsakymas buvo išplatintas policijos įstaigose, tačiau šis atsakymas neturi oficialaus statuso³⁹. Oficialiu teisės aktu įtvirtinus lydinčiojo asmens statusą, baudžiamajame procese dalyvaujantiems pareigūnams būtų paprasčiau taikyti šį institutą, tikėtina, kad lydinčio asmens teise būtų dažniau naudojama.

Smurto artimoje aplinkoje atvejais svarbi BPK 128 straipsnio 4 dalis, kuri Lietuvos teisėje taip pat atsirado įgyvendinant Aukų teisių direktyvą. Joje numatyta nukentėjusiojo asmens teisė sužinoti apie įtariamojo suėmimą, taip pat teisė žinoti (jei to pageidauja nukentėjęs asmuo) apie būsimą įtariamojo paleidimą į laisvę ar įtariamojo pabėgimą iš laisvės atėmimo vietos.

³⁷ <https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2022/04/National-Findings-Report-LT-LT-1.pdf>.

³⁸ <https://www.lygus.lt/wp-content/uploads/2022/08/Rekomendacijos-galutinis-maketas-spaudai.pdf?fbclid=IwAR21xIadf2JJBxAtWJqvJkfa5rdPFMP--qwK10BoIR1z-e1kDu6wPJ5cWo>.

³⁹ <https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2022/04/National-Findings-Report-LT-LT-1.pdf>.

Nukentėjusiajam taip pat pranešama apie teisės aktuose nustatytas apsaugos priemonės, kurios galėtų būti jam taikomos, ir jų skyrimo tvarką.

Apklausiant nukentėjusį asmenį apie patirtą nusikaltimą, svarbu vadovautis BPK 185 straipsniu, pagal kurį, kai būtina užtikrinti nukentėjusiojo specialius apsaugos poreikius, gali būti taikomos viena ar daugiau šio kodekso 186 straipsnio nuostatų.

BPK 185 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui bylose, smurto artimoje aplinkoje bylose, prekybos žmonėmis, pelnymosi iš kito asmens prostitucijos ir įtraukimo į prostituciją bylose ar bylose, susijusiose su diskriminavimu ar neapykanta dėl lyties, nukentėjusįjį apklausia ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Nukentėjusysis gali prašyti, kad apklausą atliktų tos pačios lyties asmuo. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali atsakyti patenkinti šį prašymą, jeigu dėl to būtų pakenkta ikiteisminio tyrimo sėkmei. Svarstyta, jos smurto artimoje aplinkoje prieš moteris be negalios ar moteris su negalia atvejais pareigūnams turėtų būti įtvirtinta pareiga ir be moters prašymo užtikrinti, kad apklausą atliktų pareigūnė moteris. Dėl itin didelio moterų pažeidžiamumo smurto artimoje aplinkoje atveju tos pačios lyties asmens vykdoma apklausa padėtų užtikrinti gaunamų duomenų išsamumą, apsaugoti moteris nuo antrinės viktimizacijos, sukurtų saugesnę aplinką.

BPK 186 straipsnyje išvardytos specialiosios apsaugos priemonės, taikomos apklausiant nepilnamečius asmenis. Šios priemonės taip pat pasitelkiamos apklausiant nukentėjusius asmenis su negalia, ikiteisminio tyrimo pareigūnams įvertinus, jog šias priemones taikyti yra reikalinga.

Tokios priemonės yra nukentėjusiosios ar liudytojo apklausa ikiteisminio tyrimo metu. Ji atliekama ikiteisminio tyrimo teisėjo, kai prokuroras kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl liudytojo ar nukentėjusiojo apklausos manydamas, kad šio asmens nebus įmanoma apklausti bylos nagrinėjimo teisme metu. Apklausa gali būti atliekama ir esant rizikai, kad asmuo klausimo nagrinėjimo teisme metu gali pakeisti parodymus arba pasinaudoti teise atsakyti duoti parodymus, arba manant, kad asmuo ikiteisminio tyrimo teisėjui duos išsamesnius parodymus.

BPK 186 straipsnyje įtvirtinta dar viena specialioji apsaugos priemonė – teisė ikiteisminio tyrimo metu būti apklaustam paprastai ne daugiau kaip vieną kartą. Tais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo metu būtina pakartotinė nukentėjusiojo apklausa, ją paprastai apklausia tas pats asmuo. Jų apklausos metu turi būti daromas vaizdo ir garso įrašas. Kita itin svarbi specialioji apsaugos priemonė – įtariamajam neleidžiama būti patalpoje, kurioje atliekama apklausa. Tokiu atveju privalomai turėtų būti daromas garso ir vaizdo įrašas (dar viena

specialioji apsaugos priemonė), o įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams turėtų būti sudaromos sąlygos stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos bei per ikiteisminio tyrimo teisėją užduoti apklausiamam asmeniui klausimų (BPK 186 str. 4 d.).

BPK 283 straipsnio 6 dalyje nurodoma, kad teismo posėdžio metu, kai tai būtina dėl nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių, nukentėjusysis teismo nutartimi gali dalyvauti ne visą bylos nagrinėjimo laiką. Toks nukentėjusysis teisiamejame posėdyje taip pat gali būti neapklausiamas. Šiuo atveju teisme turi būti balsu perskaitomi parodymai, nukentėjusiojo duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui, arba paskelbiamas ikiteisminio tyrimo metu padarytas garso ir vaizdo įrašas. Jeigu toks nukentėjusysis šaukiamas į teismą, jo apsaugos interesais teisėjo ar teismo nutartimi kaltinamajam ir kitiems proceso dalyviams gali būti neleista būti patalpoje, kurioje atliekama apklausa. Tokiu atveju privalomai turi būti daromas garso ir vaizdo įrašas, o kaltinamajam ir kitiems proceso dalyviams turi būti sudaromos sąlygos stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos ir per teisėją ar teismą užduoti apklausiamam asmeniui klausimus.

Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė 2020 m. valstybinio audito ataskaitoje „Teisingumo sistema“⁴⁰ pateikė rekomendaciją, kad, siekiant sudaryti reikiamas sąlygas pažeidžiamiausių proceso dalyvių saugumui užtikrinti ir teismo posėdžiams organizuoti, rekomenduojama įvertinti teismams ir jų rūmams reikalingų patalpų poreikį. Taip pat priimti sprendimus dėl jų valdomo turto, užtikrinant, kad būtų įrengtos patalpos, būtinos pažeidžiamiausių proceso dalyvių saugumui užtikrinti, ir teismo posėdžių salės, būtinos žodinio proceso byloms nagrinėti. Neturint tokių patalpų teismuose, gali būti neužtikrinama reikiama apsauga, asmuo gali būti psichologiškai veikiamas neteikti teisingų parodymų, jausti psichologinį diskomfortą pasakodamas apie įvykius ir dėl to parodymai gali būti pripažįstami nepatikimais. Taip galėtų būti nesudarytos galimybės tinkamai atskleisti tiesą ir išnagrinėti bylą. Valstybės kontrolė nustatė, kad ne visuose teismuose (teismo rūmuose) teisėjams sudarytos sąlygos nepilnamečių (kartu ir pažeidžiamų smurto artimoje aplinkoje aukų su negalia) apklausas vykdyti tam pritaikytose teismo patalpose; 12 iš 49 (24 proc.) apylinkės teismo rūmų neturi įrengtų nepilnamečių apklausoms pritaiktų patalpų.

Dar viena specialiąja apsaugos priemone laikoma yra teisė į neviešą bylos nagrinėjimą. BPK 9 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad leidžiama neviešai nagrinėti teisme bylas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis kaltinami arba dėl kurių yra pripažinti nukentėjusiais nepilnamečiai, nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui bylas, taip pat kitas bylas, kai siekiama užkirsti kelią paskelbti žinias apie privatų proceso dalyvių gyvenimą arba kai tai būtina siekiant

⁴⁰ Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės 2020 m. birželio 22 d. valstybinio audito ataskaita „Teismų sistema“ Nr. VAE-5; https://www.vkontrole.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2.

užtikrinti nukentėjusiojo specialius apsaugos poreikius, taip pat kai apklausiamas liudytojas ar nukentėjusysis, kuriems taikomas anonimiškumas.

Teismo leidimu neviešame teismo posėdyje gali dalyvauti nukentėjusį lydintis asmuo. Jis privalo laikytis teismo posėdžio tvarkos. Teismas nutartimi gali pašalinti šį asmenį iš viso teismo posėdžio ar iš atskirų jo dalių, kai jo dalyvavimas prieštarauja nukentėjusiojo interesams arba trukdo tirti ar nagrinėti bylą (BPK 9 str. 5 d.).

Apibendrinant svarbu pažymėti, kad BPK yra įtvirtintos nukentėjusių asmenų teisės, taikomos bendrai visiems asmenims, kuriems ikiteisminio tyrimo pareigūno sprendimu yra nustatomas specialiųjų apsaugos priemonių poreikis.

Specialiosios apsaugos priemonės yra ypač aktualios teikiant paslaugas smurtą artimoje aplinkoje patyrusioms moterims su negalia, kadangi specialiosios priemonės viso proceso metu turėtų apsaugoti jas nuo antrinės viktimizacijos, užtikrinti jų dalyvavimą, atstovavimą procese, teisingą bei visapusišką bylos aplinkybių išnagrinėjimą.

Vis dėlto, taikant šias nuostatas praktikoje, pastebėta, kad nėra parengtų oficialių rekomendacijų arba nurodymų teisėsaugos pareigūnams, kaip jie turėtų bendrauti su nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiais asmenimis su negalia⁴¹. Tai dažniau būna konkrečių įstaigų viduje formuojama praktika. Be to, trūksta ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir advokatų mokymų apie tinkamą komunikavimą su nukentėjusiais bei liudytojais, kurie yra su negalia. Todėl būtų tikslinga atsižvelgti į ikiteisminio tyrimo pareigūnų specializaciją ne tik nepilnamečių bylose, bet ir smurto artimoje aplinkoje, taip pat smurtą patiriančių asmenų su negalia bylose.

Iš esmės galima teigti, kad į BPK yra gana tinkamai perkeltos Aukų teisių direktyvos nuostatos ir reglamentuotos esminės pažeidžiamų asmenų teisės bei papildomos garantijos procese. Vis dėlto pastebėtina, jog visos garantijos ir specialiosios apsaugos priemonės BPK įtvirtintos neutraliai, neatsižvelgiant į asmens lytį. Svarstyta, jog, numatant apsaugos priemones, būtų tikslinga atsižvelgti būtent į smurto artimoje aplinkoje atvejų specifiką. Kadangi aukos lytis šių nusikaltimų kontekste gali būti lemiamas veiksnys, tam tikrais atvejais trūksta individualizuoto požiūrio į smurtą artimoje aplinkoje patyrusias moteris. Pavyzdžiui, būtų tikslinga svarstyti pareigą iš anksto užtikrinti tos pačios lyties pareigūnų vykdomą apklausą. Be to, trūksta tinkamo pareigūnų požiūrio, specialiųjų žinių

⁴¹ <https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2022/04/National-Findings-Report-LT-LT-1.pdf>.

ties apie smurto artimoje aplinkoje specifiką, tiek apie asmenų su negalia tinkamą teisių užtikrinimą.

Itin svarbu, kaip BPK nuostatos yra įgyvendinamos praktikoje. Daugelis teisinių nuostatų taikymo aspektų priklauso nuo individualaus pareigūno požiūrio, žinių, todėl itin svarbu rinkti tokių atvejų statistiką, stebėti pareigūnų darbą praktikoje bei atlikti su tuo siejamus tyrimus.

Viena iš minėtų CEDAW komiteto rekomendacijų Lietuvai – stebėti ir vertinti teisminių institucijų, prokurorų ir policijos reagavimą smurto dėl lyties atvejais, įskaitant seksualinį smurtą ir smurtą artimoje aplinkoje; taip pat užtikrinti privalomą teisėjų, prokurorų, policijos pareigūnų ir kitų teisėsaugos pareigūnų gebėjimų stiprinimą, veiksmingai persekioti vadovaujantis baudžiamąja tvarka ir bausti bet kokios formos smurto dėl lyties vykdytojus. Ši rekomendacija Lietuvoje įgyvendinta ir įgyvendinama tik iš dalies. Pasigendama sisteminių, ne fragmentiškų, tyrimų, stebėsenos ataskaitų, pareigūnų mokymų šia tema. Persekiojimo veiksmingumas smurto artimoje aplinkoje atvejais, ypač kalbant apie moteris su negalia, nėra užtikrinamas. Maži, realybės neatitinkantys skaičiai (duomenys apie smurto artimoje aplinkoje atvejus) atsispindi ir baudžiamojoje statistikoje.

Nacionalinės teisės apibendrinimas

Šalies nacionalinėje teisėje yra įtvirtinta nemažai pirmiau aptartų tarptautinės teisės standartų. Galima teigti, kad Lietuva turi gerus pamatus sukurti veiksmingą apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje sistemą. Savo architektūra ši sistema primena tarptautinius standartus ir joje atsižvelgiama į esminius elementus: prevenciją (valstybės proaktyvią veiklą), apsaugą (teisėsaugos veiklą), pagalbą nukentėjusiems / nukentėjusioms (specializuotos kompleksinės pagalbos teikimas). Taip pat įtvirtinti šie naudingi principai: ikiteisminiam tyrimui nereikalingas nukentėjusio asmens skundas; prieinamumo ir paslaugų individualizavimas. Svarbu, kad smurtas artimoje aplinkoje dėl žalos visuomenei priskiriamas prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų, smurtas artimoje aplinkoje laikomas žmogaus teisių ir laisvių pažeidimu (nors ši nuostata iš Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo naujosios redakcijos dingo).

Deja, šiai kuriamai sistemai trūksta koncentruotumo ir įvardijimo, kokios konkrečiai problemos yra sprendžiamos. Apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje ilgą laiką buvo reglamentuota tik neutraliai lyties prasme ir situacija pasikeitė tik priėmus naujos redakcijos įstatymą, įsigaliosiantį 2023 m. liepos 1 d., kuriame pripažįstama, kad moterys neproporcingai dažnai patiria smurtą. Nepaisant to, nėra aiškiai įvardijama, kad smurto priežastis gali būti lytis, nėra smurto lyties pagrindu įtvirtinimo. Tuo labiau nėra įtvirtinami ir negalios aspektai, įskaitant ir lyties bei negalios sąveiką. Negalios aspektas paminimas

tik pabrėžiant paslaugų prieinamumo būtinybę, bet net ir tada trūksta konkretesnių gairių, kaip turėtų būti teikiama specializuota kompleksinė pagalba tokiais atvejais, kaip turėtų elgtis teisėsaugos pareigūnai. Pagal dabar galiojantį teisinį reguliavimą, didelę įtaką turi konkretūs asmenys – paslaugų teikėjai, policijos pareigūnai ir kiti, kuriems nėra pateikiami aiškūs ir išsamūs standartai (gairės). Taigi, viskas priklauso nuo konkrečių asmenų žinių, suvokimo apie negalią žmogaus teisių kontekste, jų geros valios.

Lietuvos teisinėje sistemoje trūksta ir išsamesnio sąrašo smurto formų, kurios turėtų būti kriminalizuojamos, o tai trukdo visa apimtimi vykdyti kaltųjų persekiojimą ir apsaugoti asmenis nuo psichologinio ar ekonominio smurto artimoje aplinkoje.

Kalbant apie moterų su negalia apsaugą nuo smurto artimoje aplinkoje, itin svarbus moterų įgalinimas bei jų pastebėjimas apskritai. Iki šiol dėl įvairių paslaugų, informacijos trūkumo, ribotų galimybių įgyti išsilavinimą, vėliau gauti darbą moterys su negalia patiria tiek fizinę, tiek ekonominę izoliaciją, tampa labiau priklausomos nuo aplinkinių asmenų. Tokiu atveju didėja ir tikimybė patirti smurtą artimoje aplinkoje tiek dėl lyties, tiek dėl negalios.

Lietuvoje tik pastaraisiais metais imtasi iš esmės reformuoti asmenų su negalia pagalbos ir paslaugų reglamentavimo sistemą – vykdoma vadinamoji Negalios reforma, priimtas naujas Asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas, kuriuo siekiama pagerinti tiek socialinių paslaugų, tiek informacijos apie socialines paslaugas prieinamumą, įvesti atvejo vadybą, individualizuoti pagalbą ir paslaugas, atsižvelgiant į kiekvieno asmens asmeninius poreikius, siekti didesnio bendro aplinkos prieinamumo, geresnės asmenų su negalia integracijos. Pastebėtina būtinybė apmokyti atvejo vadybininkus bei kitus socialines paslaugas teikiančius asmenis atpažinti smurto artimoje aplinkoje požymius.

Nepaisant to, kad smurtas artimoje aplinkoje tik maža dalimi atsispindi baudžiamojoje statistikoje, Generalinės prokuratūros pastarųjų metų ataskaitose moterų apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje nėra paminėta kaip prioritetinga veiklos sritis⁴².

Atkreiptinas dėmesys, kad siekiant gerinti situaciją, veiksmingai užtikrinant ir praktikoje įgyvendinant įstatymuose gana plačiai įtvirtintas moterų su negalia teisinės apsaugos priemones, būtina veikti keliomis kryptimis. Svarbu tobulinti įstatymų įgyvendinimo teisinį reglamentavimą individualizuojant moterų su negalia, patyrusių smurtą artimoje aplinkoje, apsaugos poreikių vertinimą, būtina gerinti socialinių paslaugų prieinamumą, tobulinti tarpinstitucinį bendradarbiavimą, užtikrinti pareigūnų, advokatų, socialinių darbuotojų,

⁴² https://prokuraturos.lt/data/public/uploads/2021/03/2_prokuraturos-veiklos-2020-m.-ataskaita-2021-03-01-nr.-17.9.-1921-03-30.pdf.

<https://prokuraturos.lt/data/public/uploads/2022/03/2021-m.-ataskaita-2022-03-01-nr.-17.9.-222803.21.pdf>.

švietimo įstaigų darbuotojų mokymus ir švietimą smurto artimoje aplinkoje tema, didinti suvokimą apie individualizuotus moterų su negalia poreikius šioje srityje.

Išvados ir rekomendacijos

1

Tarptautinėje teisėje (ypač aptartoje Europos Tarybos konvencijoje dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo) yra numatyti konkretūs smurto lyties pagrindu sistemos standartai. Tačiau netgi išsamiausios konvencijos turinyje trūksta detalesnių negalios aspekto apibrėžimų ir nėra aiškaus įvardijimo, kad negalia taip pat gali būti smurto priežastis. Aiškiausiai tai įvardijama tik specialioje konvencijoje, sietinoje su negalia, – Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijoje. Tačiau dėl to, kad tai yra plataus pobūdžio konvencija, smurtas artimoje aplinkoje nėra esminis šios konvencijos elementas ir trūksta išsamiau apibrėžtų, konkretesnių standartų, kuriais būtų galima remtis. Atsižvelgiant į tai, kad tiek Europos Komisija, tiek Europos Parlamentas jau įžvelgė negalios ir lyties sankirtas, manytina, jog ateityje galima tikėtis vieningo šių abiejų aspektų detalesnio reglamentavimo.

2

Lietuvoje yra sukurti apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje pagrindai, numatantys pagrindines sritis – prevenciją, apsaugą, pagalbą. Šiuo metu Įstatyme nėra atsižvelgiama į lyties ar negalios aspektus taikant apsaugą ar teikiant pagalbą. Nors artimiausiu metu įsigalios Įstatymo pakeitimai, kuriuose įvardijama, kad moterys neproporcingai dažnai patiria smurtą, bet negalios aspektas įžvelgtinas tik per numatomus prieinamumo užtikrinimo ir paslaugų individualizavimo principus. Trūksta konkretesnio problemos įvardijimo įstatymo lygmeniu. Atsižvelgiant į tai, rekomenduotina Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme įtvirtinti smurto lyties pagrindu arba smurto prieš moteris sąvokas, aiškiau įvardyti moteris su negalia kaip pažeidžiamą asmenų grupę.

3

Moterys su negalia dažnai pasižymi didesne izoliacija dėl mažesnio savarankiškumo. Siekiant spręsti problemas, dėl kurių atsiranda tinkamos sąlygos smurtui artimoje aplinkoje, rekomenduotina iš esmės pagerinti moterų su negalia padėtį. Tai turėtų būti daroma gerinant švietimo ir užimtumo prieinamumą, taikant kitas priemones, gerinančias šios asmenų grupės savarankiškumą ir ekonominį užtikrinumą.

4

Nors Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme yra numatytas reikalavimas asmenims su negalia teikti paslaugas šiems asmenims tinkamu būdu, pastebėtina, kad Lietuvos teisinėje sistemoje trūksta konkretesnių gairių, kaip moterims su negalia turėtų būti užtikrinamos paslaugos, kad jos atitiktų šios specifinės asmenų grupės poreikius. Rekomenduotina valstybei numatyti konkretesnes gaires, kaip atsižvelgiant į skirtingas negalios rūšis galėtų būti teikiama specializuota kompleksinė pagalba ar kaip teisėsaugos pareigūnai turėtų reaguoti į smurto artimoje aplinkoje atvejus, kai jie susiję su moterimis su negalia.

5

Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (Stambulo konvencija) numato išsamius elementus, kaip turėtų būti taikoma prevencija, aukų apsauga bei pagalba joms, kaltųjų persekiojimas. Taigi, numatoma daug aspektų, kurie nėra iki šiol įtvirtinti šalies nacionalinėje teisėje. Taip pat šia konvencija numatomas įgyvendinimo stebėsenos mechanizmas, todėl valstybė gali gauti pagalbos ir konkrečių patarimų, kaip pagerinti apsaugą nuo smurto artimoje aplinkoje. Atsižvelgiant į tai, rekomenduotina Lietuvai ratifikuoti šią Europos Tarybos konvenciją.

6

Labai svarbi sprendimų priėmimo dalis yra išsamios ir tinkamos informacijos turėjimas. Šiuo metu informacija apie moterų su negalia situaciją apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje aspektu yra neišsami, nėra konkrečių pareigų subjektams rinkti tokią informaciją. Atsižvelgiant į tai, rekomenduotina teisės aktais numatyti pareigą rinkti informaciją apie negalios aspektą, kai asmenys susiduria su smurtu artimoje aplinkoje. Taip pat rekomenduotina valstybei remti bei skatinti tyrimų atlikimą siekiant išsiaiškinti smurto prieš moteris su negalia paplitimo mastą.

7

Specializuota kompleksinė pagalba ir ją teikiantys centrai (SPC / SKPC) yra kertinė apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje sistemose dalis. Atsižvelgiant į tai, tinkamos apsaugos ir pagalbos teikimas nuo smurto nukentėjusioms ar smurto riziką patiriančioms moterims yra esminis būdas padėti joms išėiti iš smurto rato ir iš esmės pakeisti savo situaciją. SPC / SKPC turi teikti pagalbą ir asmenims, turintiems negalią. Siekiant, kad pagalba būtų teikiama efektyviai ir tinkamos kokybės, rekomenduotina stiprinti šių centrų tinklą, skirti tinkamą finansavimą, kad SPC / SKPC galėtų užtikrinti visų savo teikiamų paslaugų prieinamumą moterims su įvairiomis negaliomis.

8

Smurto artimoje aplinkoje sąvoka nėra atskirai įtvirtinta Baudžiamajame kodekse (BK). Už tam tikrus smurtinius nusikaltimus artimoje aplinkoje, padarytus prieš moteris su negalia, gali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė pagal atskirus BK straipsnius. Pavyzdžiui, yra įtvirtintos fizinio smurto, seksualinio smurto formos, tam tikros psichologinio smurto formos, persekiojimas. Artimos aplinkos aspektas atskirais atvejais gali būti traktuojama kaip kvalifikuojanti aplinkybė arba atsakomybės taikymo sąlyga, tačiau tik atskirais atvejais. Atsižvelgiant į tai, rekomenduotina atverti diskusiją dėl aiškesnio ir konkretesnio psichologinio smurto, pasireiškiančio prieš šeimos narius, artimuosius giminaičius apibrėžimo bei kriminalizavimo, taip pat svarstyti įtraukti ekonominį smurtą kaip atskirtą smurto artimoje aplinkoje formą.

9

Smurtas prieš asmenis su negalia BK nėra atskirai kvalifikuojamas kaip reikšminga aplinkybė. Teismų praktikoje nusikaltimai, padaryti prieš asmenis su negalia, gali būti traktuojami kaip nusikaltimai prieš bejėgiškos būklės asmenis ir tokiais atvejais už šiuos nusikaltimus būtų taikoma griežtesnė atsakomybė. Manytina, kad ne visi negalios atvejai atitiktų bejėgiškos būklės sąlygą smurto artimoje aplinkoje kontekste dėl specifinių šio smurto formų, galios disbalanso ir itin didelio tokių nusikaltimų latentiškumo bei neatpažinimo. Atsižvelgiant į tai, rekomenduotina apsvarstyti, ar negalios aspektas neturėtų būti plačiau detalizuojamas kaip sunkinanti aplinkybė smurto artimoje aplinkoje atvejais.

10

Įžvelgtinas neatitikimas tarp BK, BPK nuostatų ir Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme pateikto artimos aplinkos apibrėžimo, pagal kurį artimą aplinką sudaro asmenys, siejami ne tik nusikaltimo padarymo metu, bet ir praeityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais artimais ryšiais. Smurtinių nusikaltimų, padarytų prieš šeimos narį ar artimąjį giminaitį, reglamentavimo BK atvejais, į šeimos nario ir artimojo giminaičio apibrėžtis formaliai nėra įtraukiami buvę partneriai, sutuoktiniai, su kuriais auka nebegyvena. Siūlytina svarstyti artimos aplinkos, artimųjų giminaičių sąvokų suvienodinimą BK, BPK, Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje apsaugos įstatyme.

11

Pagal šiuo metu galiojančias BK nuostatas, smurto artimoje aplinkoje atvejais yra įmanomas susitaikymo instituto taikymas, t. y., baudžiamasis procesas gali būti nutrauktas šalims susitaikius. Primintina, jog smurto artimoje aplinkoje atvejais nukentėję asmenys ir smurtautojai dažnai yra skirtingose galios pozicijose, smurtautojas gali daryti įtaką smurtą patyrusiam asmeniui.

Dėl prižasčių rekomenduotina baudžiamosios teisės ekspertams svarstyti galimybę apriboti susitaikymo instituto taikymą smurto artimoje aplinkoje atvejais.

12

Į BK įtraukta nusikalstama veika, neteisėtas žmogaus persekiojimas, apibrėžia dažnai pasitaikančią smurto artimoje aplinkoje formą, tačiau pagal galiojantį reglamentavimą aukai, patiriančiai persekiojimą, reikia įrodinėti ir tokio persekiojimo pasekmes (nukentėjęs asmuo buvo priverstas pakeisti gyvenamąją vietą, darbą ar mokymosi įstaigą arba buvo padarytas kitas neigiamas poveikis jo socialiniam gyvenimui ar neigiamas poveikis jo emocinei būsenai). Siūlytina tobulinti persekiojimo sudėtį BK, atsisakant pasekmių įrodinėjimo smurto artimoje aplinkoje atvejais, kadangi pats persekiojimo faktas gali reikšti situacijos pavojingumą bei neigiamą poveikį aukai.

13

Moterims su negalia (ypač su psichosocialine negalia arba intelekto negalia), patyrusioms smurtą artimoje aplinkoje, itin svarbi kitų asmenų parama, pagalba viso baudžiamąjo proceso metu. Tais atvejais, kai nėra galimybės būti atstovaujamos įstatyminio atstovo, lydinčio asmens dalyvavimas galėtų pagerinti moterų su negalia padėtį, padedant suprasti iš teisėsaugos pareigūnų gaunamą informaciją, ją perteikiant. Praktikoje kyla problemų dėl lydinčio asmens statuso baudžiamajame procese (teisių, atsakomybės apimties), taip pat nėra funkcionuojančios pagalbos priimančios sprendimus sistemos. Šių praktinių problemų išsprendimas padėtų užtikrinti moterų su negalia, patyrusių smurtą artimoje aplinkoje, atstovavimą bei pagalbą teisėsaugos bei kitose institucijose.

14

Baudžiamąjoje statistikoje seksualinio smurto artimoje aplinkoje, o ypač prieš moteris su negalia, atvejai praktiškai nėra fiksuojami. Diskusijos dėl sutikimo būtinybės, atliekant seksualinius veiksmus, atvėrimas yra reikšmingas žingsnis, siekiant įtvirtinti *inter alia* moterų su negalia, patiriančių seksualinį smurtą artimoje aplinkoje, apsaugą.

15

Tiek Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatyme, tiek BPK pakankamai išsamiai reglamentuojamos asmenų, patyrusių smurtą artimoje aplinkoje bei turinčių specialių apsaugos poreikių, teisės. Joms įgyvendinti reikalingas detalesnis įstatymų įgyvendinamasis reglamentavimas, teisėsaugos pareigūnų, advokatų mokymai apie tai, kaip bendrauti su nusikaltimą patyrusiomis moterimis su negalia, tai pat tikslinga svarstyti apie teisėsaugos pareigūnų, dirbančių su smurto artimoje aplinkoje, taip pat asmenų su negalia, patiriančių smurtą, bylomis, specializaciją.



Lygių galimybių
kontrolieriaus
tarnyba